

Beca 8 de març

DE RECERCA DE LA
MEMÒRIA HISTÒRICA DE
LES DONES A GIRONA

CONVOCATÒRIA 2017-2018

Entre quatre parets

Història, memòria i vivències de les asilades
a l' Hospici de Girona (1769-1960)

Céline Mutos

ENTRE QUATRE PARETS

**Història, memòria i vivències de
les asilades a l'Hospici de
Girona (1769 -1960)**

Céline Mutos

Universitat de Girona

Índex

PRÒLEG	6
AGRAÏMENTS	8
INTRODUCCIÓ : OBJECTIUS, FONTS I METODOLOGIA	10
ENTRE QUATRE PARETS	12
PER UNA RECERCA FEMINISTA SOBRE L'HOSPICI DE GIRONA.....	12
“PERDUDES I INOCENTS”, “PIDOLAIRES, VAGOS I ORFES” : UNA APROXIMACIÓ HISTÒRICA A L'HOSPICI DE GIRONA	18
1. EL SEGLE XVIII : ELS INICIS.	18
1.1 <i>Breu panorama de l'assistència a Girona.</i>	18
1.2 <i>Les dones, un col·lectiu a salvar : La Misericòrdia (1769-1780)</i>	19
1.3 <i>El Reial Hospici de Girona : el somni il·lustrat (1776 – 1793).</i>	24
1.4 <i>La Guerra Gran a l'hospici: la decadència del somni.</i>	28
1.5 <i>La Guerra del Francès, Girona assetjada.</i>	30
2. EL SEGLE XIX : ELS ANYS DE MODELATGE INSTITUCIONAL.....	32
2.1 <i>Cap a un traspàs de responsabilitats</i>	33
2.2 <i>1860, una instantània gironina en el conjunt de l'estat.</i>	36
2.3 <i>Cap al canvi de segle</i>	38
3. EL SEGLE XX: L'ERA DELS INFANTS.....	41
3.1 <i>La Mancomunitat</i>	42
3.2 <i>La dictadura de Primo de Rivera. Els canvis interromputs.</i>	45
3.3 <i>La República: l'accentuació del pes del component educatiu.</i>	46
3.4 <i>La guerra civil : entre desordre i adaptació.</i>	47
3.5 <i>Noves funcions derivades del conflicte.</i>	50
FABRIQUES I ASSISTÈNCIA: EL MÓN DEL TREBALL A L'HOSPICI DE GIRONA	61
1. ASPECTES TEÒRICS DEL TREBALL EN RECLUSIÓ.....	61
2. DE FIL I D'AGULLA : LES FÀBRIQUES DE L'HOSPICI.	63
3. TREBALLADORES I TREBALLADORS ENTRE QUATRE PARETS.....	71
4. LES DIDES I ELS EXPÒSITS	76
5. VIVER DE CRIADES	82
UNA VIDA ENTRE PARETS	89
1. ELS MOTIUS DE RECLUSIÓ.....	89
1.1 <i>La pobresa i el desemparament, el pal de paller.</i>	89
1.2 <i>La moralitat, un problema exclusivament femení.</i>	91

1.3 Presó i manicomi: altres funcions de la caritat.....	94
1.4 Més dones però menys nenes.	97
2. EDUCADES EN RECLUSIÓ.	100
3. ABANDONAR LES QUATRE PARETS.....	106
3.1 La tornada a la família : la llar?	106
3.2 L'afillament: una opció incerta.	107
3.3 El matrimoni : una sortida honrada.....	111
POSAR PARAULES AL SILENCI : A LA RECERCA DE LA IDENTITAT	119
1. IDENTITAT I ORIGEN, L'ESSÈNCIA.....	119
1.1 El retir : la vergonya de ser mare	119
1.2 El torn : el soroll de l'abandó.	120
1.3 El nom : primer símbol d'identitat.....	122
1.4 Orígens: l'essència	123
2. LES VEUS DE L'HOSPICI	125
SIEMPRE SUMISA.....	126
JO NO SÓC UNA FILLA DE PUTA.	128
CASAR-ME? PERO SI NO TINC RES PER OFERIR.	133
SI PARLES, ET MATO.	140
SI EM DONES UNA POMA, ME LA MENJO TOTA!	144
DIGA'M QUE M'ESTIMES	148
JO SÓC EL 43.....	151
HE TROBAT LA PEÇA DEL PUZZLE	157
NO ET QUEIXIS, T'HEM POSAT UN NOM CATALÀ.....	159
RETALLS DE VIDA.....	166
ARXIUS	168
BIBLIOGRAFIA.....	169

PRÒLEG

El llibre de Céline Mutos Xicola, *Entre quatre parets. Història, memòria i vivències de les asilades a l'Hospici de Girona (1769-1960)*, neix de la passió per la recerca històrica de l'autora i del clam d'un espai històric de la ciutat de Girona que probablement tot i ser ben visible no ha estat encara suficientment explicat.

Quan el mes d'abril de 2017 va publicar-se la convocatòria del Premi 8 de març 2017-18, Céline Mutos, amb la sagacitat que la caracteritza, va copsar al vol que aquella convocatòria era l'oportunitat de mostrar tot el capital històric de la ciutat de Girona en relació a la cura, i el paper que en ella jugaren les dones. Céline Mutos i jo havíem començat a col·laborar feia uns mesos arrel de co-dirigir-li la tesi sobre l'hospici de Girona, tesi que ella estava duent a terme en el sí del programa de doctorat de la UdG sota la supervisió de la Dra. Rosa Congost. A Céline Mutos i a mi ens unia la rara passió per l'estudi de les cases de Misericòrdia i hospicis al segle XVIII, això explica que em proposés si m'avenia a presentar amb ella un projecte de recerca sobre l'hospici de Girona on el meu paper era el d'acompanyar-la i tutoritzar-la en el procés de recerca.

La proposta consistia en una recerca històrica de llarg termini que arrencava dels orígens de la institució al cor del segle XVIII fins als testimonis actuals de les vivències de les asilades i asilats. Havia de ser un estudi històric rigorós però alhora transversal tant per l'ampli arc cronològic que abastava com per les diverses eines metodològiques que requeria, això és, la recerca documental en fons arxivístiques i la història oral. La Beca 8 de març comportava un altre repte: s'havia de fer una recerca històrica de qualitat adreçada a un públic més ampli i no estrictament acadèmic. Ben segur que el manuscrit que tenim a les mans ha aconseguit aquest objectiu. Està ben escrit i es llegeix d'una tirada, especialment la darrera part. Tot i no ser un llibre estrictament acadèmic, en el capítol sobre 'Hospici i treball' s'intueix l'autèntic potencial de la recerca. Céline Mutos sap posar en diàleg l'especificitat del cas gironí amb les transformacions en matèria assistencial que es produïen a Europa i amb els debats actuals sobre el tema. En paraules de la pròpia autora: "les pràctiques que es dugueren a terme a l'hospici de Girona en relació al treball es situen al bell mig de les polítiques assistencials de l'època que depassen l'àmbit gironí".

La col·laboració amb Céline Mutos ha estat un procés mútuament enriquidor, l'avenç de la recerca podríem dir que ha estat trepidant gràcies a la capacitat de treball de la pròpia autora, el seu entusiasme i gran habilitat per fer parlar les fonts històriques, així com la seva virtut de fer fàcils les coses difícils. Treballadora incansable, investigadora molt agosarada i tenaç, va dissenyar un projecte en el que poder posar en diàleg la història de la institució amb les vivències de les asilades. La 'Beca 8 de març' li permetia aixecar fonts històriques poc explorades -algunes d'elles inexplorades- i alhora entrar amb delicadesa i profund respecte en les vides, emocions, joia i dolor de les asilades. Tal com s'afirma en el text: "Posar paraules al sofriment, a l'abandó, però també a l'esperança ha estat part d'un procés de catarsis que en alguns casos ha desembocat en una demanda d'acompanyament de recerca dels seus orígens". Tal com ha suggerit en alguna ocasió la pròpia autora, l'autèntica recompensa d'aquesta recerca, l'autèntic índex d'impacte d'aquest estudi és haver contribuït a donar veu, trencar el silenci, rescabalar l'abandó i restituir la memòria de les dones i homes que van viure part de les seves vides a l'hospici. Ha estat però la generositat i el coratge d'aquestes asilades i asilats que revisitant el seu passat acompanyats de Céline Mutos han contribuït a fer possible aquest estudi.

El present llibre sobre l'hospici de Girona i les vivències de les asilades dota a la ciutat d'un major coneixement de la seva pròpia història, la fa més forta i resilient, amplia el seu capital de memòria i rescabala a moltes generacions del silenci, de l'oblit i de la incomprensió. Amb paraules de la pròpia autora, l'any 1963 quan l'hospici es trasllada al nou edifici de Puig d'en Roca "les portes de la Misericòrdia es tancaren sobre dos segles d'història durant els quals ciutat i establiment havien canviat de forma íntima i intensa".

Montserrat Carbonell i Esteller

4 de Febrer 2019

AGRAÏMENTS

Un projecte en el qual conflueixen alhora Recerca Històrica i Història Humana genera uns deutes que difícilment es poden compensar amb unes paraules.

A l'Ajuntament de Girona per potenciar i recolzar la recerca històrica en clau femenina i haver confiat en aquest projecte.

Als membres del Jurat, pels seus suggeriments que han permès orientar la recerca i que aquesta arribés a bon port.

Al tot el personal dels arxius de la ciutat en particular a l'Arxiu General de la Diputació de Girona en la persona de Narcís Castells, l'Arxiu Històric de Girona, Joan Ferrer, Isidre Prades i Santi Soler, l'Arxiu Municipal de Girona, Anna Gironella i Joan Boadas, per haver compartit el seu coneixement amb nosaltres. Poques vegades espais han sigut tan acollidors.

A les companyes i companys de la Universitat de Girona, de l'Institut de Recerca Històrica, Dra. Rosa Congost i Dr. Joaquim M. Puigvert entre altres, per l'assessorament rebut.

A la Universitat de Barcelona, en particular al Departament d'Història Econòmica, Institucions, Política i Economia mundial de la Facultat d'Economia i Empresa, molt especialment a la Dra. Montserrat Carbonell, guia infatigable, que dia rere dia, ha sigut el motor del projecte, així com a l'Institut Universitari d'Estudis de Dones i Gènere.

A la Fundació Fita en les persones del Dr. Jubert i de la Carme Ors, per la paciència i el temps dedicat amb total generositat.

A les dones i homes que a través del projecte han creat Història compartint records íntims perquè acabin formant part del patrimoni de totes i tots, Juanita Serrallonga, Remei Garcia, Dolors Mateu, Fina Ibañez, Maria G., Enriqueta Pons, Domènec Fita, Jordi Homet, Francisco Camarassa, Ferran Serrano i tots els altres. Sense vosaltres això no existiria.

A totes les dones, que en totes les èpoques han patit reclusió i càstig pel sol fet de ser dones. Les seves vivències i memòries han pogut ser rescatades de l'oblit.

A la meva família, els meus pares, en Paul, per la comprensió i paciència.

Finalment en Miquel, suport de la primera hora fins a la darrera, proveïdor incansable de consells i calma quan calia, per compartir amb mi l'amor per la recerca i la història.

INTRODUCCIÓ : OBJECTIUS, FONTS I METODOLOGIA

L'objectiu principal d'aquesta recerca és resumeix en una sola idea : **recuperar la vivència de les dones asilades**. Al llarg de tota la investigació, s'ha treballat d'una part per recuperar la memòria històrica i de l'altra, fixar la memòria oral d'una generació de dones i d'homes, últims testimonis d'una època. Ara bé, s'ha d'ultrapassar la visió de l'Hospici de Girona *per se*, per inscriure la recerca en un context de gran amplitud. A través de l'exemple gironí, cal veure de forma global com l'estructura social patriarcal han infligit un dany continu, per pobresa o moral, a l'engranatge que considerava més dèbil : les dones.

Si bé les dones, i encara més les dones pobres, han deixat una empremta massa tènue en la majoria d'arxius, la ciutat de Girona és una de les poques que té la sort de comptar amb una documentació arxivística molt valuosa. En quan a fons primàries, aquesta recerca es fonamenta bàsicament sobre els documents custodiats a l'Arxiu General de la Diputació de Girona. El fons bàsic ha sigut el Fons Hospici, que inclou tota la documentació corresponent a l'establiment. Alhora, la nostra amplitud cronològica, ens ha obligat a endinsar-nos també en el fons de l'Hospital de Santa Caterina pels temes referents a la maternitat entre altres, així com el de la Comissaria Delegada per l'època Republicana. D'altra banda, els expedients de fronteres de l'Arxiu Històric de Girona han permès documentar els pas dels refugiats jueus per les comarques gironines. Per treballar l'evolució de la gestió municipal en temes de beneficència, sobretot al segle XIX, s'han consultat els fons de serveis personal i assistencials, en particular els lligalls corresponent a institucions i administració com els de la Junta de Beneficència. Al mateix temps, s'han utilitzat els padrons municipals per tal de fer seguiment de la població asilada i del personal empleat a l'establiment. Finalment, la premsa han sigut un bon punt de recolzament a l'hora de copsar la visió de la societat sobre l'hospici.

En quan a fons secundàries, s'ha utilitzat una àmplia i moderna bibliografia en clau de gènere per plantejar qüestions fonamentals sobre la vigència i l'evolució dels models patriarcals, les capacitats "d'agentivitat" de les dones, la relació triangular assistència-dones-moral o encara l'evolució en quan a educació femenina. Alhora, s'ha posat a sobre la taula una sèrie de temes primordials referent a la cura, identitat i origen,

tractats des del punt de vista de la memòria oral. D'altra banda, la recerca es fonamenta sobre una àmplia bibliografia en quan al món de la beneficència que permet ubicar la dinàmica gironina en el conjunt del món assistencial. D'altra part, no s'ha pretès fer un estudi de la història de la ciutat, sinó escollir obres permetin seguir el nostre fil argumental, donar llum a esdeveniments per posar-los en diàleg amb la nostra institució. Finalment, amb la voluntat de donar major amplitud al treball i augmentar-ne la riquesa a través d'una visió multidimensional, s'ha fet ús de fonts alternatives com la poesia i la literatura clàssica.

El punt de partença de la recerca es situa en el buidatge de les fonts esmentades, adoptant una visió no tan sols cronològica sinó buscant copsar l'evolució del concepte mateix de l'assistència de la ciutat en les seves múltiples vessants : el recorregut cap a la institucionalització, l'evolució dels conceptes de moral i de càstig, les particularitats de l'educació en un entorn assistencial i la transformació del concepte de l'abandó entre altres. La finalitat d'una visió plural és captar com una mateixa circumstància té repercussions en una multitud d'àmbits, sobre tot quan es tracta d'un món tancat com és l'assistencial. Un cop el marc històric i temàtic establert, s'ha buscat profunditat a través del testimoni oral i escrit . Dones i homes nascuts entre els anys 1921 i 1955 han aportat la memòria oral que fa intel·ligible els arxius. Les entrevistes s'han realitzat de forma individual, sempre que s'ha pogut en l'ambient familiar del mateix domicili. Totes s'han gravat en format àudio en un sola vegada. Donada la dimensió emocional de la vivència, s'ha optat per deixar la paraula al/la testimoni sense partir d'un discurs preestablert per tal que sentint total llibertat d'expressió. Cal pensar que la majoria no havia realitzat mai aquest exercici de memòria, pel que ha sigut necessari donar forma al seu discurs.

El resultat s'ha estructurat en quatre capítols. El primer és el marc històric que s'estén del segle XVIII al segle XX. La seva funció és donar coherència històrica al discurs i actuar com a punt de referència dels altres apartats. El segon s'endinsa en la relació treball/reclusió en clau femenina, per veure com un establiment assistencial arriba a tenir-hi un paper dinàmic. El tercer profunditza en els diferents aspectes del tancament i la seva evolució històrica, posant particularment l'accent en el destí de les dones. Finalment, el quart capítol recull els testimoniatges pròpiament dit tot i que la veu dels asilats i asilades està present en tots els apartats.

ENTRE QUATRE PARETS

PER UNA RECERCA FEMINISTA SOBRE L'HOSPICI DE GIRONA

‘Entre quatre parets’ és l’expressió que vol resumir les vivències i emocions de les dones, i també dels homes, que van viure en algun moment de les seves vides, sovint la infantesa, a l’Hospici de Girona. Aquesta expressió conté una imatge clau, les parets que s’alcen i delimiten dins i fora. La present recerca s’endinsa no només en l’espai interior sinó també en com aquest és vist i sentit des de fora. El repte plantejat consisteix en copsar la complexitat que defineix l’hospici: la vida dins, la construcció de les identitats dels asilats i asilades, el significat que pren l’hospici, el seu paper en l’estructura urbana, econòmica, social, política i simbòlica de Girona.

Es cert però que la recerca històrica es construeix des de les preguntes que es fan des del present. És per això que la mirada de les historiadores i historiadors sobre el tema assistencial i els hospicis en particular ha anat canviant, tot i el pes que preval encara avui de les línies mestres esbossades als anys 70s des de la història social i econòmica, l’antropologia, la sociologia, la criminologia crítica i, també, des de la naixent història de les dones de finals de segle. Sense por d’errar, pot afirmar-se que encara avui prevalen les dues grans mirades que la historiografia ha construït sobre les institucions assistencials del passat. Ambdues mirades però, no necessàriament són excloents sinó que entren en diàleg i poden coexistir i completar-se.

D’una banda, hi tenim la lectura de caràcter foucaultiana inspirada en els textos de Michel Foucault¹ i d’Erving Goffman,² segons la qual les institucions assistencials, hospicis i internats esdevindrien expressions del poder de l’estat liberal i de la seva capacitat de classificar, ordenar, castigar i disciplinar als col·lectius marginals (pobres, indigents, malalts, bojos, delinqüents, mares solteres, discapacitats, fills il·legítims...). Aquesta perspectiva converteix les dones i homes asilats en instruments des d’on garantir el poder de l’estat punitiu sobre aquells que es desvien, sobre la dissidència. La mirada foucaultiana sobre els hospicis mostra en les dones recloses un fenomen

¹ FOUCAULT, M. *Surveiller et punir*. Paris, Gallimard, 1975.

² GOFFMAN, E. *Asylums*. New York, Anchor Books, 1961.

exemplificador del càstig de l'estat sobre les conductes dissolutes i amorals que s'allunyen de les normes vigents en una societat patriarcal. En la perifèria de l'ordre social s'instal·larien els col·lectius marginals reclosos en institucions especialitzades en les que les dones i homes esdevindrien víctimes de l'exercici del poder per part de l'estat. Des de la història de les dones vam respondre a Foucault que en molts casos és des dels intersticis de les contradiccions del poder patriarcal on transcorria la vida de les dones que no sempre esdevenien víctimes sinó protagonistes de la seva pròpia història.³

D'altra banda, també preval encara avui la mirada sobre els temes assistencials des de la història social i econòmica i des de la demografia històrica, disciplina que va tenir un fort auge als anys vuitantes del segle vint. Els treballs de Hugo Soly i Catherin Lis⁴, d'Olwen Hufton⁵ els estudis de Stuart Woolf⁶ i de Richard Wall⁷ van ser claus. El gruix de l'aportació d'aquestes autores i autors estava no tant en la vida dins de l'asil com en el paper que acomplien aquestes institucions en les estratègies dels individus, famílies i llars pobres. Les dones esdevenien agents actius en les "economies de la improvisació" i en el redreç de les estratègies familiars per sobreviure.⁸

El diàleg entre les dues mirades, dins i fora, va venir sobretot de la mà de la història de les dones, especialment de la historiografia italiana de finals dels vuitantes del segle vint, que va trobar en les fonts documentals assistencials un banc de proves magnífic per explorar en la vida de les dones.⁹ La historiografia feminista havia fet emergir la realitat de les dones en la història tal com ho explica Bridental en el seu estudi clàssic

³ FERRANTE, L., PALAZZI, M. i POMATA, G. (ed) *Ragnatela dei rapporti. Patronage e reti di relazione nella storia delle donne*. Torino, Rosenberg & Selier, 1986. I DUBY, G. i PERROT, F. *Historia de las mujeres en Occidente*, 5 vols. Madrid, Taurus, 2000.

⁴ LIS, C. i SOLY, H. *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe, 1350-1850*. Hassocks, Harvester Press, 1979.

⁵ HUFTON, O. *The Poor in Eighteenth-Century France 1750-1789*. Oxford, Clarendon Press, 1974.

⁶ WOOLF, S. *Porca miseria. Poveri e assistenza nell'età moderna*. Roma-Bar, Laterza, 1988.

⁷ WALL, R. "Work, Welfare and the family: An Illustration of the Adaptive Family Economy." In *The World We have gain. Histories of Population and Social Structure*, edited by Lloyd Bonfield and Richard L. Smith, 264-286. Oxford, Blackwell, 1986.

⁸ WALL, R. "Gender-based Economic Inequalities and Women's Perceptions of Well-Being in Historical Populations" en Harris, B., Galvez, I., Machado, H., *Gender and Well-Being in Europe. Historical and Contemporary Perspectives*. Burlington, VT, Ashgate Pub. Company, 2009.

⁹ Vegeu a CAVALLO, S. "Conceptions of poverty and poor relief in Turin in the second half of The eighteenth century" in Stuart Woolf (ed.), *Domestic strategies: work and family in France and Italy 1600-1800* (Cambridge, 1991), pp. 148-99 així com GROUPI, A. "L'assistenza agli anziani in età moderna: compiti sociali e doveri familiari" en F. Ammannati (ed.), *Assistenza e solidarietà in Europa secc. XIII-XVIII. Atti della 'Quarantatresima Settimana di Studi, 22-26 aprile de 2012*. (Florence, 2013), pp. 479-92 i LOMBARDI, D. *Povertà maschile, povertà femminile. L'ospedale dei Mendicanti nella Firenze dei Medici*. Bologna, Il Mulino, 1988.

Becoming visible.¹⁰ Els estudis històrics pretenien no només fer visible la realitat de les dones sinó denunciar les relacions de dominació que infligia el patriarcat. En aquests sentit, els textos de Kate Millet¹¹ i de Gerda Lerner¹² van esdevenir claus. L'aportació de la historiadora Joan Scott¹³ l'any 1986 sobre el Gender System com a categoria d'anàlisi va obrir la porta a que totes les disciplines acadèmiques poguessin incorporar la perspectiva de gènere en les seves àrees de coneixement; tant sols s'havia de visibilitzar l'existència dels dos gèneres, caracteritzar cada un dels perfils, comparar-los i explorar les continuïtats i canvis en la relació entre ells.

Cap a finals dels norantes i en la dècada del 2000 els estudis de gènere sobre dones pobres van anar més enllà de l'àmbit assistencial. Tenien per objectiu explorar els trets específics de la pobresa en les dones i els límits de les polítiques socials en matèria de gènere. En aquesta perspectiva destaquen els treballs emblemàtics de Gisela Bock¹⁴ sobre dones pobres, infància i maternitat a l'Europa de 1850-1950 i de Pat Thane¹⁵ sobre les dones pobres i els límits de l'estat de benestar així com la condició de les dones com a clientes, gestores i proveïdores de polítiques socials a Anglaterra entre 1880-1970. Les aproximacions des de la demografia històrica que mostra la complexitat dels vincles entre recursos socials i solidaritats familiars es manté viva; un bon exemple són els treballs de Beatrice Zucca¹⁶ i de Sovic, Thane i Viazzo¹⁷. Ha estat però, la crisi econòmica mundial que esclatà l'any 2008 provocant l'empobriment de milers de famílies, així com la intensificació de la globalització i l'existència de treball captiu en determinats indrets del món, que ha tornat a posar en evidència la necessitat de posar el focus, de redimensionar, l'estudi de les institucions d'internament. Les preguntes però que ens fem des del feminisme avui, són unes altres.

¹⁰ BRIDENTHAL, R. i KOONZ, C. *Becoming visible. Women in European History*. Boston, Houghton Mifflin, 1987.

¹¹ MILLET, K. *Política Sexual*. Madrid, Cátedra, 2010.

¹² LERNER, G. *The Creation of Patriarchy*. New York, Oxford University Press, 1986.

¹³ SCOTT, J. "Gender: A Useful Category of Historical Analysis" a *The American Historical Review*, vol 91, n 5, 1986, pp.1053-1075.

¹⁴ BOCK, G. "Pobreza femenina, derechos de las madres y estados del bienestar (1890-1950)" a DUBY, G. & PERROT, M., *Historia de las Mujeres*, vol V, Madrid, Taurus, 1993, pp.399-437.

¹⁵ THANE, P. *Old Age in English History. Past Experiences, Present Issues*. Oxford, Oxford University Press, 2000.

¹⁶ ZUCCA-MICHELETTI, B. "Family solidarity vs institutional relief? Interaction and complementarity between different survival strategies in 18th-century Turin" en F. Ammannati (ed.), *Assistenza e solidarietà in Europa secc. XIII-XVIII. Atti della 'Quarantaquattresima Settimana di Studi, 22-26 aprile de 2012* (Florence, 2013), pp. 521-531.

¹⁷ SOVIC, S., THANE, P., VIAZZO, P., *The History of Families and Households: Comparative European Dimensions*. Leiden, Brill, 2015.

El punt de partença, tal com ens van ensenyar les autores clàssiques ha estat visibilitzar les vides de les dones i denunciar l'opressió patriarcal, però ara disposem de nous instruments que ens permeten anar més enllà en la nostra recerca feminista. En comentaré quatre: l'*agency*; la cura des de la perspectiva de l'economia feminista; la diferència entre vulnerabilitat i dependència segons Judith Butler¹⁸; i la transmissió de la memòria segons Françoise Collin.¹⁹ Vegem-ho.

L'economista Amartya Sen²⁰ va encunyar el concepte d'*agency* -un terme endimoniadament complicat de traduir- o *agencia* de les dones per indicar 'la capacitat d'organitzar situacions futures, que es podria traduir per capacitat o potencialitat d'acció de les dones. Aquestes capacitats (*capabilities*) i potencialitat d'acció o *agency* depenen del marc institucional i de les possibilitats de veu i acció de les dones, de les oportunitats d'elecció i de la seva capacitat de negociar. Martha Nussbaum²¹ ha completat les teories de Sen pel que fa a les capacitats i la justícia social en les dones. Aquest concepte ens permet llegir els actes de les dones, fins i tot en les situacions més difícils, des d'una nova mirada que les converteix en subjectes actius que despleguen la seva *agencia* en un context i en un marc institucional, determinat.

Una altra aportació clau en l'instrumental analític de les investigadores feministes procedeix de finals dels anys norantes quan l'economista italiana Antonella Picchio,²² pionera en desplegar la recerca i els estudis d'economia feminista, posa la cura -que havia estat relegada de l'anàlisi econòmic- al centre de l'economia i de la política. Cristina Carrasco²³ i Amanda Pérez Orozco²⁴ entre d'altres, són autores que han seguit des de les universitats catalanes i espanyoles els camins oberts per Picchio. La tercera eina de que disposem avui les historiadores feministes de la pobresa és el concepte de vulnerabilitat y de dependència de Judith Butler.²⁵ Aquesta autora planteja que no pot conceptualitzar-se el significat polític del cos humà sense entendre les relacions en les

¹⁸ BUTLER, J. "Repensar la vulnerabilidad y la resistencia", XV Simposio de la Asociación Internacional de Filósofas (IAPH), Alcalá de Henares, España, 24-27 de junio 2014.

¹⁹ COLLIN, F. "Les jeunes. La Transmission" a *Cahiers du Grif*, vol 34, 1986. Reeditat "Una herencia sin testamento", a *Lectora*, vol 19, 2013, pp. 93-103.

²⁰ SEN, A. *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press, 1999.

²¹ NUSSBAUM, M., *Women and human development: the capabilities approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

²² PICCHIO, A. "El trabajo de reproducción , tema central en el análisis del mercado laboral" en Cristina Borderías et al. *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*. Barcelona, Icaria, 1994.

²³ CARRASCO, C. "El cuidado como eje vertebrador de una nueva economía" a *Cuadernos de Relaciones Laborales*, vol. 31, n. 1, 2013, pp.39-56.

²⁴ PÉREZ, A. "Crisis multidimensional y ajuste feminizado: retos y oportunidades" en Carrasco Bengoa, Cristina (Ed.), *Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política*, Madrid, La oveja roja, 2014, pp. 171-192

²⁵ BUTLER, J. *Repensar ...*

que viu i es desenvolupa en la seva dependència d'altres cossos i de xarxes de suport. Per aquesta autora, els vulnerables per definició queden fixats en una posició d'indefensió i de falta d'agentivitat, mentre que la condició de dependents intensifica l'agentivitat en les interrelacions i les xarxes de suport mutu. Finalment, la darrera aportació clau que volem destacar i que hem incorporat a la present recerca és la que ve de la mà de Françoise Collin, directora de *Les Cahiers du Grif*, primera revista feminista francesa, que va escriure un magnífic text sobre la transmissió intergeneracional, i de com la memòria es transmet de generació en generació, no com un tot compacte sinó que cada generació receptora pren el que més li convé d'allò que li és transmès.

A partir d'aquests nous paradigmes, i intentant anar més enllà de visibilitzar les dones asilades i denunciar les relacions de domini patriarcal que sofriren, les noves preguntes que ens fem quan explorem la història de l'hospici són les següents. La cura es un dret, cuidar i ser cuidat és un dret? Les hospicianes i hospicians van veure usurpats el seu dret a la cura? L'abandó d'un infant ha de ser vist com l'expressió d'un conflicte col·lectiu més que com una decisió individual? Qui abandona: la pobresa i el patriarcat o les mares?²⁶ L'oblit i la vida en reclusió entesa com a violència estructural, violència simbòlica i dany social ha de ser reparada?²⁷ L'oblit i la usurpació de la cura generen un silenci sistèmic que pot ser sanant?²⁸ Partint de que les polítiques públiques de la memòria entenen la memòria com un dret civil, la presència i l'exercici d'aquest dret ha de situar-se en l'espai públic: és l'Hospici de Girona un espai de memòria capaç de rescabalar de l'oblit als que hi van créixer?²⁹ La recerca sobre l'Hospici de Girona pot contribuir a restituir identitats i "empoderar" a la ciutadana?³⁰ Que prenem d'allò que ens transmet l'Hospici de Girona? Que prengueren els hospicians i hospicianes d'allò

²⁶ Vegeu BADINTER, E. *Existe el amor maternal?*. Barcelona, Paidós, 1981, i també LAMBERT, K. *Itinéraires féminins de la déviance. Provence, 1750-1850*, Aix-en-Provence, Presses universitaires de Provence, 2012.

²⁷ BOURDIEU, P. "Sobre el poder simbòlic", en *Intelectuales, política y poder*. Buenos Aires, UBA/Eudeba, 2000, pp. 65-73 i GARLAND, D. *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

²⁸ TRAVESSET, M. *La pedagogía sistémica: Fundamentos y prácticas*, Barcelona, Grao, 2007 i TRAVESSET, M. i PARELLADA, C. *Las redes sutiles de la educación*. Barcelona, Octaedro, 2016 així com BACH, E. *Por amor a mi familia. La fuerza emocional del vínculo con nuestros padres*. Barcelona, Plataforma, 2013 i GARRIGA, J. *¿Dónde están las monedas? Las claves del vínculo logrado entre hijos y padres*. Barcelona, Gaia Ediciones, 2006 i LLONA, M. "Los usos de la memoria para el feminismo" *Viento sur: Por una izquierda alternativa*, n.104, pp. 35-42.

²⁹ VINYES, R., *El daño y la memoria. Las prisiones de Maria Salvo*. Barcelona: Plaza i Janés, 2004.

³⁰ BOLÚFER, M. i MORANT, I. "Identidades vividas. Identidades atribuidas" a Pérez Fuentes, Pilar (ed). *Entre dos orillas. Las mujeres en la historia de España y América Latina*. Barcelona, Icaria, 2012.

que els hi fou transmès? Quin relat o relats escollim construir?³¹ Els antics hospicians i hospicianes troben en l'agentivitat de les interrelacions i el suport mutu allò que els hi és restituït? Hi ha diferències d'agentivitat entre homes i dones? Aquestes són les preguntes, fetes des d'una perspectiva feminista, que la present recerca vol respondre sobre la cura, la ciutat i la memòria.

³¹ BOLÚFER, M. "Las multitudes del yo. Biografía e historia de las mujeres" Ayer, 93, 2014, pp.85-116.

“PERDUDES I INOCENTS”, “PIDOLAIRES, VAGOS I ORFES” : UNA APROXIMACIÓ HISTÒRICA A L’HOSPICI DE GIRONA

1. EL SEGLE XVIII : ELS INICIS.

1.1 Breu panorama de l’assistència a Girona.

Des de la època medieval, existien a Girona hospitals que tenien com a finalitat atendre als més desvalguts, com era habitual en localitats d’un cert nivell econòmic.³² A Girona existien l’Hospital dels Capellans, del segle XI, també el de Pedret, a penes 100 anys més tard, i finalment el més important, el primer Hospital Sta. Caterina fundat a l’any 1212 a l’alçada de l’actual plaça del Lleó i reconstruït a l’any 1679. Aquests indrets feien funcions de centres assistencials on atendre no tan sols malalts, sinó també pobres, peregrins, orfes i expòsits. D’altra banda, existia una xarxa de petits hospitals disseminats pel Bisbat que tot sovint, eren poc més que un llit i un plat calent. Les almoines, les fundacions pies³³ i els convents completaven la xarxa assistencial vigent a l’entrada del segle XVIII. Entre aquestes, sobresurt particularment la Pia Almoina del Pa de la Seu, fundada l’any 1228 per Arnau d’Escala amb la vocació de distribuir pa als pobres tres dies per setmana, sis mesos l’any.³⁴

A mitjans del segle XVIII, la ciutat no disposava de cap més lloc que l’Hospital de Santa Caterina per acollir tan malalts com pobres. Entre aquests col·lectius desprotegits i naturals mereixedors de la caritat i de la compassió humana, un d’ells presenta una especial fragilitat: les dones.

³² Vegeu BRODMAN, J. *Charity and Welfare. Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1998.

³³ Les almoines o causes pies, eren disposicions testamentaries del fundador o de la fundadora, per les quals deixaven una quantitat de diners per una finalitat concreta. Les més habituals, encara que no úniques, servien per dir misses, dotar donzelles, sufragar despeses d’estudis pels nois, fundar hospitals, distribuir pa o gra. El seu objecte d’atenció podia ser la pròpia família, l’església o els pobres del poble entre altres. Es designava un marmessors encarregats del bon compliment de les voluntats del difunt o difunta, i duraven fins que s’estipulés o que es disposava de capital. Tenien clarament un caràcter religiós i alhora caritatiu: el testament es pot considerar com un “contracte d’assegurança” entre el testador i l’Església i la causa pia n’era la prima en moneda terrestre. Veure MARQUES, J.M., “Fundacions de causes pies al Bisbat de Girona (segles XVI-XIX).” *Pedralbes : revista d’història moderna*. N°8, 1988, p 516-519.

³⁴ Per a més informació a sobre la institució de l’Almoina del Pa de Girona veure a DOMENECH, G. i GIL, R.M. *La pia Almoina de Girona*, Girona, Obra social La Caixa, 2011.

En aquella època, una dona pobra, fora de la tutela paterna o marital representava més enllà del risc social, un perill moral. Sense cap dubte, aquesta tenia altes probabilitats d'acabar pidolant, robant a les botigues o parades de mercats, o exercint la prostitució. Existia la voluntat d'evitar i controlar aquestes mostres de disbauxa i perversió de l'honrada societat. Per aquesta raó, era necessari procedir al tancament de les noies joves quan encara eren prou innocents, i abans que tingués lloc aquest reguitzell de desgràcies. I si ja eren unes desgraciades, era precis tancar-les i reeducar-les en els bons costums.

Aleshores, com que Girona no disposava d'un establiment dedicat a atendre-les, les noies pobres eren enviades a la Casa de Misericòrdia de Barcelona.³⁵ L'Ajuntament de la ciutat era la institució que autoritzava el trasllat i l'ingrés a la ciutat comtal. N'és un bon exemple el cas de Victòria Vinyals i Pagès, vídua, amb 2 nens i 3 nenes menors de 10 anys a càrrec, qui el gener del 1765, obtenia dels regidors municipals un certificat de pobresa, salconduit indispensable per l'entrada de dues de les filles a la Misericòrdia.³⁶

D'altra banda, no totes emprenien aquest viatge, ja que l'Hospital de Santa Caterina exercia aquesta funció d'atenció a dones desprotegides. La seva presència ha quedat gravada a les pàgines dels llibres de comptabilitat, on s'esmenten compres de troques de fil, agulles, didals i altres atifells "*per les malaltes*", eines de la labor de costura, treball femení per excel·lència. Una ocupació a canvi de la qual rebien un petit estipendi, segurament més a prop de la caritat que d'un salari real.

La situació d'aquest col·lectiu seria aviat mereixedor de tota l'atenció d'un prohomi gironí d'elevada nissaga : Ignasi de Colomer i de Cruïlles.

1.2 Les dones, un col·lectiu a salvar : La Misericòrdia (1769-1780)

La Misericòrdia gironina respon a la necessitat de l'existència d'un lloc que es pugui fer càrrec del col·lectiu exclusivament femení fora del àmbit hospitalari. La seva fundació es feria gràcies al llegat d' Ignasi de Colomer i de Cruïlles, darrer membre d'una nissaga de prohoms gironins i ciutadans honorats de Barcelona, hereu d'un important patrimoni familiar creat al llarg del segle XVII. Canonge fins a la mort del seu germà, es trobà obligat de contraure matrimoni amb la seva cosina de primer grau, Casilda, ella també

³⁵ La Casa de Misericòrdia de Barcelona fou fundada a l'any 1581 a la Casa dels Àngels. L'any 1684, es singularitza en acollir "donzelles necessitades d'ampar." Fundació Casa de Misericòrdia de Barcelona.

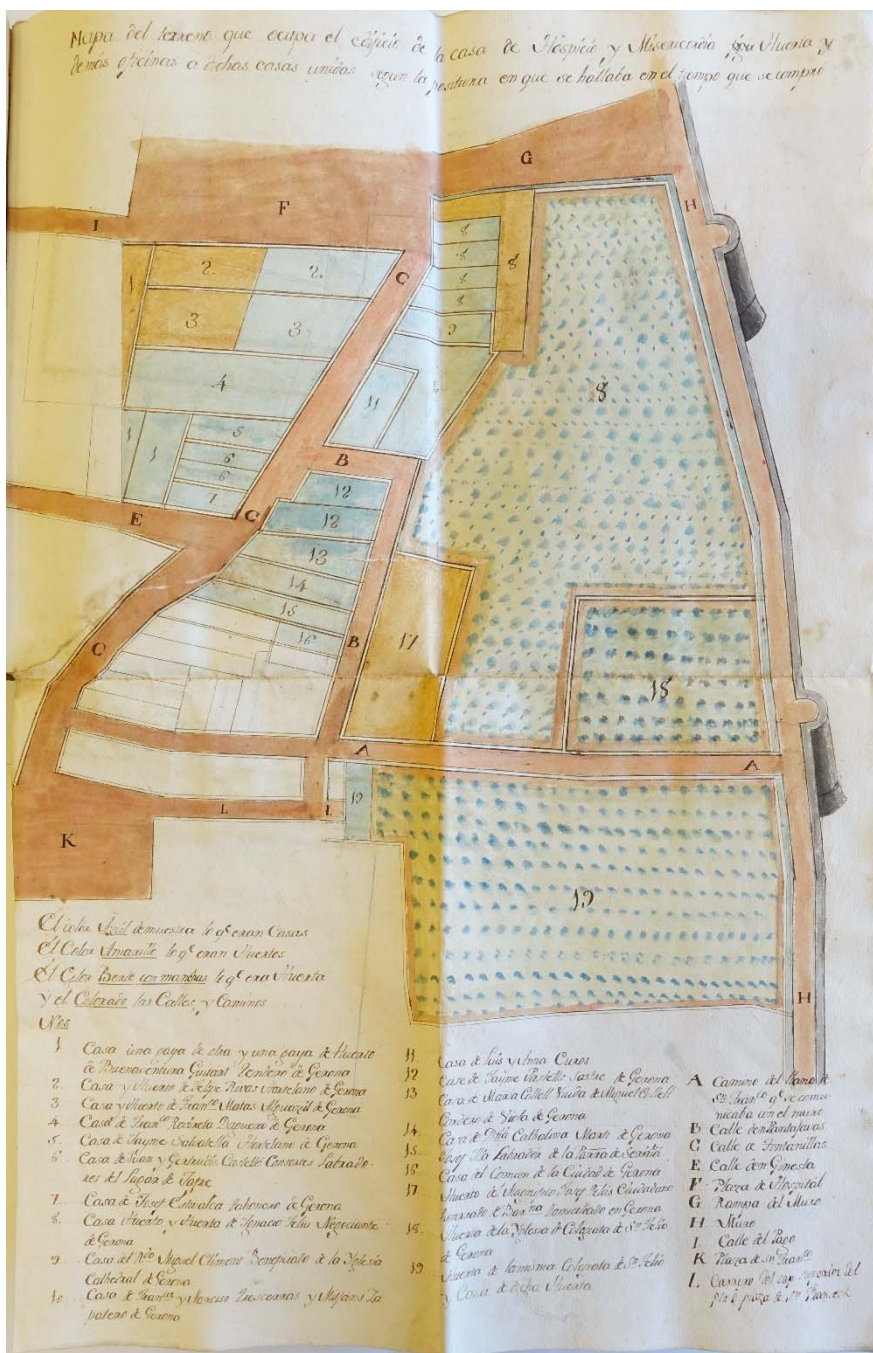
³⁶ A.M.Gi, Manual d'Acords de l'Ajuntament de Girona , 1765.

última hereva de la seva branca familiar. D'aquest matrimoni força tardà, no sobreviuria cap descendent per fer-se càrrec de la fortuna familiar. El seu testament a l'any 1763 posava la pedra angular de la Misericòrdia de Girona:

*“Vull, ordeno y dispono que, immediatament de seguida la mia mort, en sufragi de la mia Ànima, la fundació i dotació de una casa baix lo nom de Nostra Señora de Misericòrdia, a fi de recullir y sustentar Minyonas Pobras que se trobaran desamparades, a saber, unes que se troban perdudes o se han comensat a perdre en costum, i altres que encara son innocents però están en perill de perdrese!”*³⁷

Entre les últimes voluntats que encarregava Ignasi de Colomer al seus marmessors, una marcaria el ritme de la construcció. La Casa havia de començar a acollir les asilades com a molt tard 6 anys després de la seva mort. En el cas contrari, capital i finques anirien a parar a les arques de l'Hospital de Pobres de Santa Caterina. Els marmessors buscaren un lloc amb necessitats precises : aigua abundant, aire fresc i espai per emplaçar-hi un hort. L'entramat urbà de la època dominat per les nombroses construccions religioses i limitat per les muralles, deixava poques opcions. Després de plantejar diverses possibilitats, s'optava per un espai a davant del Hospital de Santa Caterina. Entre els carrers Fontanilles, Plantafaves i Ginesta es compraren 18 parcel·les contigües, gairebé totes habitades (vegeu il·lustració 1).

³⁷ A.H.G, Notaria 11, Ghisleno Martorell, 14 de setembre de 1763.

Il·lustració 1 . Plànol de les cases on es projectaria la Misericòrdia.
 A.G.D.G. Secció Plànols.

El 22 de juny del 1765, a dos quarts de deu del matí i en mig d'una gran expectació, les autoritats civils, militars i eclesiàstiques col·locaven la primera pedra de la nova institució. El 1769, malgrat certes dificultats financeres (el gruix del patrimoni era immoble i la liquiditat disponible molt minsa), la manca d'alguna finestra i de l'emblanquinat de les parets, hi entraven les primeres dones. L'edifici, fosc i sever, es componia d'una quadra o sector per noies innocents, una per a noies anomenades

viciades, cuina, pati, espais comuns i, peça clau de tota institució de redempció moral, una església.

El primer mes hi ingressà una munió de dones, segurament provinent de l'hospital. Quaranta-cinc integraren la secció de les innocents – o petites- i tretze la de correcció – o grans-. Era voluntat expressa del fundador separar físicament les unes de les altres. D'una banda, les noies orfes, pobres i desemparades que convenia protegir i educar. Ni vídues, ni casades, por molt joves que fossin, per por a la transmissió de temudes informacions sobre la sexualitat. De l'altra, a més de les vídues, les de moral dubtosa, les que vivien amistançades, prostitutes, alcohòliques o senzillament víctimes d'algun retret del seu legítim marit o del rector del poble. Aquestes hi ingressaven a tall de càstig o correcció. Al llarg d'aquest llibre, quedarà evidenciat que en realitat la frontera no era tan precisa, però sí ho era l'estigma moral que se'n derivava.

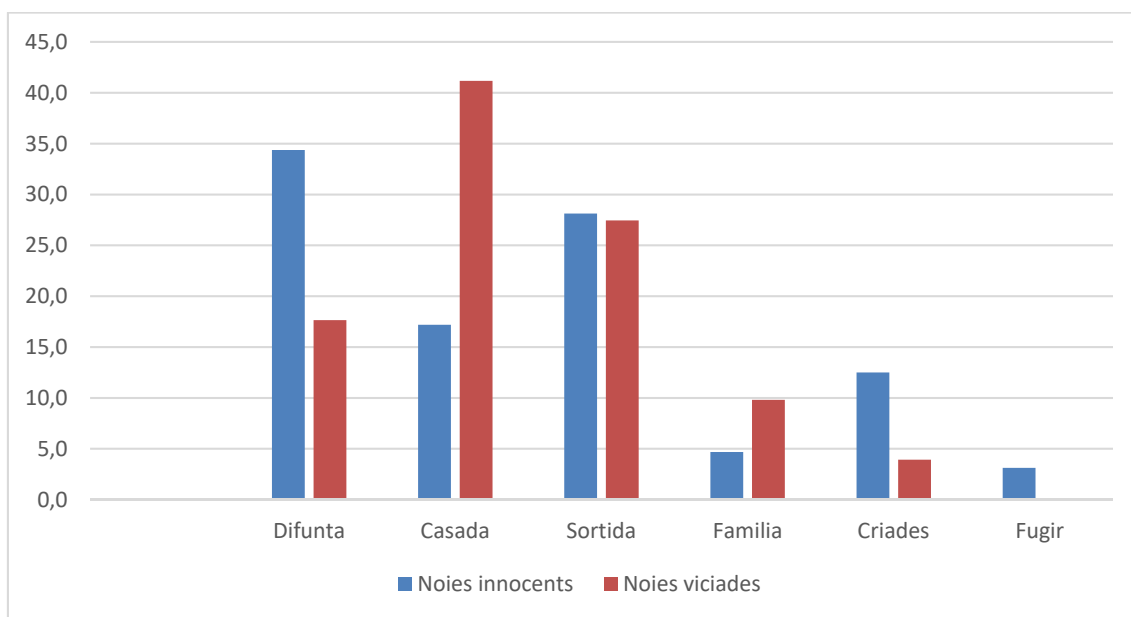
Els registres d'entrada que s'han conservat lliuren un retrat clar de les minyones que hi habitaven. Eren dones molt joves, tan sols d'una edat mitja de 14 anys per a les petites, i de 23 anys per a les altres. La meitat eren orfes d'ambdós progenitors. Una quarta part eren de la mateixa ciutat. La resta venia de diferents llocs del Bisbat de Girona, destacant la presència de noies originàries de la Garrotxa o de la Selva, comarques més aïllades i desfavorides.

Un cop tancades entre les quatre parets de la Casa de Misericòrdia, la Junta i el seu reglament sentenciaven les opcions de sortida, deixant clar que *“ninguna muger huérfana o de padres incognitos podrá salir antes de los dieciséis años, excepto para casarse espiritualmente o carnalmente, o si ha mejorado la fortuna de sus padres y con acuerdo de la Junta.”* En quan a les noies de correcció *“Tendrán que cumplir dos de reclusión”*. Dos anys que es convertiren en quatre el 1784.³⁸ A l'hora de la veritat, aquesta condicions no es respectaven sempre i quan apressava la necessitat d'espai o mancaven recursos, la Junta no dubtava en tornar-les a les seves famílies o posar-les a servir.

Quin era el destí d'aquestes dones després del seu pas per la institució? Quins factors ho condicionaven?

³⁸ A.G.D.G. Fons hospici, Llibre acte de la Junta, lligal 149/1.

Gràfic 1 . Destí de les noies de la Casa de Misericòrdia entre 1770 i 1780.

Font: Elaboració pròpia a partir dels registres d'entrada de noies. A.G.D.G., Fons hospici, registres d'entrada.³⁹

El motiu d'entrada i l'edat eren dos aspectes claus en quan a les seves opcions de sortida.

Les noies innocents, més fràgils, més joves, tenien menys possibilitats de supervivència. Gairebé 35% moria al cap de poc d'ingressar (vegeu gràfic 1). Aquest indicador per si sol reflecteix les dures condicions de vida per a les més joves. A més, entre les difuntes, sovintegen les morts degudes a intents d'escapolir-se. Els llibres n'han recollit exemples tràgics. La Rosa Quintana, de 16 anys, intentà escapar de la casa saltant per la finestra :

“ Se tira aquell mati el 17 de dit mes de febrero. Se tira daltabaix de la finestra de la quadra del migdia dels llits finestra del cims de la administració del qual caiguda no se li repara mal algún si sols alguns dia fou portada en lo Ospital per recobrar del aspant i penso se nota per ser cosa miraculosa pues de dita caiguda a judisi de homens prudents havia de morir o be quedar alomenos liciada de alguna part del cos.”
Desgraciadament, al cap de pocs dies, traspassava a l'hospital.

Per evitar aquest tipus de comportament, dissuadir fugues i controlar a les més recalitrants, les finestres estaven reixades i s'utilitzaven grillons per a fermar-les al llit.

³⁹ A.G.D.G., Fons Hospici, Registres d'entrada, lligalls 150/6 i 528/4.

Si sobreviuen a la vida en reclusió, els hi quedaven tres opcions principals de sortida : integrar alguna família com a criades, casar-se, o tornar amb la família. Més endavant ja analitzarem en detall les possibilitats de les quals disposaven les noies o més ben dit a les quals es trobaven abocades, buscant un lloc a la societat o tant sols intentant escapar de l'àmbit de reclusió. Però mentre estaven rescloses, estaven sotmeses al treball i la pregària. El treball d'agulla servia per aprendre a brodar, cosir i filar, unes feines que els hi permetia disposar d'una quantitat minsa de diners per una dot eventual, però sobretot d'una formació adequada al seu sexe, alhora de trobar col·locació. L'oració les convertia en bones cristianes o servia de redempció per a les més pecadores.

A dintre de l'establiment, un matrimoni d'empleats, anomenats pare i mare s'encarregaven de la disciplina i de la relació amb l'exterior. La part espiritual era a càrrec del prior, donat que , en aquesta època, cap religiosa vivia a la Casa.

1.3 El Reial Hospici de Girona : el somni il·lustrat (1776 – 1793)

Onze anys després de la seva fundació, la Casa de Misericòrdia coneixia una primera evolució.

Al marge del projecte de la Casa de Misericòrdia, l'Ajuntament de Girona i el Bisbat portaven des de l'any 1734 intentant recuperar i invertir les rendes de l'Almoïna del Pa per construir un hospici, un tipus d'establiment que faltava notòriament a la ciutat i obligava a recórrer a l'Hospital o a establiments de Barcelona.

De fet, a l'acabar-se l'obra de Colomer, portaven ja tres intents fallits : 1734, 1758 i 1767⁴⁰. Per què voler prescindir d'una institució com l'Almoïna del Pa que existia des de feia més de mig mil·lenni? Als prohoms i als clergues no els hi faltaven arguments : els pobres provocaven desordres quan s'amuntegaven a la catedral els dies de distribució de pa, els rics hi enviaven les criades per obtenir pa de franc i al cap i a la fi, la quantitat distribuïda tampoc cobria l'alimentació diària necessària.

La situació semblava força compromesa, fins que el Consell de Castella consentí en commutar unes Pies Memòries a Barcelona el 1771, creant així mateix un precedent que permetria desbloquejar la situació gironina. A l'any 1774, gràcies a la insistència de

⁴⁰ BORRELL, M. *Pobresa i marginació a la Catalunya Il·lustrada. Dides, expòsits i hospicians*. Santa Coloma de Farners. Centre d'estudis Selvatans, 2002. p.58.

l'aleshores bisbe Tomás de Lorenzana⁴¹, es creava la Junta de l'Hospici. Aquesta darrera, integrada pel governador Manuel de Azlor, regidors, eclesiàstics, així com representants de l'Almoina del Pa de la Seu al ser una de les fonts principals d'ingressos, procedí a buscar finançament. Es decidí unificar totes les fundacions pies i almoines del Bisbat de Girona. La idea de la Junta era aplegar totes les fundacions pies del bisbat de Girona, recuperar-ne la gestió per transformar-ho tot en rendes pel nou establiment. Els pobles entregarien les rendes i a canvi podrien enviar al nou hospici els seus pobres i les seves dones de mala vida. Perseguint aquest objectiu, l'Ajuntament de Girona havia realitzat al 1772 una enquesta, poble per poble, per tal de valorar quins eren els recursos. Les preguntes que s'hi feien no deixen dubte de les seves intencions : si la vila disposava d'hospital i quines n'eren les rendes, quines fundacions i els seu capital, i finalment, el nombre de confraries amb rendes per mantenir pobres. Més de 430 pobles contestaren a l'enquesta declarant més 200 causes pies, 91 de les qual eren distribucions de pa i 62 de rendes per hospitals. ⁴²

⁴¹ Tomás de Lorenzana y Butrón (1728-1796) fou bisbe de Girona entre 1775 i 1796. Va ser un dels principals instigadors del projecte de l'hospici. Seguint les idees il·lustrades, va idear el projecte de les fàbriques a dins de l'establiment en la òptica de dinamitzar l'economia local i formar els pobres. Va intentar engegar projectes similars a Olot i la Bisbal que no acabarien de reeixir . La seva mort va coincidir amb un primer període decadència de l'establiment que perdia el seu més acèrrim defensor.

⁴² A.G.D.G. Fons Hospici, Administració de rendes, Informes de tots els ajuntaments del corregiment de Girona sobre l'existència o no d'hospitals i pies fundacions i almoines destinades als pobres, lligalls 123/1, 328/9, 122/2, 122/1, 331/5, 341/15 i 342/19.

Il·lustració 2 - Projecte de construcció de l'hospici
(A.G.D.G . Secció Plànols, nº 16.) Abans de 1780.

Agrupar aquestes almoines no va ser feina fàcil. Diversos sectors de la societat de la època expressaren el seu rebuig. Els primers foren els administradors de les almoines segrestades. Molts no veien amb bons ulls perdre la seva parcel·la de poder local sobre el control de rendes, donant lloc a nombrosos plets al Consell de Castella, com en el cas de Sant Feliu de Guíxols o Banyoles.⁴³ Tampoc acataven les ordres de lliurar els pobres del seu municipi a la ciutat. L' Hospital també era hostil a la creació d'un hospici, criticant la seva localització, massa propera a la seva. Algun sector econòmic de la ciutat s'hi oposava enèrgicament. Era el cas dels gremis d'hortolans, de sabaters, de teixidors, atemorits per una possible competència sobre els seus productes, si l'Hospici decidia instal·lar fàbriques o conrear terres properes.⁴⁴ Finalment, algun sector més conservador denunciava el risc de tenir a la ciutat una colla de murrís i prostitutes, encara que fos entre quatre parets. De res serviren les protestes. Sis anys més tard, l'Hospici ja era una realitat. L'edifici primigeni de la Misericòrdia quedava absorbit per

⁴³ BORRELL, M.: *Pobresa i marginació ...* p. 393.

⁴⁴ A.G.D.G., Fons Hospici, Informes enviados a Madrid sobre el estado de cuentas, lligall 533/2.

a la nova construcció, deixant a la ciutat per única mostra de la seva curta existència l'escut de l'Ignasi i la Casilda, gravat a la cantonada dels carrers Ginesta i Fontanilles (vegeu il·lustració 2)

Il·lustració 2. Escut dels Colomer i Cruïlles . Fotografia de l'autora.

Al 1781, el Reial Hospici de Girona obria les seves portes a la ciutat, i les tancava a sobre una població de marginats i desvalguts. Ja som lluny de la caritat medieval. El segle il·lustrat considera als pobres com una font de desordre, d'abús i moralitat decadent. Segons les ordenances internes, s'acollien pobres però segons prioritats molts clares : *“muchachos huérfanos o desamparados hasta los 15 años [...] . Los hombres, mendigos o vagos, de 17 a 40 años seran castigados en el Hospici si piden limosnas y los válidos serán destinados al servicio de las armas”*. En quan a les dones *“las*

desamparadas, pobres y huérfanas o mayores” .⁴⁵ Les que pidolen quan podrien treballar, també seran tancades al correccional.

Unes directrius en consonància amb la dinàmica que s'estava duent a terme en tot l'estat. Per exemple, les ordenances anomenades de “captura de pobres” emeses pels govern central a finals del segle XVIII estan en perfecte harmonia amb aquesta mentalitat obligant els centres a ingressar : *“todas las personas, de ambos sexos, que sean vistas pidiendo limosnas [...] y todas las muchas huérfanas o con espíritu laxado, próximas a perderse o ya viciadas*⁴⁶”. Altre cop, les dones pateixen el doble càstig del tancament, bé per ser desemparades, bé pel seu suposat comportament amoral. En canvi, pels homes, es posa l'accent damunt la seva utilitat a la societat, sigui en la tropa, sigui exercint alguna activitat productiva. On l'home deu productivitat com a membre actiu de la societat, a la dona se li exigeix, a més, la decència que es considera inherent al seu sexe.

De fet, aquest concepte d'utilitat a la societat mitjançant el treball es plasmarà a través de les fàbriques de l'Hospici impulsades pel Bisbe Lorenzana, on treballaren no tan sols asilats i asilades, sinó, tal com es veurà en la part de fàbriques, molts artesans en bona part vinguts de França . En Francisco de Zamora ho descriu de la següent forma durant la seva visita al 1790 *“muy buenos los trabajos que se hacen en ella y los que estos producen, resultando en substancia que hay unas 400 personas que trabajan lana (de que hacen buenas bayetas) cáñamo y lino (de que hacen lienzos bastos) y algunos bombasies que van blanqueando sin gran efecto y algodón (que hilan y del que hacen medias, gorros y otros artefactos de buena calidad. Pero en los telares de media, la mayor parte de los que trabajan eran mancebos asalariados de fuera de la casa, y entre ellos una mujer.*”⁴⁷

1.4 La Guerra Gran a l'hospici: la decadència del somni.

La Guerra Gran o Guerra dels Pirineus (1793-1795) que oposaria el Regne d'Espanya i els seus aliats, a la República Francesa, marcaria el primer daltabaix de l'hospici. Si bé la ciutat no patí tan físicament la cruesa dels escenaris de combat, les conseqüències del conflicte hi foren dramàtiques. Molts camps quedaren sense ser cultivats o foren

⁴⁵ A.G.D.G., Fons Hospici, Fundació de la casa de Hospici y ordenances generals i particulars, 1777, lligall 853.

⁴⁶ A.H.G., Fons Hospici, *Ordenanzas para la captura de los pobres*, segle XVIII. lligall. 849.

⁴⁷ ZAMORA, F. : *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona, Curial, 1973, p.307.

sotmesos a les maniobres dels exèrcits, perdent-se les collites. Els aliments s'encariren.⁴⁸ Com a resultat directe de la conjuntura anterior sumat a la inestabilitat que dificultava disposar d'un jornal, el nombre de pobres s'havia disparat i l'hospici estava sobreocupat. El major problema és que l'establiment vivia en bona part dels censos en cereals, vi, oli i carn que obtenia de les seves propietats i, malauradament molts masos quedaren desocupats o devastats en aquesta època. Un major nombre d'interns i la falta de recursos el posava en una situació crítica. El tret gràcia fou l'ordre donada per capità general, Antonio Ricardos Carrillo al governador civil Ladislao Havor, intimant-lo de desallotjar l'hospici per instal·lar-hi els militars malalts o ferits.⁴⁹ De res serviren les queixes de la Junta per impedir el desallotjament. Ni tan sols tingué efecte una carta del ministre d'estat de l'1 d'octubre de 1793 demanant alternatives.⁵⁰ Foren expulsades 504 persones i hi quedaren només 55 dones que no es podien desplaçar per qüestions de salut.⁵¹

La pau de Basilea posaria fi al conflicte i el retorn dels desemparats seria laboriós. La soldadesca havia provocat nombrosos danys estructurals segons indica la mateixa Junta, que denuncia haver de "*pintar 14 salas, consolidar dos arcos y reponer todas las puertas y ventanas.*"⁵²

Però com tants altre cops, les dones foren les més castigades pels esdeveniments. Mentre els homes sí que es reincorporaven a l'establiment, elles havien romandre al carrer o en edificis molt precaris. La raó és que l'església quedava ocupada per material militar, impossibilitant el seu accés. Unes dones pecadores no podien veure's privades de la pregaria tan necessària a la seva redempció. Quedarien doncs marginades fins que el lloc de culte tornés a ser utilitzable.

Acabat el conflicte, en aquest breu període de tranquil·litat, encara que relativa, tingué lloc el trasllat dels expòsits de l'Hospital a l'Hospici. La guerra i el decret de desamortització de Godoy l'any 1798, havien provocat una reducció dràstica del ingressos de l'hospital. Tot i que l'hospici es negava a assumir la responsabilitat i

⁴⁸ Un bon exemple és l'augment del preu del blat. Al 1795 supera 286,8 rals la quartera, quan només era de 124,6 rals al 1791. Veure SIMON, A. *La crisis del Antiguo Régimen en Girona*. Barcelona. Servicio de publicaciones de la UAB, 1985, p.167.

⁴⁹ A.G.D.G., Fons Hospici, Expedients sobre ocupació del edifici com hospital militar, 1793, lligall 324/11.

⁵⁰ A.G.D.G., Fons Hospici, Carta al Duc d'Alcudia del 12 de novembre de 1793, lligall 2101.

⁵¹ A.G.D.G., Fons Hospici, Copia de un ofici de S.E. el ministre de guerra al Sr. Baron Sermet intendent de la divisió francesa a Catalunya, 1826, lligall 243/3 .

⁵² BORRELL, M. *Pobresa i marginació...* p. 480.

sobretot el cost dels lactants, l'Hospital no li deixaria altra opció. Al 1803, els nadons, fills de la pobresa o del pecat, entraven entre les quatre parets.⁵³

1.5 La Guerra del Francès, Girona assetjada.

El 27 d'octubre de 1807, el tractat de Fontainebleau donava permís a les tropes napoleòniques per creuar el territori espanyol i atacar a Portugal. Ben aviat, s'evidenciava que l'exèrcit no estava només de pas, sinó que tenia una intenció de conquerir la península. Fent un resum brevíssim del conflicte, Girona fou assetjada sense èxit durant els mesos de juny i de juliol del 1808. Al maig de l'any següent, un altre atac capitanejat pel general Gouvion Saint-Cyr es trobaria amb la llegendària i alhora inútil resistència d'Álvarez de Castro. Girona no capitularia fins l'11 de desembre del mateix any quedant la ciutat exhausta.⁵⁴ Unes línies extretes de l'informe que Tomàs Puig, aleshores corregidor de Girona, entregava al mariscal McDonald al maig del 1810, permeten fer-nos-en ràpidament una idea : *“Las miserias del largo sitio habían reducido al hambre los habitantes de Girona: durante un tiempo sus únicos alimentos fueron carne de gato y otros animales inmundos, de forma que cuando entro el ejército, estos desgraciados parecían más esqueletos que seres vivientes.”*⁵⁵

Girona passava sota dominació francesa com a capital del Departament del Ter, essent Catalunya definitivament incorporada a l'imperi francès per un decret del mateix Napoleó a principis de 1812. A l'igual que els altres territoris europeus conquerits, l'annexió de Catalunya implicà l'aplicació de la legislació francesa en termes de beneficència.⁵⁶ La primera República Francesa havia creat a l'any 1796 els *bureaux de bienfaisance*, encarregats en cada municipi dels socors domiciliaris i finançats, en part, per rendes de corporacions caritatives. Napoleó havia seguit aquesta via i confirmat l'existència dels *bureaux* per decret imperial a l'any 1810. Tal i com acabem de veure, la situació a la ciutat era dramàtica, pel que les autoritats intentaren posar-hi remei. A l'any 1812, s'instaurà la primera Junta de Caritat i *Bureau*, una institució aleshores *“no conocida en Cataluña, pero que hace poco tiempo está fundada en Gerona.”*⁵⁷ Es

⁵³ A.G.D.G., Fons Hospici, Administració, lligall 238/13.

⁵⁴ Veure *Girona i la guerra del francès*. Ajuntament de Girona. Conferències de l'arxiu, 2008.

⁵⁵ PUIG, L.M. *Catalanisme i afrancesament*. Barcelona, Institut d'Estudis catalans, 1985, p.139 correspon *Plan politique por la Catalogne* presentat al Duque de Tarento, Governador general de Catalunya per Tomàs Puig, corregidor de Girona.

⁵⁶ Vegeu per l'exemple italià a WOOLF, S. *Los pobres en la Europa Moderna*, Editorial Critica, Barcelona, 1989.

⁵⁷ *La Gazette de Gironne*, 5 de Juliol de 1812, p.3 .

pretenia crear un registre de pobres, per tal d'avaluar les ajudes necessàries, que bé podrien ser permanents “*para los que no tienen remedio*” o temporals “*hasta que concluya la enfermedad o halle trabajo*”. En la mateixa línia, l'alcalde de Girona, el Baró de Foixà, obria una subscripció a favor dels pobres. Hi participaren activament les autoritats franceses, recolzades per l'Església, però curiosament, el sector més burgès a penes registraria participació.⁵⁸ De fet, sembla que “*els rics de Girona no volgueren cooperar [...] i es desentendrien de la situació fins al final*”⁵⁹ i que bona part de l'assistència a pobres i expòsits fou sufragada amb diners francesos. Al mateix temps, s'intentaren mesures sanitàries per tal de millorar la possibilitat de supervivència dels més fràgils i limitar les epidèmies, obligant a vacunar contra la verola a tots els infants de l'hospici com a molt tard 15 dies després d'haver-hi entrat.⁶⁰ La retirada francesa al 1814 posaria un punt i final a l'intent de reforma, amb uns resultats a primera vista, insuficients.

Al igual que durant el conflicte anterior, els més desvalguts sofriren amb escreix les conseqüències de la guerra per diferents motius. En primer lloc, les dificultats inherents a qualsevol conflicte eren estructurals i generalitzades, però l'hospici, com a engranatge més dèbil del sistema, ho patia de forma accentuada. Es va repetir la mateixa conjuntura de fam degut a la falta de cobrament de censos i censals, arribant a penes gra i diners per fer front a l'alimentació diària. Però aquest vegada, el fet de passar per un atac directe i un setge afegia una complicació més. Perquè per tal de cobrar els tributs als quals l'hospici tenia dret com a legítim propietari de la terra arrendada, havia d'acreditar-ne la seva titularitat. Malauradament, els bombardejos de l'edifici i el posterior incendi del convent de Sant Domènec havien fet desaparèixer bona part d'aquests documents.⁶¹

En segon lloc, el conflicte havia acabat amb el somni de les fàbriques. Poc quedava del que descrivia Zamora tan sols 20 anys abans. Els teixidors de mitges havien abandonant la ciutat amb els seus telers i dels que quedaven “*se substituyeron solo cuatro, los*

⁵⁸ A.M.Gi. Serveis personal i assistencials. Institucions de beneficència. Administració, 1812-1835. Lligall.1 Carpeta 1, Subscripció a favor de pobres, 11 de abril de 1812.

⁵⁹ DE PUIG, L.M. *Girona francesa, 1812 / 1814*. Girona, Gothia, 1976, p 157. Veure també sobre l'organització de l'ajuntament en època de dominació francesa: BARNOSELL, G. El govern de Girona durant la guerra del francès (1808-1814) Un estat de la qüestió.

⁶⁰ *La Gazette de Gironne*, 2 d'agost de 1812, p.3.

⁶¹ A.G.D.G., Fons Hospici, lligall 276/5. *Cartas e informes referentes a estado en el cual se encuentra el Hospici y la falta absoluta de medios económicos*, CARRERAS, F. *Informe de la situación de l'Hospici*, 28 d'agost de 1820.

*gastos son iguales a los beneficios, y solo sirve para ocupar e instruir a cinco o seis hospicianos, igual nombre para el oficio de zapatero, [...] en cuanto a las mujeres útiles cuatro de ellas se ocupan de la cocina y colador, 16 de la ropería y el restante en hilar, hacer calcetas o filar*⁶². De las 20 maquinas i 12 telers existents en 1808, " no se veían por doquier más que escombros y ruinas " en 1814.⁶³

Finalment, l'edifici fou novament ocupat per les tropes, reduint l'espai disponible pels asilats, pressionant els escassos recursos de la institució . Una ocupació que no acabaria amb la guerra, sinó que es perllongaria en les dècades següents.

El resultat de tot plegat fou sumir l'Hospici en la misèria, sense " *ni una sola quartera para alimento* " , un edifici molt malmès, sense cobrir ni els bàsics tal i com informava la pròpia comissió de Caritat : "*la paja que sirve para el descanso de los enfermos y dormir de las demás personas se haya en muy mal estado y cuasi podrida de manera que es necesario cambiarla.*" ⁶⁴ .

Pel Reial Hospici de Girona, a l'igual que per mateixa ciutat, el segle venidor s'anunciava arduós.

2. EL SEGLE XIX : ELS ANYS DE MODELATGE INSTITUCIONAL.

El segle XIX es caracteritza per un canvi de rumb i de responsabilitat. Fins ara, l'Església i la societat civil, que podríem qualificar com a caritat privada, havien estat els actors fonamentals de la beneficència i el seu principal pilar econòmic. Els profunds canvis polítics de la centúria, marcats pels vaivens entre liberalisme i absolutisme, capgirarien la situació, posant en mans de l'estat les regnes de la beneficència. A través d'una abundant legislació, el govern central, recolzant-se amb els ajuntaments primer i amb les diputacions després, aniria agafant el control de la caritat, gestionant-ne els recursos. A més, la política desamortitzadora duta a terme per l'estat liberal reduiria de

⁶² A.G.D.G., Fons Hospici, Expedients sobre ocupació de l'edifici com hospital militar. Girona, 1 de Febrer de 1819, lligall 324/11.

⁶³ A.G.D.G., Fons Hospici, Cartas e informes referentes a estado en el cual se encuentra el Hospicio y la falta absoluta de medios económicos, Juliol 1814. lligall 276/5 .

⁶⁴ A.M.Gi. Serveis personal i assistencials. Institucions de beneficència. Administració. 1812-1835 *Actas de la Comisión de los Hospicis Civiles*, 11 de juliol de 1813, lligall 1 carpeta 1.

forma dràstica la capacitat econòmica de l'Església i privaria als establiments benèfics de les seves rendes habituals.⁶⁵

2.1. Cap a un traspàs de responsabilitats

El primer pas cap al control estatal el trobem a l'article 321 de l'efímera Constitució de Cadis de 1812. La "Pepa" estipulava que era responsabilitat dels ajuntaments "*cuidar de los hospitales, Hospicis, casas de expósitos y demás establecimientos de beneficencia*". Aquest primer pas cap a la municipalització es tornaria a donar deu anys després, amb la no menys efímera llei del 6 de febrer de 1822 del Trienni Liberal. El breu retorn dels liberals donaria un nou impuls a la beneficència, apostant per la previsió, posicionant l'estat per sobre de l'església establint-se l'Ajuntament com a peça clau de la gestió benèfica. Com comenta Florentina Vidal, "*en la nueva organización liberal, el Municipio, debía ser una institución que sirviese como medio de participación ciudadana en el Gobierno. Los liberales veían igualmente la posibilidad de los Ayuntamientos representativos como medio de penetración de las nuevas ideas y de atracción de la población*"⁶⁶. La gestió s'efectuaria a través una Junta Municipal composta de nou membres, vuit dels quals pertanyien a la societat civil. Una llei que marca un clar distanciament amb la gestió feta pel clergat.

L'Ajuntament passava estar al centre de la beneficència. Fins aleshores, el de Girona tenia un paper molt poc actiu en aquests temes. Al 1817, una Junta de Caritat havia intentat organitzar una sopa popular (un plat de sopa i mitja lliura de pa) pels pobres de la ciutat. Fou víctima del seu èxit el primer dia. Es presentaren tants miserables que no fou possible repetir.⁶⁷

La formació de la Junta municipal arrel de la nova llei, ens deixaria a través de les seves actes, una instantània esfereïdora de la ciutat. Si bé el Trienni havia designat als ajuntaments com a responsables, havia omès dotar-los d'un finançament eficient per fer-hi front.

⁶⁵ El procés de desamortització es feu en varies fases, sent les principals la de Godoy al 1798, de Mendizábal al 1836 i de Madoz al 1855. Per a més informació sobre el procés, vegeu MARTI, F.: *La desamortización española*. Madrid. Ediciones Rialp, 2003 així com MOLI, M.: *La Desamortización en la provincia de Gerona: 1835-1854*. Barcelona. Ediciones UAB, 1975.

⁶⁶ VIDAL, F.: "El impacto de la Ley General de Beneficencia de 1822 en Madrid". *Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, nº1, 1987, p. 41-56.

⁶⁷ A.H.M.G. Serveis personal i assistencials. Institucions de beneficència. Administració 1812-1835, , Llibre de la Junta de Caritat, Girona, maig 1817, lligall 1 carpeta 1.

L'Ajuntament es trobà de cop i volta al càrrec d'uns establiments, sumits en una situació de pobresa dramàtica. L'hospici, per exemple, havia contret grans deutes arran de males collites i rendes sense cobrar de l'època de la guerra. No podia fer front als préstecs que se n'havien derivat. Al mateix temps, la ciutat es trobava "*enteramente exhausta de caudales públicos sin poder hacer nada a favor y en socorrer esta santa casa ni satisfacer los 8.000 reales por los [...] préstamos que no se han cumplido*". Informava que no disposava de "*otros fondos ni caudales que unas pocas quarteras de trigo que manejados con la mayor economía, apenas sufragan el sustento del corriente mes*" i imputava les dificultats a "*falta de limosnas y rentas con que mantener los pobres enfermos que acuden aquella cas de beneficencia, y los apuros y necesidades que aumenta.*"⁶⁸ Transmetia a la Diputació de Girona l'ultimàtum següent: "*antes de ver perecer de hambre aquellos desgraciados, mejor abrirles las puertas para que vayan por las calles.*"⁶⁹ Amb aquesta frase, l'Ajuntament amenaçava acabar amb la tranquil·litat de la bona societat, alliberant un col·lectiu potencialment considerat com pertorbador.

El retorn al poder de Ferran VII el 1823 acabaria amb l'assaig liberal i la Dècada Ominosa a penes produiria cap avenç en el camp de l'assistència social. La mort del monarca al 1833 encetaria un període d'inestabilitat que portaria al poder els liberals progressistes just tres anys després, restablint la constitució de 1812 i de rebot, reactivant la llei del 1822. Els esdeveniments tenien com a teló de fons la primera guerra carlina, una lluita pel tron entre els partidaris d'Isabel, filla de Ferran VIII i successora al tron, i els de Carles Maria Isidre, germà del rei difunt. Durant el conflicte, el govern intentaria mantenir l'ordre i controlar la població per evitar aixecaments. Recordem que pobres i pidolaires solien ser vistos com grups propensos a provocar aldarulls, sobre tot si s'encaria els preus dels aliments.⁷⁰ Per dur a terme tal vigilància, l'estat no dubtaria en tancar-los en les cases assistencials. Hospicis i Misericòrdies controlades pels poders públics, eren una eina política més.

Uns dels primers exemple del control que acabem d'esmentar el trobem al març de 1836, quan el capità general de Catalunya Francisco Espoz y Mina, ordenava el

⁶⁸ A.M.Gi. Serveis personal i assistencials .Junta de Beneficència. 1822-1885 lligall 1 carpeta 1.Foli 163, Carta al Jefe político, 20 de gener de 1823.

⁶⁹ A.M.Gi. Serveis personal i assistencials. Junta de Beneficència 1822-1855. lligall 1 carpeta 1. Ajuntament de Girona, Girona, 10 de desembre de 1822.

⁷⁰ El Motí de Esquilache va tenir lloc a Madrid a l'any 1766 es un clar exemple d'una revolta popular amb teló de fons d'encariment del preu del blat.

tancament dels pidolaires del principat, el mateix dia, a la mateixa hora, en totes les províncies.⁷¹ A Girona, es complí l'ordre provocant la saturació quasi immediata de l'establiment. El 9 d'abril, el prior alertava de la necessitat de suspendre l'admissió de captaires, donat que estaven *“ocupadas todas las camas hasta tanto que por la salida de algunos hubiese cabido.”*⁷² A dins, amuntegats, homes, dones i infants, víctimes de la repressió. Com la Josefa Llosas, una viuda en situació d'extrema pobresa *“hallada infraganti volviendo a pedir limosnas.”* Ara bé, si l'Estat castigava i utilitzava als establiments com a presó, no en preveia el finançament. Les escasses rendes no suportaven l'increment d'asilats i asilades i l'Ajuntament, novament responsable en aquestes qüestions, hagué de buscar recursos. Tot i establir una almoina forçosa a tots els habitants, organitzar sopes populars i rifes, la situació ràpidament esdevingué insuportable tal i com ho palesen les actes: *“en vista de la escasez de fondos en que se halla el establecimiento del Hospicio de esta ciudad, impedido de poder acudir a las obligaciones que pesan sobre él, no tan solo no es dable admitir á nuevos individuos, sino que se ha visto obligado a despedir a muchos.”*⁷³ Una situació que tardaria almenys dos anys en normalitzar-se, seguint l'establiment, recordem-ho, sota la responsabilitat d'un ajuntament incapaç de trobar cabal per fer-hi front.

L'empenta definitiva tingué lloc amb la Llei de 1849 i el reglament de 1852, corregint l'excés de municipalització i posant aquest cop província i Diputació al capdavant de la gestió dels establiments de caritat. L'hospici, així com l'Hospital Santa Caterina, passaven a ser de titularitat provincial, esdevenint responsabilitat de la Diputació de Girona. Aquesta ho gestionaria mitjançant la Junta Provincial de Beneficència, òrgan director fins a la Revolució Gloriosa de 1868 quan fou dissolt.

El traspàs de la caritat privada a la beneficència pública no deixava de mostrar certes mancances bàsicament per la insuficiència pressupostària que dificultava mantenir un sistema públic d'assistència, i això malgrat els processos desamortitzadors. De fet, tot i que la presència de l'Església en l'àmbit de la caritat anava minvant des de la posada en marxa del sistema liberal, l'Ajuntament de Girona no dubtà en recórrer a una

⁷¹ Circular firmada per el General Francisco Espoz y Mina del 1 de març de 1836.

⁷² A.G.D.G., Fons Hospici, Libro perteneciente a los pobres y mendigos de la casa Hospici y establecimiento de caridad de la ciudad de Gerona, 1836-1838, 9 d'abril de 1837, lligall 154/4.

⁷³ A.G.D.G., Libro perteneciente a los pobres y mendigos de la casa Hospicio y establecimiento de caridad de la ciudad de Gerona, 1836-1838, 19 de desembre de 1837, lligall 154/4.

congregació per alleugerir la tasca de cura.⁷⁴ Al 1848, just abans de la provincialització definitiva de la beneficència, la Junta Municipal i les Germanes de la Caritat de San Vicenç de Paül firmaven un acord, per tal que les monges atenguessin als asilats i asilades, tal i com es veurà en el següent capítol. De fet, l'església sempre havia estat estretament vinculada amb la Casa de Misericòrdia i posteriorment l'hospici, sigui per la seva presència física a dins (el prior o alguna monja exclaustrada), pel fort control moral i la pregària, però també per les rendes que hi aportava. Tanmateix, aquesta relació s'havia establert fora dels formalismes, a la imatge de la societat del segle XVIII.

El contracte marcava un punt d'inflexió cabdal en la mentalitat vigent a l'hospici. S'hi plasmaven els primers intents de fugir de la vessant correctiva, denegant l'ingrés als que *“lo soliciten por vía de corrección o de castigo pues que sobre que hace está muy odiosa a las casas de caridad está prohibida por el reglamento de beneficencia”*.⁷⁵ Les Paüles han estat vinculades a la caritat gironina fins a dia d'avui. Aquest segle i mig de permanència a càrrec de l'Hospici és un dels fils d'Ariadna entre els arxius del segle XIX i els records dels nens i de les nenes, educats i criats, entre les quatre parets.

2.2 1860, una instantània gironina en el conjunt de l'estat.

Tot just deu anys després de la presa de possessió de la Diputació i de la integració de l'Hospici dins d'un marc formal i estatal, caldria mirar en quina situació es troba l'establiment i posar-ho en relació amb el conjunt del país. Mirarem l'any 1860, que en disposar de fonts a nivell estatal i provincial, permet fer una bona comparativa.

Aquell any la província de Girona comptava amb 311.158 habitants, xifra que representa tan sols el 1,67% del total de l'estat. Predominaven lleugerament els homes amb 50,92% de la població. A l'Hospici hi eren asilades 316 persones, o sigui el 0,11% de la població total de la província (molt similar al conjunt espanyol que era del 0,10%), amb un clar predomini de dones (54,75%), una situació just inversa a l'estatal (44,97%). Una diferència que es mantenia entre els pobres de solemnitat de la província: dels 5.437 indigents, 3.478 eren dones, o sigui gaire bé un 64%.

⁷⁴ L'elecció d'aquesta congregació va en consonància amb l'article 14 de llei de Beneficència del 1822 estipulant que les juntes municipals *“preferirán en lo posible las Hermanas de la Caridad para desempeñar todos los cargos de beneficencia”*.

⁷⁵ A.H.G. Contracte del 27 d'abril de 1848 entre la Junta de Beneficència i les Germanes de la caritat.

Del total, 121 rebien instrucció primària i 25 es dedicaven a la música. Els 170 restants no eren aptes ni per al treball ni rebien cap tipus d'instrucció, i eren qualificats com a “*imbéciles, dementes, decrepitos, impedidos, ciegos o mudos*”, un col·lectiu que depenia definitivament de la beneficència.⁷⁶ Resulta difícil valorar la mortalitat dels adults. Si fem cas a les estadístiques, només haurien de lamentar la defunció d'una sola dona per l'any 1860. I de dues dones i un home entre 1859 i 1863. En realitat, aquestes xifres revelen que l'Hospici no atenia malalts, sinó que eren traslladats a l'hospital, on bastants acabarien morint fruit de les seves males condicions de vida.

En quant a la casa d'expòsits, comptava amb 438 menors de 5 anys, acollits a la casa o bé a didatge exterior. S'hi barrejaven fills legítims, orfes o de pares pobres, i il·legítims abandonats. D'aquests últims la província de Girona registrà 10.371 naixements legítims i 251 il·legítims, o sigui 2,42% del total, una proporció lleugerament superior al 2,12% del total d'Espanya. La mortalitat aquest any fou del 56,62%, una xifra esgarrifosa que evidencia pessimes condicions de vida. Pedro Martínez Quintanilla apunta la manca de dides com a motiu principal, una reflexió més que evident sabent que només es comptava amb 131 per tots els expòsits.⁷⁷

En aquest sentit, cal dir que l'any següent constaven 221 dides en plantilla per 416 expòsits i que, com era d'esperar, la mortalitat fou de 35,34%. Una tendència que es confirmava els dos anys següents.

Al capdavant, les dades ens indiquen una població heterogènia amb una barreja d'invàlids que difícilment poden sortir de la caritat, joves o adults que reben una educació i de forma predominant infants, encara que la gran majoria estigui a dida fora de l'establiment. L'excepcional mortalitat de lactants estava presentant una pauta decreixent que s'aniria consolidant gradualment. La sobre-representació de les dones és una realitat que ara només es deixa apuntada però que s'aprofundirà en un altre capítol .

⁷⁶ Els dementats no tindrien espai propi fins a la posada en marxa del Manicomi de Salt a les darreries del segle XIX. Fins aleshores, romanien a l'hospici, a l'hospital o eren enviats a altres establiments segons la gravetat del cas.

⁷⁷ Les dades quantitatives d'aquest apartat s'han extret de MARTINEZ, P. *La Provincia de Gerona: datos estadísticos*. Imprenta de F. Dorca, 1865 i del Censo General de 1860 disponible a l'Institut Nacional de Estadística.

2.3 Cap al canvi de segle

A l'any 1867, s'acabaria un conflicte iniciat mig segle abans. Al final de la Guerra Napoleònica, part de l'Hospici havia quedat transformada en hospital militar. El 1816 només quedaven “*número muy corto de enfermos militares, a punto de pasar al hospital de paisanos.*”⁷⁸ El que semblava una situació transitòria i de ràpida solució, es complicava el 1829 quan es cedia una part de l'edifici per instal·lar-hi un hospital militar permanent. Els asilats tingueren que “*ser despedidos, reducidos a un estrecho local, se destruyeron las fábricas que servían para su instrucción y quedaron frustradas las intenciones de su fundador.*”⁷⁹ A més, l'edifici encara no s'havia recuperat del setge anterior, presentant nombrosos desperfectes i faltant “*la mayoría de las ventanas carecen de vidrios, faltan puertas y algunos tabiques se encuentran derribados.*”⁸⁰

El contracte inicial era per 3 anys i el lloguer de 2.500 rals de billó per any. En realitat, els militars mai complirien cap de les dues condicions. A l'any 1849, el deute acumulat era de 51.250 rals, o sigui la totalitat del lloguer. No tan sols els responsables militars es negaren en pagar sinó que descomptaren del deute els 35.829 rals invertits per recompondre part del sostre esfondrat a l'any 1847. Desallotjarien l'edifici el 1867, sense pagar-ne mai la mensualitat, fent en canvi algunes obres que era mer manteniment derivada del seu propi ús. La situació havia provocat una gran tibantor entre la Junta Provincial de Beneficència i la Comissaria de Guerra, que més enllà del conflicte entre dues institucions, deixava entreveure falta de solidesa de l'organització assistencial, que quedava confirmada amb la dissolució de les Juntes de Beneficència l'any 1868 i el traspàs de les competències a la Diputació. L'any 1868 marcaria doncs l'inici d'una nova etapa descentralitzadora en la qual el paper de la Diputació es refermaria permeten una gestió més directa, tot i que llastada per problemes estructurals de finançament. De fet, l'encara feblesa del programa assistencial obriria el pas a iniciatives religioses i civils dedicades a l'atenció als desvalguts. N'és un bon exemple la fundació a l'any 1870 per Maria Gay i Tibau de la congregació de les Religioses de Sant Josep de Girona, dedicada a la cura de malalts.

⁷⁸ A.G.D.G., Fons Hospici Expedientes sobre ocupación del edificio como hospital militar. Lligall 324/11.

⁷⁹ A.G.D.G., Fons Hospici, Copia de un oficio de S.E. el ministro de guerra al Sr. Baron Sermet intendente de la división francesa en Cataluña, maig 1845, lligall 243/3.

⁸⁰ A.G.D.G., Estat del edifici entregat als militars, 1829, lligall 243/3.

El 27 de gener de 1885 es publicava la Real Ordre que donava les directrius bàsiques d'organització de tots els establiments de beneficència del país. A Girona, es plasmaria amb la redacció del gran reglament de 1885, un minuciós compendi amb més de 400 articles de drets i deures que no deixava res a l'atzar i preveia cada un dels aspectes de la vida dels interns.⁸¹ Per exemple, formalitzava l'existència de l'escola de pàrvuls per nenes i nens. A nivell de gestió, donava poder a l'administrador de l'establiment que esdevenia un personatge clau.

Al mateix any, la ciutat fou colpejada per la tercera epidèmia de còlera del segle. El 25 de juliol d'aquell any, el senyor Furest informava de la presència del colera morbo a Torroella de Montgri, avisant que Girona corria el “*imminente peligro de ser invadida por aquella enfermedad contagiosa mayoritariamente hallándose como se halla muy descuidado el servicio de la limpieza publica*”.⁸² En teoria, la gestió de les crisis sanitàries havia de ser competència de l'Ajuntament. La ciutat havia de posar els medis per limitar el contagi i atendre els malalts. Per aquest motiu, la Diputació es negà a atendre als colèrics als seus establiments de beneficència (Hospici i Hospital), carregant contra la imprevisió dels poders municipals. Aquest negativa feia aflorar una altra zona d'ombra en matèria de caritat, en quan a responsabilitat de cada una de les dues entitats i posava de relleu certs mal funcionaments entre Ajuntament i Diputació. La Diputació atengué la seva població asilar traslladant-los al Santuari dels Àngels i al de Sant Sebastià per tal de limitar els riscos de contagi i registrant-se en total dotze contagiats.⁸³ En la ciutat es comptaren 43 morts, 23 dones i 20 homes, i en el total de la província, 651 defuncions, 311 d'homes i 340 de dones.⁸⁴

A l'any 1892, els dementes deixaren definitivament l'Hospici per traslladar-se al Mas Cardell, el nou manicomi edificat a Salt. A poc a poc, la gent gran o desvalguda passaria a integrar les Cases de Vells de Pedret o d'Agullana, amb la excepció d'algunes dones, “les velles”, que romanen a l'última planta de l'edifici. L'establiment s'encarava aleshores cap a un nou projecte. El tancament arbitrari de les dones adultes per raons morals deixava de practicar-se definitivament, encara que seguia per un temps el de les

⁸¹ Mostra d'una certa tendència a la homogeneïtzació, un reglament similar fou elaborat al mateix any a la casa de Caritat de Barcelona.

⁸² A.M.Gi Manual d'Acords, acta del 25 d juliol de 1885.

⁸³ PUY, J.: *Pobres, orfes i dementes, la beneficència a Girona, 1849-1885*. Girona. Publicacions Ajuntament de Girona, 2002, p.286-288.

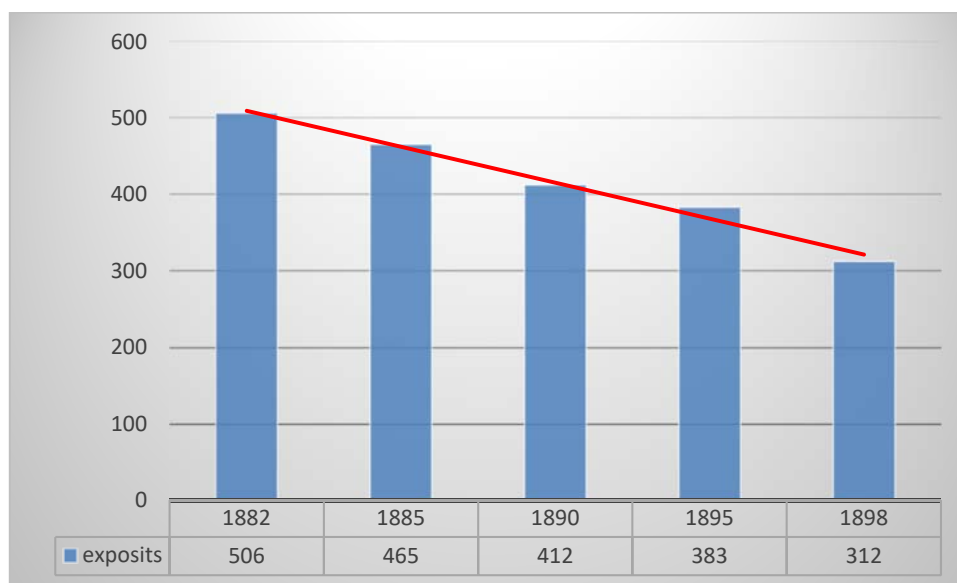
⁸⁴ Boletín de estadística sanitario-demográfica : Còlera morbo asiático en España durante el año de 1885. Madrid, Ministerio de la Gobernación, 1887.

nenes. Les que hi romandran fins al final del Franquisme seran les mares solteres. Dones que havent concebut fora del legítim matrimoni, decidien criar l'infant del pecat entre uns murs esdevinguts protectors de la mirada del patriarcat.

Quedava aleshores una gran majoria nenes i nens, des de lactants fins a joves adults. Les condicions d'ingrés, estipulades pel reglament de 1885 eren clares: la il·legitimitat, l'orfenesa, l'abandó total o la pobresa dels pares.⁸⁵

Ara bé, un punt destacable és una clara pauta de declivi dels ingressos d'infants a partir de final del segle XIX que es perllonga fins a l'entrada del següent, degut l'influència de diversos factors en proporció variable : descens gradual de la fecunditat i de la mortalitat,⁸⁶ canvi de mentalitat, absència de crisi major de subsistència, estabilitat política... Causes que tenen una influència directa sobre la mesura de la família, la supervivència dels pares i la disponibilitat dels seus recursos (vegeu gràfic 2) .

Gràfic 2. Expòsits (0-5 anys) a final d'any.

Font: Elaboració pròpia a partir del llibre de registre d'estades 1882-1898⁸⁷

Uns canvis que anirien de la mà d'una transformació de mentalitat col·lectiva, que en les dècades venidores acabarien capgirant el sentit mateix de l'hospici.

⁸⁵ Reglament General de Beneficència, 1885. Art. 189 i 234. Consultable a PUY, J. *Pobres* p.166 – 234.

⁸⁶ Sobre la dinàmica demogràfica de finals del segle XIX, veure a NADAL, J. *La població espanyola (siglos XVI a XX)*, Barcelona, Ediciones Ariel, 1966. Així com CARRERAS, A i TAFUNELL, X. (coord.,) *Estadísticas históricas de España, siglos XIX-XX*. Bilbao, Fundación BBVA, 2005.

⁸⁷ A.G.D.G. Fons hospici, registre d'entrades 495/3.

3. EL SEGLE XX: L'ERA DELS INFANTS.

Ha quedat evidenciat que l'Hospici entra en una època de redefinició de les seves funcions i del seu rol social. Un canvi que es reflecteix amb l'acollida d'uns col·lectius força diferents dels anteriors. Gradualment, esdevé aleshores un orfenat en el sentit més clàssic del terme, orientat cap a l'assistència, deixant gradualment de banda la part més obscura de moral i de càstig. El governador de la ciutat no hi tindria cap més prerrogatives que les de "*visita e inspección* " i en cap cas estaria capacitat per ordenar "*ingreso, permanencia o salida.*"⁸⁸ Al mateix temps, la tendència al control i el paper preponderant de la Diputació s'accentuaven al llarg del segle XX.

Fruit de la seva orientació cap a l'atenció a la infància, les condicions d'ingrés es flexibilitzarien : protecció en cas de violència familiar, desemparament d'adult o, tampoc es pot obviar fins i tot com a mesura de càstig, a falta d'altra institució. N'és un bon exemple el cas de l'Esmeralda Blanch Illa, una nena de quatre anys de Pont de Molins . La seva mare es trobava hospitalitzada a l'any 1910. El pare se'n desentenia "*amb evasiva i paraules grolleres*". Tot i no complir amb els criteris de l'article 234 per no ser orfe, era admesa a l'igualar-se els conceptes d'abandó i d'orfenesa. Alfred Socials Saus, un solter de 30 anys de Caldes de Malavella havia estat asilat des de ben petit. Donat d'alta amb 25 anys, havia contret una malaltia que l'impossibilitat per guanyar-se la vida. Com qui torna a casa dels pares, demanava l'any 1932 el reingrés a la casa.⁸⁹

Per complir aquest paper, caldrà anar posant l'accent en l'educació i la formació, amb avenços notables que aniran al compàs dels que tingueren lloc de forma general durant les etapes de la Mancomunitat i la República. Al mateix temps, l'establiment s'haurà d'adaptar a la duríssima conjuntura bèl·lica del segle XX, convertint-se en punt de trànsit i de refugi de criatures desprotegides. Durant la Guerra Civil, les condicions de vida es degradaren de forma important, degut a una sobrepoblació d'infants, víctimes col·laterals del conflicte, de pares morts, fugits, malalts o en situació d'extrema pobresa per la conjuntura. Una pressió sobre els recursos que provocaria temporades d'intenses

⁸⁸ Actes de la Diputació de Girona, 4 d'abril de 1917.

⁸⁹ A.G.D.G Fons Comissaria Delegada de la Generalitat , Assistència social i sanitària , expedient 3387/2.

privacions que no minvariaven en la immediata post-guerra, ni tan sols durant la primera dècada del franquisme.

3.1 La Mancomunitat

A l'abril del 1914 es constituïa la Mancomunitat de Catalunya i Enric Prat de la Riba n'era el primer president. Aquesta institució agrupava les quatre Diputacions catalanes. Encara que les seves funcions eren bàsicament administratives, va permetre realitzar grans avenços en infraestructures, xarxa de telecomunicacions, cultura i beneficència, entre altres. Donat que la Mancomunitat fou intervinguda al setembre del 1923 arrel del cop d'estat de Miguel Primo de Rivera i dissolta oficialment a l'any 1925, hom pot deduir que les reformes iniciades no tindrien molt de temps per quallar.

La beneficència era un dels eixos prioritari de reforma de la nova institució i en aquesta òptica assumí de seguida la responsabilitat dels dementats, i a partir de 1920 tingué competència en les altres institucions. En el cas gironí, es traduí primer pel la gestió del manicomi de Salt i després, per fer-se càrrec de l'Hospital Santa Caterina i de l'Hospici. El personatge clau de la beneficència provincial fou Domènec Cànovas i Soler, funcionari de la Diputació i membre de la Lliga Regionalista. Nascut al 1887, doctor en drets, entrà a formar part de la Diputació com a escrivent al 1910. Al 1916, la Mancomunitat l'anomenà auxiliar administratiu del manicomi i tres anys més tard n'era el director. Quan es traspasaren les competències, assumí el càrrec d'administrador Provincial de Beneficència, amb un sou de 8.000 pessetes anuals.⁹⁰

Encara que la partida pressupostaria global atorgada a la beneficència fou certament escassa en relació a les necessitats reals i que bona part d'aquest anés a parar a la Maternitat de Barcelona, els establiments gironins gaudiren de certes millores. Des del 1916, es buscava millorar la condicions dels asilats fomentant la cooperació entre els establiments benèfics. Per exemple, el Manicomi de Salt, esdevingué el proveïdor de verdura de l'hospici. A canvi, aquest es comprometia a proveir-lo de "*calzado y confecció de prendas de vestuario que sean necesarios [...] y del pan que necesite*".⁹¹

⁹⁰ A.G.D.G. Fons Diputació, Expedient personal de Domènec Cànovas i Soler, 1063/6.

⁹¹ Actes de la Diputació de Girona, 1 d'octubre de 1915.

Uns intercanvis que revertien en un petit estipendi pels asilats i els hi permetia disposar d'uns estalvis.

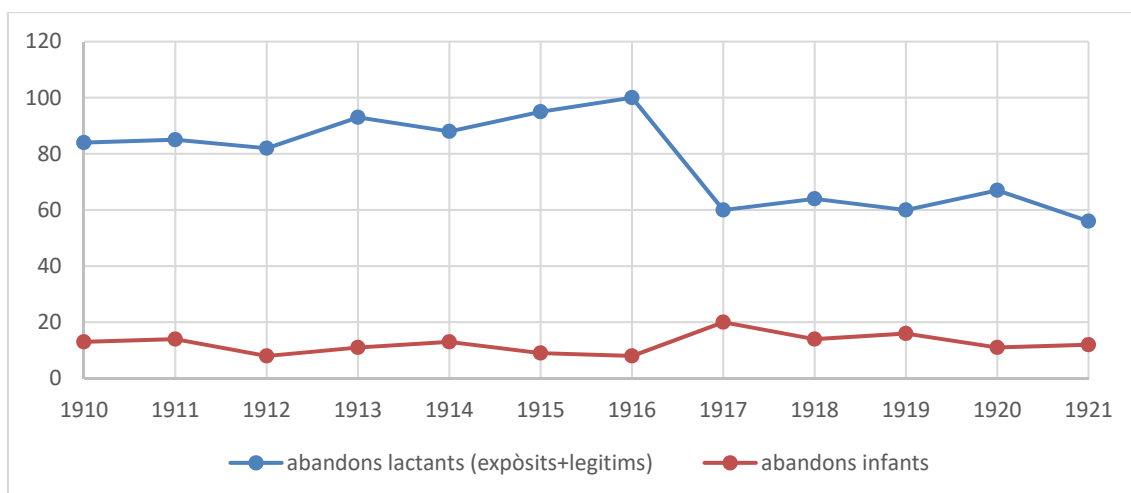
A partir del 1920, l'atenció es centrà en l'Hospital i l'Hospici. En primer lloc, s'apostà per uns canvis, en aparença sense importància, però que són una imatge molt viva de la voluntat de modernitzar: canviaren els plats de terrissa per uns de metall estanyat i reemplaçaren els coberts de fusta per uns d'alumini. A l'Hospici es posà la calefacció i es modificà el local de l'escola de pàrvuls, fent també esforços per millorar l'alimentació de la mainada. Es decidí augmentar el salari de les dides internes, igualant-lo als que pagava la casa assistencial de Barcelona. Aquesta mesura tenia com a objectiu atraure més dones i, de retruc, disminuir la mortalitat infantil. Es milloraren les instal·lacions posant sanitaris i banys amb aigua calenta i freda.⁹² Es fa un primer intent d'implantar el mètode educatiu Montessori. S'organitzen subhastes per tal de mantenir el subministrament en queviures de l'hospici. Dissortadament, era freqüent que alguna quedés deserta, sobretot l'època de forta inestabilitat dels preus dels productes bàsics provocada per la Primera Guerra Mundial.

Seguint el fil de la Primera Guerra Mundial, caldria preguntar-se si el conflicte tingué un impacte directe al damunt la població asilada. Donat que acabem de mencionar l'alça dels preus i la falta de resposta dels proveïdors de matèries primeres, ens podríem interrogar si la guerra va influir notablement en el nombre d'asilats i asilades, òbviament com a resposta a la crisi econòmica. Les comarques de Girona viurien de forma diferent l'impacte de la guerra. Si bé certs sectors com el tèxtil i la metal·lúrgia s'expandiren de forma notable, altres com la construcció o la indústria surera, patiren una forta davallada. Aquest últim sector, comptava a l'inici del conflicte amb 8.379 treballadors, un 90% dels quals vivien al Baix Empordà.⁹³ Per pal·liar al tancament dels mercats i la baixada de la demanda, s'aplicaren reduccions de jornades i atur parcial, minvant el poder adquisitiu de les famílies que depenien del sector. Un procés que formava part d'una situació estructural de caiguda del salari real per culpa de l'augment dels preus.

⁹² Per a més informació, vegeu SABATE, F. Política sanitària i social de la Mancomunitat de Catalunya (1914 – 1924). Tesis doctoral. Universitat de Barcelona., 1993.

⁹³ FUENTES, M. *La Gran Guerra a les comarques gironines. L'Impacte cultural i polític*. Girona, Edicions Diputació de Girona, 2015.

Gràfic 3. Lactants i infants abandonats a l'Hospici entre 1910 i 1921.

Font : A.G.D.G. Fons hospici, registres d'entrada.⁹⁴

L'empobriment familiar podria reflectir-se en l'entrada d'infants a l'hospici. En canvi, els registres d'entrada mostren el moviment invers. Si bé l'entrada de lactants (0-3 anys) es força estable fins 1916 oscil·lant entre 80 i 100 ingressos anuals, s'aprecia una davallada notable a l'any 1917, data a partir de la qual s'estabilitza entorn dels 60 (vegeu gràfic 3). Una tendència en consonància no tan sols amb el declivi ja iniciat als anys anteriors, sinó amb la dinàmica global, i conjuntural per la crisi, de reducció de la natalitat.⁹⁵ Ara bé, els registres de lactants ens priven d'una dada primordial: el seu origen. Donat que la majoria són filles i fills de pares desconeguts, no hi ha la possibilitat de saber si procedeixen d'una comarca afectada per la crisi. En canvi, se sap perfectament el lloc d'origen dels infants depositats entre 3 i 6 anys d'edat. La totalitat del període presenta una relativa estabilitat que no permet concloure que el conflicte tingués un impacte al nivell de l'hospici. Podríem fer una reflexió semblant en el cas de l'epidèmia de grip del 1918 (vegeu quadre 1).

⁹⁴ A.G.D.G. Fons hospici, registre d'entrades 495/3.

⁹⁵ Al període 1871-1875 la descendència final era de 4.6 fill/es per dona per arribar a 2.5 en el període 1921-1925. NICOLAU, R. "Població, salud y actividad" en BARCIELA, C.; CARRERAS, A.; TAFUNELL, X.. *Estadísticas históricas de España: siglos XIX-XX*. Fundación BBVA, 2005. p.82

Quadre 1. Origen dels infants de 3 a 6 anys dipositats a l'Hospici pels seus progenitors

	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Gironés	7	5	0	4	2	4	1	5	3	2	5
Alt Empordà	1	0	0	1	5	1	2	2	0	3	3
Baix Empordà	1	1	2	4	0	1	2	2	4	2	0
La Selva	1	1	1	0	0	0	1	1	1	0	0
Pla de l'Estany	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Garrotxa	2	1	0	1	1	1	0	0	2	1	0
Ripollès	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0
Catalunya	1	3	1	0	0	0	0	5	2	2	1
Espanya	0	2	0	1	1	1	1	0	0	2	0
França	0	1	3	0	3	1	1	1	2	4	2
Extranger	0	0	1	0	0	0	0	2	0	0	0

Font : A.G.D.G. Fons hospici, registres d'entrada.⁹⁶

El fet es que malgrat la seva curta vida, la Mancomunitat havia aconseguit impulsar reformes que quedarien certament ensopides uns anys, però que servirien de base pel nou projecte republicà.

3.2 La dictadura de Primo de Rivera. Els canvis interromputs.

El cop d'estat del 13 de setembre de 1923 iniciaria l'època de la dictadura de Primo de Rivera. En termes de beneficència, es vist com un període d'estancament, bàsicament per estar situat entre dos moment cabdals de la història. Els projectes de la Mancomunitat queden diluïts amb una clara voluntat de fugir del catalanisme. Els poders de la Diputació minvarien pel clar intervencionisme de l'estat, tot i que aquesta segueix a càrrec de la beneficència.⁹⁷

A nivell de funcionament, l'establiment esdevingué bastant primmirat amb els ingressos de mainada quan s'al·legaven qüestions de pobresa, privilegiant reservar l'espai per a casos extrems. Intentava frenar les sol·licituds de pares que optaven per traslladar la cura dels seus fills a l'establiment. Aquesta dinàmica s'aprecia clarament entre les peticions denegades. Al pare de Joaquim Massort, un nen de 9 anys de Juià, se li desestima l'entrada del fill el 1927 "*que sufrió una enfermedad gripal quedando en estado de atraso de sus facultades mentales*"⁹⁸ perquè se li quantifica un patrimoni cadastral que representava impostos per valor de 18,75 pessetes por pecuària y 25 pessetes per rústica. El mateix li passà a Dolors Jordà Ribas l'any següent, abandonada

⁹⁶ A.G.D.G. Fons hospici, registre d'entrades 495/3.

⁹⁷ MAYMI, J. *La Girona convulsa (1923-1939)*. Girona. Publicacions Diputació de Girona, 2004.

⁹⁸ A.G.D.G., Fons Hospici, Expedients, lligall 398.

pel marit, amb un fill ja ingressat sol·licitant que l'entrada del segon. Segons la Junta, no queda acreditada "*la absoluta pobresa.*"⁹⁹

D'aquest aparent endormiscament almenys un fet mereix ser destacat. Al 1927, s'instaurà una de les activitats estrella de l'hospici, que nens i nenes recordarien des de llavors amb especial il·lusió : les colònies estiuenques.¹⁰⁰ A Palamós, Llagostera, Solius, Monells, sovint en cases prestades per algun benefactor, gaudien plegats d'unes setmanes a l'aire lliure on la disciplina es relaxava i l'alimentació millorava substancialment. Era una activitat considerada extremadament beneficiosa per la salut dels infants. Fins i tot, cada un era pesat abans i després de les colònies, per tal que quedés palesat el guany de pes.

3.3 La República: l'accentuació del pes del component educatiu.

La Segona República es proclamà el 14 d'abril del 1931. A Girona, la Unió Republicana obtenia la majoria dels sufragis. La República representava la voluntat d'un trencament amb l'anterior règim, apostant per la democràcia, la igualtat de drets entre homes i dones, l'educació, major autonomia i menor presència de l'Església.

Amb l'arribada de la República , l'assistència passa a dependre de la Comissaria Delegada de la Generalitat, a Girona. El càrrec de comissari fou ocupat per Josep Irla del 1931 al 1933.¹⁰¹ Una de les primeres actuacions fou abandonar la denominació "hospici" i la seva càrrega negativa, per adoptar el de "Casa d'Assistència i Ensenyament", mostra de les noves atribucions i de l'accent posat en l'educació i la formació. Es pretenia mirar cap al futur dels nois i noies, i proveir-los d'un aprenentatge que el dia de demà els permetés iniciar una vida adulta. En aquesta mateixa òptica paternalista, el govern de la República obria llibretes de la Caja Postal de Ahorros per alguns asilats amb una imposició inicial de 125 pessetes de la qual podien disposar a partir dels 20 anys o al contraure matrimoni. La casa fa un gir marcat en

⁹⁹ A.G.D.G., Fons Hospici, lligall 398 .

¹⁰⁰ Les colònies pels nens i nenes de les escoles de Girona ja es duien a terme des de l'any 1915, però no pels infants de l'Hospici. Veure SOLER,P. *L'educació en el lleure a Girona. Les iniciatives de l'administració, l'església i la societat civil (1900-1981)*. Universitat de Girona, 1994.

¹⁰¹ Josep Irla i Bosch (Sant Feliu de Guíxols 1874 - Saint Raphael (França) 1958) fou alcalde de Sant Feliu de Guixols de 1906 a 1910 amb la candidatura del Centre Republicà Federal. Diputat provincial per Girona durant la Mancomunitat , Comissari delegat de Govern Republicà de 1931 a 1933, i posteriorment president del Parlament de Catalunya. El 28 de gener del 1939, a l'igual que les altres autoritats catalanes, s'exiliava a França. L'afusellament del president Companys a l'any 1940 el convertí en el 124è president de la Generalitat, una funció que assumiria des de l'exili fins l'any 1954. Morí al departament del Var, a la localitat de Saint Raphael el 1958.

obrir-se a l'exterior, permetent progressos en diversos aspectes. A nivell educacional, nens i nenes es matricularen en els col·legis de la ciutat aconseguint així igualtat d'oportunitats. S'apostà per ensenyar Belles Arts de la mà de Joan Carrera i Dellunder.¹⁰² S'implantà definitivament el Mètode Montessori. S'aposta per les colònies d'estiu. A l'any 1934, partiren 159 infants al mar, 16 a muntanya (els que presentaven alguna dolència pulmonar) i 49 al camp.¹⁰³ Era un tal èxit que a l'any 1935, seguint una corrent renovadora educacional impulsada per la República, es plantejaria establir-ne una de permanent a Begur.

Actuacions que intentaren normalitzar la vida dels habitants de la Casa d'Assistència, reforçant la permeabilitat de la institució, mirant d'esvair les fronteres entre les dues realitats : la societat de fora i la de dins. Malauradament, la República deixaria encara somnis per complir. La Comissaria Delegada no obtingué més poder del que tenia la Diputació i poc pressupost per complir els seu objectius.¹⁰⁴ Els ingressos a tall de càstig tampoc acabarien de desaparèixer de tot.

3.4 La guerra civil : entre desordre i adaptació.

El juliol del 1936, una part dels habitants de la casa estaven gaudint de les tradicionals colònies d'estiu, al mas Pratdevall de Santa Pau. Uns s'hi quedaven un mes i els que eren delicats de salut, s'hi passaven els tres mesos de l'estiu. Com de costum, per unes setmanes es deixava de banda el rigor de la Casa per fer grans excursions, aprofitar-se d'un menjar sa i abundant. Un espai de llibertat i de lleure que quedaria interromput de forma violenta, trabsalsant tot el que havien conegut fins aleshores i marcant, per a elles i ells, el final del món, del seu món.

“Era el vint, potser el vint-i-u de juliol” recorda l'Enric Homet,¹⁰⁵ *“un cotxe negre va arribar al mas. En baixaren quatre homes armats. Els asilats atemorits s'anaven acostant els uns als altres, fins a semblar un ramat acorralat. Però els armats es van dirigir d'immediat a les monges. La conversa no va semblar ni exaltada, ni contundent, semblaven gent de bona fe. Llavors vam veure el plor de les monges. Sense entendre res*

¹⁰² Joan Carrera i Dellunder (Torroella de Montgri 1889 – Girona 1952). Va estudiar Belles Arts a Barcelona, perfeccionant-se després a París i Brussel·les. Col·laborador de Rafael Masó i de Puig i Cadafalch, va obrir una primera escola d'art a Banyoles el 1922, i a l'any 1930 una Acadèmia a Girona. Del 1931 al 1948, col·labora amb varies escoles entre les quals la Casa d'Assistència i Ensenyament.

¹⁰³ A.G.D.G Fons Comissaria Delegada de la Generalitat , Assistència social i sanitària,4264/13

¹⁰⁴ CORNELLA, P. La segona República a Girona (1931-1936), Conferències a l'Arxiu Municipal, Ajuntament de Girona, 2006.

¹⁰⁵ Memòries de l'Enric Homet, inèdites. Facilitades per Jordi Homet.

concret, el nostre instint de crio abandonat ens avisava del perill". Els canvis ja es feren perceptibles durant els dos o tres dies necessaris per fer les maletes i tornar cap a Girona. Les monges s'havien tret les toques blanques d'ales amples. L'ermita dels Arcs de Santa Pau fou incendiada. L'arribada a Girona acabaria de cabussar-los en una tràgica realitat. Veieren sense entendre com l'església fou saquejada, com les figures dels sants es tiraren al pou del pati. Gent desconeguda irrompia de forma continua i les monges varen desaparèixer per deixar lloc a cuidadores i ayos. La Montserrat Pibernat, per exemple, fou una d'elles. Així es volatilitzava l'únic referent familiar, fins i tot maternal, per nombrosos infants.

L'administrador, que des de la República tornava a ser Domènec Cànovas i Soler, fou cessat sobtadament el 23 de juliol de 1936 titllat de "*funcionari que ha demostrat amb els seus fets que tenen desafectes amb el règim que s'ha donat al poble*". El fet és que tot just uns dies abans, el 10 de juliol per ser exacte, el Comissari Delegat de Girona havia transmès una carta de queixa del comportament de l'administrador directament al Conseller d'Assistència Social i Sanitària a Barcelona. Acusava Cànovas d'haver desprestigiats la Comissaria suspènent de forma unilateral el pagament a dides, i sobretot d'haver discriminat a un treballador extern de la Casa d'Assistència per "*la seva orientació política*". Aquest dos fets el deixaren sentenciat. El 25 de juliol, fou empresonat i rere un simulacre de judici, afusellat una nit al marge d'una carretera entre Sant Gregori i Llorà.¹⁰⁶

Es vivia al ritme de la guerra. A més dels seus habitants habituals, s'adaptaren alguns espais com a hospital de nens i hospital de sang pels militars.¹⁰⁷ A l'abril del 1938, la ciutat rebé les primeres bombes. Feia un mes i escaig que s'havia iniciat la construcció d'un refugi antiaeri al pati de la Casa per protegir a la població dels voltants i als empleats i empleades de la Fàbrica Grober. La mainada, per part seva, utilitzava els subterranis de l'edifici, un espai anomenat la Carbonera.

Entre gener i febrer del 1939 s'intensificaren els bombardeigs tot imposant un clima de por i de desordre. Durant els atacs foren impactats nombroses edificis de la ciutat i, òbviament, l'Hospici no es lluirà del desastre. L'Enric Homet recordava encara com "*el saqueig s'havia apoderat de la ciutat i no hi restava res més i gairebé ningú més que els nois i personal de l'hospici sofrint dos o tres bombardeigs diaris. Mentre els canons*

¹⁰⁶ A.G.D.G. Fons Diputació, Expedient personal de Domènec Cànovas i Soler, 1063/6.

¹⁰⁷ PRAT, J. & PERICOT, J., *Bombes sobre Girona*, Girona, Ajuntament de Girona, 2012, p. 81.

repartien obusos, aquells inconscients [la mainada] voltaven pels carrers. A l'hospital i a l'hospici s'havia posat un llençol gran amb una creu roja i aquell mateix dia obsequiaren a l'hospici amb vuit bombes, que totes explotaren menys una, foradant tres sostres i tres llits, el primer dels quals fins aquest moment havia estat ocupat per un malalt, que per precaució feren baixar al refugi. Potser vam ser els únics testimonis de l'ensorrament de la bonic i esvelta torra de la fàbrica Grober degut al foc que s'hi va provocar abans de l'entrada de les tropes nacionals." La bomba que l'Homet no va veure explotar, el seu company Francisco Camarassa, la va viure en primera persona : " Teníem el refugi a sota l'actual biblioteca de la Casa de Cultura. Un dia va haver una alerta i tots vam baixar de pressa, a les fosques, empenyent-nos. Allà el refugi hi teníem una aixeta grossa , per beure si mai teníem set. Algú l'havia deixada oberta i tot estava inundat. Com que jo era més aviat petit, vaig caure del banc i vaig quedar ben xop. Vaig decidir sortir del subterrani per anar a assecat-me al sol del pati. Estava assegut a terra, prop de la rasa del refugi antiaeri, buscant una mica de protecció. Feia un fred terrible, era el mes de febrer. Mentre estava allà tremolant, vaig sentir xiular una bomba, baixava cap a mi. Va caure just davant meu, a tan sols unes passes. Sobre un munt de runa. I no va explotar. " ¹⁰⁸

Foren dies de desbandada l'hospici. Fugiren els cuidadors deixant a la mainada desvalguda. Els registres palesen clarament l'escampadissa, posant de relleu la magnitud del desastre i fent palpable la por que regnava. Entre els últims dies de gener i els primers de febrer 1939 , onze noies i dotze nois són emportats per les seves respectives mares. Els que no tingueren aquesta sort decidiren escapar, buscant aixopluc i aliments a qualsevol indret. El dia 10 de febrer es "feren escàpol" , sis noies i quinze nois. Si totes les noies reingressaren en un termini màxim de dos mesos, només fou el cas de dos nois. Indiscutiblement, els nois tenien a fora més facilitat de supervivència que les noies.

Aquesta corredissa final va ser el resultat de tres anys de misèries que patí l'establiment. Indubtablement, era el resultat de les dures condicions de vida. L'entrada massiva, clarament palpable en els registres, i els pocs recursos de la institució, obligava a buscar queviures arreu. Fins i tot s'hi implicava la societat civil com es reflecteix en la

¹⁰⁸ Entrevista a Francisco Camarassa realitzada el 20 de juny de 2017.

subscripció que llençava el diari *l'Autonomista* a l'any 1938 per adquirir una tona de llet per a l'hospici i l'hospital.¹⁰⁹ En Francisco Camarassa, uns 5 o 6 anys al 1936, recorda “Anàvem a passeig del dijous a la Font del Ferro o a la Font dels Lleons. Tan punt arribaven, els pagesos cridaven “Tanqueu les portes que venen els de l'hospici”. Els hi robàvem les panotxes, arrancàvem els naps del camp per menjar-los crus i ple de terra. Pujàvem a les figueres per collir figues tan verdes que ens deixaven els llavis botits. Arreplegàvem peles de cacauets, de plàtan, de pomes. Qualsevol cosa per calma la fam que ens devorava.”¹¹⁰. Al mateix temps, la situació d'abandó en la qual vivien, generava entre ells un sentiment profund de solidaritat que podrien qualificar de familiar, tal i com expressa en Domènec Fita “ per necessitat es creà un sentit de companyonia, extraordinàriament positiu”¹¹¹

3.5 Noves funcions derivades del conflicte.

Durant la guerra civil, la Casa d'Ensenyament no es limità a les seves funcions habituals de servir de llar pels infants de la província, sinó que n'adquirí d'altres, jugant un paper primordial entre les famílies refugiades. Per les seves particularitats, era un lloc ideal per acollir la mainada dels diversos fluxos migratoris derivats del conflicte: primer els que fugien de la guerra, després els que escapaven de la derrota republicana i finalment els que tornaven de l'estranger acabat el conflicte.

Els primers refugiats arribaren a les comarques de Girona a partir de setembre de 1936, tot i que no és fins al 1937 i encara més accentuat l'any següent, que apareixen els infants. Les famílies entraven per tres vies: les poblacions frontereres dels Pirineus, en ser retornats pel govern francès, per la costa desembarcat en algun port i finalment en tren des de Barcelona. El Comitè Central s'encarregava d'assignar-los un destí, algun poble de la comarca, on eren enviats com a refugiats de guerra.¹¹² Per altres, les terres gironines només foren etapa en el camí de l'exili cap a l'estranger.¹¹³ De fet en cas dels

¹⁰⁹ *L'Autonomista*, 6 de desembre de 1938.

¹¹⁰ Entrevista a Francisco Camarassa realitzada el 20 de juny de 2017.

¹¹¹ Converses entre Domènec Fita i el Dr. Joaquim Jubert, mantingudes a l'any 1975. Per cortesia del Dr. Joaquim Jubert.

¹¹² BORRAS, M. *Refugiats/des (1936/1939)*, Girona, Quaderns de la Revista de Girona, 2000.

¹¹³ Aquest moviment ha estat detalladament estudiat per la regió francesa del Centre en SODIGNE-LOUSTAU, J. . *L'immigration politique espagnole en region Centre (cher, eure-et-loir, indre, loir-et-cher, loiret) de 1936 a 1946*. Universite Paris 7 Denis Diderot, 1995. Tesis doctoral en línia.

infants, la meitat d'ells anaren a la veïna França arrel d'un primer acord firmat entre el govern Republicà i la CGT francesa.¹¹⁴

En el transcurs del viatge, era freqüent que els fills i filles perdessin els pares o que aquests ingressessin a l'hospital. A tall d'exemple, durant el desembre del 1938, el 31% de les dones que ingressaren a l'Hospital Provincial eren de fora de Catalunya.¹¹⁵ Fins i tot no era inusual que viatgessin sols enviats cap a casa d'algun familiar. Unes situacions que enviaven a la mainada de dret a la Casa d'Assistència. Entre els anys 1937 i 1938, els registres de l'hospici mostren un degoteig constant d'infants de tota la geografia espanyola, aollits unes setmanes o uns mesos fins trobar-los destí final, de vegades fins i tot fora del país.

El següent moviment tingué lloc a inicis del 1939. Girona estava a la línia de la retirada republicana i al camí de l'exili de molts espanyols i catalans. Entre el 28 de gener i el 5 de febrer, uns 150.000 civils, sobretot dones i infants passen la frontera majoritàriament per Latour-de-Carol, Bourg-Madame, Prats-de-Mollo, Le Perthus i Cerbere. Aquesta primera onada es reparteix quasi d'immediat en tren cap a altres departaments francesos i a mitjans de febrer, es calcula que 114.000 ja són a l'interior del país. Al cap de pocs dies, agafen el mateix camí grans contingents de soldats. Les autoritats franceses, desprevingudes, improvisen camps a prop de les vies d'entrada. El d'Argelès s'havia obert el 1 de febrer i el de Saint Cyprien, el 8. A mitjans de febrer, s'hi amuntegaven 80.000 i 100.000 refugiats i refugiades respectivament.¹¹⁶ Es calcula que, en total, foren cap a 470.000 persones que passaren la frontera.¹¹⁷ En el caos de la fugida, nombrosos infants foren separats dels seus familiars i recollits per les autoritats en aquests terme: *“A causa de la precipitada huida de las fuerzas rojas fue abandonado por sus padres un niño de 28 días”*.¹¹⁸ El mateix passà a Antonio Margalló Sedó de 5 anys, originari de Espluga de Francoli, *“le dejaron en el hospital durante los días de la huida de los Rojos”*. En quan a Isabel Casals Queralt de 4 anys *“fue abandonada enferma en la*

¹¹⁴ KEREN,C., “Négocié l'aide humanitaire : les évacuations d'enfants espagnols vers la France pendant la guerre civile (1936-1939)”, *Revue d'histoire de l'enfance « irrégulière »*, Presses Universitaires de Rennes, 2013, p. 167-183.

¹¹⁵ BORRAS, M. *Refugiats/des* p. 31.

¹¹⁶ RUBIO, J. *La emigración de la Guerra Civil de 1936 -1939*. Madrid, Librería Editorial San Martin, 1977, p.297 i següents.

¹¹⁷ SOLA, P. “Arena para dormir, estrellas por lecho y viento por abrigo en Saint- Cyprien Plage” Boletín Instituto de estudios Giennenses enero-junio 2015, nº 211, Págs. 325-338.

¹¹⁸ A.G.D.G Fons Hospici, Caixa 397, Expedients personals, 13 de setembre de 1939.

calle, junto con su hermano cuando la familia se dirigia a Francia en la retirada roja”
el 31 de gener de 1939.¹¹⁹

Finalment, tingué lloc el moviment invers a les acaballes del conflicte: la tornada dels refugiats. A partir de maig del 1939, s'intensificaren les repatriacions. A primers d'agost, 250.000 persones havien tornat a creuar la frontera. El 2 d'agost del 1939, el govern francès informava al prefecte de la regió que el govern espanyol havia decidit obrir més la frontera per facilitar el retorn dels exiliats. Les comarques gironines serien altra cop zona de trànsit per a moltes famílies i mainada sola, aquesta vegada de tornada cap a casa.¹²⁰ Donat que l'objectiu es veure quin rol hi complia l'hospici, cal fixar-se preferentment en la tornada dels infants.

S'aprecien dues tipologies d'ingrés que responen a dos pautes diferents de repatriació: els primers viatjaven amb parents que havien sigut arrestats i es procedia a ingressar als menors a l'espera “*de la libertad de sus familiares*”. Romanien en general poc dies abans de ser recollits per algun dels progenitors. Els segons viatjaven sols, retornats de famílies d'acollida, de colònies o d'un camp de refugiats. Podien haver estat dels primers en fugir a la tardor del 1936 o haver-se trobat atrapats en la retirada del 1939. Se'ls posava a sota la tutela del Tribunal de Menors i s'intentava localitzar la família en la darrera direcció coneguda. Tot seguit, s'organitzava el retorn cap a la regió d'origen. El primer comboi sortí el 22 de setembre 1939 i aquest moviment s'allargà encara un parell d'anys.

Per fer-nos una idea de la magnitud del moviment, entre els mesos de setembre i octubre, val a dir que ingressaren per ordre del tribunal de menors unes 27 nenes i 74 nens, originaris de totes les regions d'Espanya i la immensa majoria d'entre ells, procedents de França.¹²¹ Concretament, el 19 d'agost de 1939, vuit nens i dues nenes tornaven d'Ambrines, una localitat de Nord-Pas-de-Calais que va acollir nombrosos refugiats.¹²² Però també tornaren dels camps del sud de França, en particular del de Saint- Cyprien. El 15 de setembre, tornaven d'allà quinze nens i una sola nena. Eren

¹¹⁹ A.G.D.G Fons Hospici, Expedients personals caixa 517/3.

¹²⁰ Pel procés de retorn veure RUBIO, J. *La emigración...* p.116 i següents, així com PONS, E. *La guerra de los niños republicanos*. Madrid, Oberon, 2004.

¹²¹ A.G.D.G Fons Hospici, llibre de nens, lligall 516/ 2, lligall 513/4.

¹²² Veure l'informe del CNRS sobre les migracions al nord de França : Histoire et mémoire des immigrations dans le Nord-Pas-de-Calais, XIXe-XXe siècles, Direction Régional Nord-Pas-de-Calais, dirigit per J. Rainhorn, 2007.

nascuts a diverses províncies: Madrid, Lleida, Barcelona, Sevilla, Màlaga i serien reenviats cap al seu últim destí conegut amb l'esperança que, al final del llarg viatge, els hi esperes algú.

2.5 Franquisme i Segona Guerra Mundial : els anys negres.

Un dels primers reptes fou l'intent de tornada a la normalitat, però, segon en Domènec Fita l'ambient havia canviat radicalment : *“Fou una època de repressió sistemàtica i violenta, agressiva, sobre tot el que nosaltres fins ara havíem après [...] La repressió s'exercia a molts nivells: des del tancament d'una carbonera –humida, fosca i pudent— que servia de txeca per a recloure-hi els qui es considerava que anaven contra l'ordre imposit, exageradament rígid, ratllant el terror, fins als càstigs col·lectius.”*¹²³ Les Monges Paüles que coneixien els nens i nens foren reemplaçades per unes de noves i totes castelles. Tan el canvi d'idioma com de persona accentuaven el desconcert dels infants. D'altra banda s'incorporà un nou administrador per reemplaçar en Domènec Cànovas. S'optà per anomenar a Josep Sot Delclòs.¹²⁴ Nascut a Maçanet de Cabrenys el 2 de desembre de 1896, havia estudiat magisteri i fou mestre durant cinc anys a Sant Esteve de Castellar. A l'any 1925 entrava a la Diputació en qualitat d'auxiliar interí, amb un sou de 3.000 pessetes. Aniria pujant esgraons fins a convertir-se en interventor de la Caixa d'Estalvis de la Generalitat a l'any 1932. El maig del 1936, esdevé administrador de l'hospital, i el 14 de febrer de 1939, pocs dies després del fort sotrac que patí l'establiment, passà a dirigir l'hospici, un càrrec que ocuparia fins a la seva jubilació l'any 1966. Políticament, ingressà al partit Maurista el 1916 i fou un dels fundadors de les Juventudes Mauristas a Girona. El 1925 s'afilià a Unión Patriòtica. Superà la depuració a l'any 1940, al ser descrit per varis testimonis com *“ un hombre de arraigados sentimientos religiosos, de derechas a pesar de frecuentar el Cafe Norat, entusiasta de la Gloriosa Causa Nacional mostrando sus deseos del triunfo del Generalísimo como Salvador de España.”*¹²⁵ Un discurs força habitual en aquestes èpoques.

¹²³ Converses entre Domènec Fita i el Dr. Joaquim Jubert, mantingudes a l'any 1975. Per cortesia del Dr. Joaquim Jubert.

¹²⁴ A.G.D.G. Fons Diputació, Expedient personal de Jose Sot Delclos, lligall 1068/5.

¹²⁵ A.G.D.G. Fons Diputació, Expedient de depuració de Jose Sot Delclos, lligall 960/9.

Pels nens i les nenes de l'hospici l'arribada del franquisme, lluny de ser una promesa de pau, va representar l'inici d'una etapa amb cruels mancances. Altre cop, la penúria era una evidència que patien totes les famílies, però aquesta situació s'agreujava a l'establiment. En Paco Camarassa recorda *“Va venir un soldat d'en Franco . Ens van reunir a tots en una sala on hi havia un banc clavat a la paret, un banc de fusta de pi de melis. El soldat, veu alta i clara, va dir “Franco os dará de todo. Lentejas, garbanzos, judías y leche. No os faltara de nada.” I mira per on ... vam seguir passant més gana que un gat en una ferreteria.”*¹²⁶ El mateix record de fam que compartí en Paco Camarassa en època de la guerra civil, troba ressò en el de l'Enric Homet en període falangista : *“ us diré un fruit de bosc que s'havia menjat: les pinyes pinyoneres! Quan van creixent són tendres, i les pots mastegar i mig pair. Per rebentar-se ! I ja no parlem de peles de taronja trobades pel carrer, de les garrofes robades del sac del cavall. Tot aquest reguitzell de fruits, verds o madurs, era més cobejat que el farro amb cucs dels eterns esmorzars.”* En Francisco Serrano per part seva evoca *“al pati, hi havia unes acàcies. La flor fa una olor especial, dolça. No ens hi podíem resistir. Flors, fulles tendres, devoràvem tot”*.¹²⁷ Domènec Fita, tot fent-se eco dels seus companys en quan a la falta de menjar, relata també *“ Era un nen i vivia en aquesta casa, vaig estar castigat a cantar amb el braç enlaire, dalt d'una cadira i davant d'un retrat d'en Franco: el Cara al Sol. Vaig plorar”*.¹²⁸

Només uns pocs anys després d'haver aixoplugat els nens que tornaven de França, repetia la seva missió d'emparament, fent front a una altra corrent migratòria dramàtica, la de les famílies d'Europa que fugien de l'Holocaust. El 1 de setembre de 1939, tot just quan la Casa estava acollint els nens que retornaven, Alemanya atacava Polònia, i Europa s'endinsava en un llarg i mortífer conflicte. La ràpida conquesta germànica creà pressió sobre les poblacions dels territoris conquerits. A mesura que creixia la repressió, milers de famílies decidien abandonar casa seva per tal de refugiar-se cada cop més al sud. Molts sortiren d'Alemanya, Àustria o Polònia cap a Bèlgica, seguidament a França i finalment intentaren creuar els Pirineus, per arribar a Espanya i d'allà embarcar-se cap a Americà. Entre ells, centenars de jueus perseguits per les autoritats. Espanya era clarament un lloc de pas en aquest èxode, i les comarques

¹²⁶ Entrevista realitzada el 20 de juny de 2017.

¹²⁷ Entrevista realitzada el 22 de febrer de 2018.

¹²⁸ Entrevista realitzada el 4 de juliol de 2017.

gironines un lloc preferent, a l'igual que ho havia estat durant la Guerra Civil. Per aquesta raó, des del 1939, la Guàrdia Civil exercia una vigilància estreta en la zona pirenaica. Un control que s'intensificà a partir del 1942, quan les tropes alemanyes entraren en el territori de la França lliure, provocant de retruc una recrudescència de l'exili.

Els que entraven ho feien per l'Alt Empordà, on els Pirineus presenten colls d'alçada moderada que faciliten el passatge. Espolla, Maçanet de Cabrenys i Cantallops eren els pobles on es produïren la majoria d'arribades. Dissortadament per aquestes famílies que buscaven la salvació, moltes eren arrestades per alguna de les patrulles de la benemèrita. Després del calabós municipal, els pares anaven a raure a la presó i els infants ingressaven l'hospici. De nou, li tocava jugar un paper clau d'acollida per aquests nens jueus que ingressaven arran de la detenció dels pares. Aquest moviment es ben perceptible justament a partir de l'octubre del 1942 i fins ben entrat l'any següent. Els registres d'entrada s'omplen de noms amb consonàncies estrangeres. Sehidlow, Gerlmann, Van Loo, Lieberman, Vexman, Rublew, Markowski, Zrapunski són alguns dels nens i nenes que, al final d'un llarg periple de por i de caminades nocturnes, eren arrancats a les seves famílies per ser internats a la Casa. La seva estada és perllongava poc més enllà dels dos o tres mesos, en general mentre durava l'empresonament de la mare.

Un cop alliberada, mare i fills que no fossin en edat militar eren sovint traslladats als establiments termals de Caldes de Malavella. Segons explica Josep Calvet, que va seguir el recorregut de nombroses famílies, aquest indret fou escollit al disposar de *“places d'allotjament necessàries [...] i per gaudir d'una ubicació estratègica dins de la línia de ferrocarril que comunicava Girona amb Barcelona”*.¹²⁹ De fet, Caldes tenia experiència prèvia en l'acolliment d'infants refugiats, una funció que compliren la Colònia Rodríguez, Casa Sala, Vichy Català i els Balnearis Prats i Soler entre d'altres.¹³⁰

Aquest va ser el camí de la família Vögel. El 13 de setembre de 1942, Zelig, Rebecca i la seva filla Tullia de 6 anys, varen ser detinguts a l'hotel Estrella d'Olot. Ell era un tècnic xocolater jueu nascut a Polònia, ella de nacionalitat anglesa, i la filla dels dos, era

¹²⁹ CALVET, J. “Des de l'Alt Empordà a la llibertat. El pas de refugiats estrangers durant els anys de la segona guerra mundial.” *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 2004, vol. 37, p. 151-185.

¹³⁰ BORRAS, M. *Refugiats/des ...* p. 67.

nascuda a Bèlgica. Interrogats, Zelig va declarar “ *proceder de Bélgica, y que al ocupar esta nación las tropas alemanas se refugiaron en Francia, permaneciendo allí hasta el día de ayer, que por acentuarse la persecución hacia los judíos, decidieron venir a España clandestinamente, para ponerse al amparo del Consulado Inglés y gestionar su traslado a Inglaterra*”. Després de procedir a l’arrest, la Guardia Civil els hi requisava les 245 pessetes que duïen a les butxaques. El 18 de setembre, els tres membres de la família ja estaven repartits entre les presons i l’Hospici. A l’octubre, es produïa l’alliberament de la mare, gràcies a la intervenció de Reginald Ripley, vicecònsol anglès a Girona, aconseguint partir amb la filla cap a Lisboa. Zelig, per part seva, aniria del camp de concentració de Miranda d’Ebre fins a Madrid, d’on acabaria marxant amb un grup britànic (vegeu il·lustració 3).

S’ha de tenir en compte que, des de 1941, els serveis de Intel·ligència britànics havien estructurat xarxes per ajudar als que passaven la frontera clandestinament i pretenien arribar a Anglaterra per integrar-se a l’exercit aliat. El consol anglès a Barcelona, Harold Farquard, centralitzava l’acollida dels refugiats, tant els que passaven la frontera com els que eren alliberats del camp de Miranda de Ebro. D’allà, s’organitzava el seu trasllat via Madrid i Gibraltar. ¹³¹

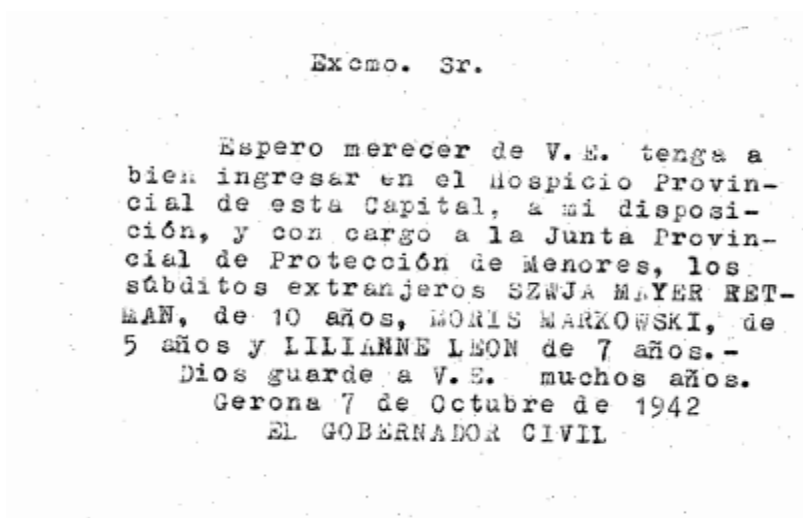
		1414
VOGEL Rebecca ✓		
" Tullia ✓		
" Zelig ✓		
Barcelona:		10.2.43
Rebecca)		
Tullia)	Parties pour Lisboa avec visa anglais	8/2/43
Zelig: Libere de Miranda a Madrid		15/2/43
Parti avec groupe britannique		fin fevr.43

Il·lustració 3 Fitxa de la família Vogel¹³²
Arxiu de la American Jewish Joint Distribution Committee (JDC).
Refugee Cards 1943-1959.

¹³¹ PALLARÉS MORAÑO, C. “Una experiencia de encierro en el primer franquismo: Extranjeros aliados y del eje: 1940-1947”. En *La Historia, lost in translation?*. Actas del XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea Universidad de Castilla-La Mancha, 2017. p. 745-758.

¹³² Arxiu de la American Jewish Joint Distribution Committee (JDC). Refugee Cards 1943-1959.

Veiem ara un altre cas. El 6 d'octubre de 1942, un grup compost per homes, dones i nens, polonesos de naixement i residents França, eren arrestats a Requesens. Declaraven *“ser de origen judío, ponerse de acuerdo todos ellos y reunirse en Perpiñán de donde vinieron pasando por la montaña, andando durante cinco días, sin guía alguna, pasando por la frontera española por un lugar cuyo nombre ignoran, siendo detenidos poco después de su entrada. Que marcharon debido a los malos tratos de que ser objeto por parte de los alemanes y serles la vida imposible. Su llegada en España era solamente como trámite para Portugal, donde pensaban embarcar para América”*. Entre ells, Szwja Mayer Retman, de 10 anys, Maurice Markowski de 5, Lilianne Leon de 7 i el seu germà Jacob de 2. Tots entraven a l'hospici menys l'últim que ingressava a presó amb la mare. El 18 de febrer del 1943, la Creu Roja Polonesa es feia càrrec de Maurice Markowski i de la seva mare Rachel, traslladant-los primer a Caldes de Malavella, posteriorment a Barcelona per acabar embarcant-se cap a Canadà (vegeu Il·lustració 4).

Il·lustració 4 Expedient de fronteres. Any 1942¹³³

En Francisco Camarassa, que ja portava ja mitja vida asilat, ho recorda així : *“A vegades portaven algun nen refugiat, algun estranger, algun que era jueu . Recuerdo que no volien anar a missa perquè no eren catòlics i no els podien obligar. Hi estaven poc i*

¹³³ AHG, caixa 266, expedient 277.

se'ls enduien no sé on. Fugien, tenien por, arribaven separats de les seves mares.” En Domènec Fita, per part seva, evoca *“uns nens rossos, que no enteníem, que s'aïllaven i que tots miràvem encuriosits”*. Shaya Gertner, amb un relat colpidor que ens lliura la Silvia Planas, remembra el bon tracte de monges i capellans, els sostres alts, les finestres amples i el pati on jugaven a pilota.¹³⁴

Aquests exemples ens han permès il·lustrar i documentar la importància del paper de l'hospici, esdevenint per unes setmanes o uns mesos el punt d'acollida d' infants arrencats a primer a les seves llars i després a les seves famílies. Un rol força allunyat de la seva funció primera d'emparament i educació.

Al 1948, buscant normalitat, es redacta un reglament. De nou, la paraula “hospici”, que havia tornat a reemplaçar la denominació massa republicana de Casa d'Assistència, fou vetada i s'optà per formalitzar la de *“Hogar Infantil”*. Un nom que no deixava dubte a l'educació que rebrien els nens i sobretot les nenes. Mentre els primers es seguirien formant en els diferents tallers de la casa o fora, per tal d'acabar sent membres actius de la societat, les dones rebrien un ensenyament en consonància amb el seu futur lloc d'esposa i de mare a la llar, tal i com es veurà amb l'estudi detallat de l'educació del tercer capítol . Recordem les paraules de Pilar Primo de Rivera, fundadora de la Secció Femenina de la Falange : *“La unica misión que tiene asignada las mujeres en la tarea de la Patria es el hogar”*.¹³⁵

En la dècada del 1940 i ja fins a l'any 1968, es tornarien a emprendre les colònies d'estiu, a partir d'aleshores sempre a la Torre Estanyol de Monells, una localitat del Baix Empordà on la Diputació posseïa una finca. A diferència de l'època republicana, nens i nenes hi anirien per separat, uns al juliol i els altres a l'agost, deixant el setembre pels pàrvuls. Es seguia seguint l'objectiu de millorar-ne la salut, intentant remeiar a la malnutrició que sofrien durant l'any. L' entorn rural permetia disposar de llet a diari, així com fruites i verdures de la mateixa propietat. L'alimentació es regulava en aquesta òptica.

Un bon exemple de dieta ho trobem al menú previst pel reglament :

¹³⁴ PLANAS, S. “Shaya Gertner, o la legitimitat dels records”. *Revista de Girona*, 2011, no 266, p. 30-34.

¹³⁵ Discurs de la Sección Femenina a Medina del Campo, 30 de maig de 1939.

PRIMERA COMIDA: Una sopa de pan, arroz, un cocido bien condimentado variado a base de patatas, arroz, alubias secas, garbanzos o judías tiernas, una ensalada y tercer plato de carne de primera clase, frita o guisada, fruta del tiempo.

MERIENDA: pan abundante con membrillo, chocolate, morcilla de lomo, avellanas o fruto.

SEGUNDA COMIDA : sopa, cocido o verdura, carne o tortilla con pan.

Recuperant els mètodes republicans, cada infant es pesava abans i després de colònies, en un intent d'establir una base objectiva d'aprofitament. Si bé els 10 quilos que s'engreixà l'Emili Llorà, o els 6 quilos de la Ramona i de l'Emilia en un mes d'estància en la dècada del 50. Serien massa optimistes, la mitjana de dos quilos dels altres infants sembla força raonable.

Les nenes de totes les edats anaven a Monells, però no els nens. A partir de 13 anys, aquests ja eren considerats com adults i sovint ja aprenent d'algun ofici. En aquest cas, se'ls enviava en diversos campaments del Frente de Juventudes, la secció juvenil de la Falange. Per tal de pal·liar les carències que sofria la mainada, l'Hogar rebé l'ajuda americana a partir de mitjans de la dècada del 50. Al 1953, en plena guerra freda, es signaren els Pactes de Madrid, un acord hispano-americà que preveia, per la part que ens interessa aquí, la concessió una ajuda alimentaria a través del Plan de Ayuda Social Americana.¹³⁶

El Hogar fou un dels punts de distribució. En aquest sentit, a l'any 1955, es beneficiaren de 1.548 kgs de formatge i 860 kgs de mantega. En Paco Camarassa explica com es repartia : *“Obrien la llauna i tots els nens afamats fèiem una rotllana al voltant de la monja. Teníem uns ulls com plats, salivàvem a davant del formatge. Llavors, ens donaven un tall bastant gros. Quina sort dels Americans.”*. Sense dubte una aportació insuficient, però que ha quedat ben gravada en la ment dels que la tingueren.

¹³⁶ Per la resta d'acords i el seu impacte a sobre la economia espanyola, vegeu entre altres CALVO, O. “¡Bienvenido, Mister Marshall! La ayuda económica americana y la economía española en la década de 1950.” *Revista de Historia Económica*, 2001, p.253-275, així com LARRÚ, J.M. et al. “ El “caso España”: un repaso a la ayuda norteamericana recibida por España en perspectiva actual y comparada.” *Estudios Económicos de Desarrollo Internacional*, 2009, vol. 9, no 1, p. 91-126.

Però els estralls de la guerra no deixaren només els estomacs buits, sinó que l'edifici mateix havia patit destrosses, arreglades de forma precària. La calefacció a penes funcionava, l'aïllament era pèssim, les noves comoditats escasses. Ja anava sent hora de fer el pas cap a la modernitat, de buscar un entorn fora de la ciutat. A l'any 1963, tot el Hogar prepararia maletes i es traslladaria al nou edifici del Puig d'en Roca, deixant de banda l'obscur edifici que, al llarg de dos segles havia acollit, tancat, castigat i protegit generacions d'infants. Les portes de la Misericòrdia es tancaven sobre dos segles de història durant els quals ciutat i establiment havien conviscut de forma íntima i intensa.

FABRIQUES I ASSISTÈNCIA: EL MÓN DEL TREBALL A L'HOSPICI DE GIRONA

1. ASPECTES TEÒRICS DEL TREBALL EN RECLUSIÓ

La voluntat de convertir els pobres en membres productius de la societat arranca en l'Edat Moderna. La caritat medieval tenia la tendència a considerar al pobre com la projecció de Crist que permetia al ric aconseguir la seva salvació a través de l'almoïna. En canvi, durant l'Edat Moderna, la pobresa ja no es limita a una simple qüestió moral. El pobre es dessacralitza i comença a ser percebut, almenys segons els valors burgesos com un dany pel bé públic.¹³⁷ Uns dels primers tractadistes a fer aquesta reflexió és Vives.¹³⁸ En la seva obra denuncia els pobres que, sense tenir cap impediment físic i podent ser útils, feien ús de la caritat. Dirck Coornhert anava fins i tot més lluny proposant la correcció i el càstig amb treballs forçats pels que es neguessin a treballar.¹³⁹ A Espanya, que estava aleshores plenament a sota la influència del Concili de Trento, s'enfrontaven dos conceptes oposats. El primer defensava una visió més aviat medievalista de la caritat, que oferia assistència sense discriminar qui n'era mereixedor i qui no. Una proposta recolzada per dos tractadistes, Fray Domingo de Soto¹⁴⁰ i Miguel de Giginta¹⁴¹, que destacaven la necessitat de crear cases de misericòrdies i hospicis, de les quals es pogués entrar i sortir amb plena llibertat. Al mateix temps i donat que les necessitats bàsiques estarien cobertes per aquests establiments, optaven per prohibir la mendicitat. En una òptica totalment oposada, Juan de Robles i després Pérez de Herrera¹⁴² defensaven controlar la massa de vagabunds existent a finals del segle XVI, en part resultat de l'abandonament de terres i de l'èxode rural. Pérez de Herrera, tot i reconeixent el dret a pidolar, buscava acabar amb el que considerava una gran massa de

¹³⁷ CARREÑO, M. "Pobres vagabundas en el Proyecto de recogimiento de pobres y reforma social de Cristóbal Pérez de Herrera". *Revista Complutense de Educación*, (1997), vol. 8, no 1, p. 19.

¹³⁸ VIVES, J.L.: *De subventione pauperum*. Traducció disponible en Biblioteca Digital Valenciana. Libro II. Capitulo II.

¹³⁹ Veure a CRAHAY, R. : « Bienfaisance et répression au XVIe siècle. Deux textes néerlandais (Jan Van Hout, Rapport présenté au magistrat de Leyde·, DV Coornhert, De la correction des coquins), traduits et présentés par Pierre Brachin ». *Revue belge de philologie et d'histoire*, (1988), vol. 66, no 4, p. 855-855.

¹⁴⁰ DE SOTO, D.: *Deliberación en la causa de los pobres (1545)* . Edició moderna Salamanca, Editorial San Esteban, 2006.

¹⁴¹ DE GIGINTA, M. *Tratado de remedios de pobres (1579)*. Edició moderna Barcelona. Ediciones Ariel, 2000.

¹⁴² PÉREZ DE HERRERA, C.: *Amparo de pobres (1598)*. Edició moderna Madrid. Clásicos Castellanos, 1975.

gent improductiva, tot donant rendibilitat als pobres vàlids a través del treball. Els homes es podrien dedicar a les feines del camp o bé aprendre algú ofici mecànic. Els nens a partir de deu anys serien col·locats amb amos, a la marina o en Fàbriques Reials. En quan a les dones, recomanava afegir al treball mesures de correcció i control. Durant el segle XVII el poder absolutista de l'Estat s'aniria consolidant i es multiplicarien hospitals i misericòrdies per tot el territori (Madrid a l'any 1603, Zamora el 1629). Un període que Foucault definia com el de “*la gran reclusió*”.¹⁴³ L'objectiu principal del tancament dels indigents, era convertir-los no tan sols en una multitud productiva sinó també evitar que fossin una càrrega pesant per l'erari públic.¹⁴⁴ Una idea que acabaria cristal·litzant-se en els propòsits il·lustrats del segle XVIII. Instal·lar fàbriques en els hospicis permetia complir diversos propòsits : disposar d'una força de treball a baix cost, formar artesans per obtenir d'una mà d'obra qualificada per tal de nodrir una indústria naixent com, entre altres, les *Reales Fabricas* , reintegrar els pobres en la societat com a membres actius i productius, i finalment controlar una massa d'indigents sempre disposada a provocar aldarulls. Pablo de Olavide, un dels il·lustrats més destacat del segle XVIII, compliria amb aquestes idees accedint al càrrec de director del Hospicio de Sant Fernando de Madrid a l'any 1766. Tot i que la seva gestió fou de curta durada, posaria las bases de les fàbriques tèxtils.¹⁴⁵

La Casa de Misericòrdia i l'Hospici de Girona s'emmarquen plenament des del seus inicis amb els propòsits il·lustrats. El bisbe Tomàs de Lorenzana, seguint aquest plantejament, perseguia uns objectius bàsics: fomentar la reeducació i redempció a través del treball, formar futurs membres productius, reintegrar-los a la societat, i, alhora, dinamitzar l'economia gironina.

A la Casa de Misericòrdia, les dones exercien una activitat tèxtil encara que poc diversificada. Tant punt obrí portes el 1781, l'hospici es dotaria varies fàbriques : sastreria, sabateria, mitges de cotó, pairaria i cotonines. Les fàbriques tèxtils no sobreviurien al segle XIX, però si ho feren la sastreria i la sabateria. A través dels anys, s'hi afegirien una fusteria i un taller de lampisteria. Fins i tot es proposaria instal·lar-hi una fàbrica de taps, intent que no reeixí. A la segona meitat del segle XIX, s'establiria

¹⁴³ FOUCAULT, M.: *Surveiller ...*

¹⁴⁴ Vegeu JIMENEZ, M : “*Historia de la asistencia social en España en la Edad Moderna*”. Instituto Balnes de Sociología, Departamento de Historia Social, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1958, p.127-143.

¹⁴⁵ PERDICES, B. “ Pablo de Olavide (1725-1803) a través de sus escritos”. *Cuadernos dieciochistas*, 2003, no 4, p. 13-30.

una impremta que tingué rellevància a la província. S'hi formaren nombrosos impressors, tots nois. S'hi imprimren publicacions com el *Butlletí Oficial de la Província*, el *Boletín de la Sociedad Económica de Amigos del País de Gerona*, la *Revista de Girona* (de 1870 a 1895) i el diari franquista *Los Sitios* entre altres.

A partir del segle XX, la Diputació de Girona seguiria complint amb la funció de buscar sortides laborals, utilitzant com a recurs la seva pròpia organització per col·locar-hi de forma preferent als asilats i asilades.¹⁴⁶ Al mateix temps, la formació traspassaria les portes de l'edifici i s'enviarien aprenents a formar-se fora: flequers al forn de l'hospital, obrers en tallers mecànics de la ciutat com la foneria Alberch i els Tallers Sarasa o fins i tot infermeres a Mataró.¹⁴⁷

Però, limitar-se a estudiar la feina que realitzaven les persones asilades seria obviar una part primordial del treball que es generava al voltant de l'establiment. L'hospici, pel seu propi funcionament, necessitava mà d'obra i produïa ocupació : les dides pels expòsits, la plantilla interna de la institució o encara les monges que hi prestaven els seus serveis.

En tots els casos i aspectes, la divisió del treball a l'hospici presentava un fort caràcter sexuat, que s'accentuaria amb el temps. Si en l'època de les fàbriques existia certa permeabilitat, permetent que homes i dones realitzessin les mateixes funcions, aquesta pràctica es perdé totalment a mida que avançava el segle XIX. Les noies i dones es veurien confinades a ser col·locades en feines domèstiques i en les que es consideren convenients per al seu sexe com per exemple brodar, cosir o cuinar, i en canvi, s'oferiria als nois i homes un ventall d'oficis, que, a la llarga, generaven millors expectatives laborals.

2. DE FIL I D'AGULLA : LES FÀBRIQUES DE L'HOSPICI.

El treball de fil i d'agulla ha sigut a través de la història considerat com el treball femení per excel·lència. Filar, cosir i brodar eren unes ocupacions que nenes i dones, esposes i

¹⁴⁶ Es poden documentar diversos casos d'incorporacions d'hospicianes i hospicians a la Diputació de Girona. A l'any 1935, quatre dones s'incorporen com a funcionaries mecanogràfiques amb un sou anual de 2.300 pessetes. El 1949, Julian Campdurà entra coma empleat subaltern amb un sou de 6.500 pessetes. El mateix any, Ramona Casals de 19 anys esdevé auxiliar de comptabilitat a la farmàcia del hospital. A.G.D.G., Fons Hospici, Expedients personals de sortida, lligall 401 i Correspondència, lligall 443.

¹⁴⁷ La formació com a infermera d'una de les Germanes Paüles havia permès guardar els contactes necessaris que facilitaren l'entrada d'asilades.

criades, aprenien des de la infància. En el cas dels establiments de beneficència, el treball tèxtil adquiria nombrosos matisos, canviant a través de les èpoques. Més enllà de constituir el gruix de l'educació que rebien les dones en centres assistencials fins a finals del segle XIX, era alhora lluita contra la vagància, redempció dels seus pecats i, eventualment, una minsa font d'ingressos quan els hi deixaven disposar de part del producte del seu treball.¹⁴⁸

Tomas de Anzano, que fou director del Real Hospicio de San Fernando de Madrid, resumia així la funció de la dona en reclusió : *“coser , hilar , y hacer medias pero si fuese posible , también debían en aplanchar , en hacer cofias, en bordarlas , hacer guantes , ojalar , labrar botones , y cosas de cordonería [...] que es el ejercicio característico del sexo; y por fin, tienen una ocupación u otra con que interrumpir la ociosidad .”*¹⁴⁹

Una formació que s'aplicaria a les noies que entraren a la Casa de Misericòrdia el 1769, sobre tot a les de correcció . De fet, entre els primers estris que s'adquireixen figuren 18 torns, 6 dels quals per filar llana o estam. Sovintegen durant l'any les compres d'agulles, fil, didals així com les entregues de cànem, provinent de les heretats que havia deixat l'Ignasi de Colomer. Treballaven per quadres, cada una a sota la responsabilitat d'una mestra. A dalt, les de correcció i de més edat, a baix, les innocents.¹⁵⁰

Bé participaven del procés productiu cardant o filant llana per teixidors de fora, o bé elaboraven un producte final. Predomina les xarxes per cabell, mitges, puntes, guants o labors de costura. Una producció limitada que tenia com a destí una clientela particular a la menuda durant l'any o a través d'una botiga llogada durant les Fires de San Narcís. Tot i el caràcter molt artesanal i les limitacions inherents aquest tipus d'establiments, les vendes anaven creixent : 377 lliures catalanes el 1770, 723 al 1771, i 1027 a l'any 1774. No disposem de proves fefaents que les noies rebessin realment algun estipendi, donat que eren les mestres qui cobraven el producte de la venda. Bé podria ser que se'ls hi guardés fins la seva sortida.

¹⁴⁸ Un reglament del 29 de març de 1788 estipulava per a les noies asilades a la casa : *“Que se haga declarar a las maestras lo que ha hecho cada muchacha quedando a favor de la casa lo que se haga en las horas señaladas y lo restante a favor de ellas”*. A.G.D.G Fons hospici, Ordenances de l'hospici març de 1788, art. 86. lligall 252/2.

¹⁴⁹ ANZANO, T. *Elementos preliminares para poder formar un systema de gobierno de hospicio general*. en la Oficina de D. Manuel Martin, 1778, p.77

¹⁵⁰ A.G.D.G, Fons Hospici, Llibre en que se nota la manutenció del Real Hospici, lligall 202.

A finals de la primera etapa de vida de la Misericòrdia, just abans de l'obertura de l'hospici, es produïa el primer canvi de tipus de treball, en perfecte consonància amb l'evolució tèxtil que s'estava fent a l'exterior : l'entrada del cotó. L'any 1780, s'adquireixen per primer cop 73 cadires i 50 cistelles per les noies “*que filen lo cuto*” .

A molts indrets de Catalunya, durant la segona meitat del segle XVIII, el treball tradicional de la llana anava poc a poc deixant pas al filat i teixit de cotó. L'augment de la demanda d'aquesta fibra reorientava la producció dels centres habituals de filat de llana. Aprofitant les mateixes xarxes, s'expandeix ràpidament per tota la geografia, per tal de suplir la demanda dels mercats d'indianes.¹⁵¹ A la província de Girona, el treball del cotó entrava a l'any 1772 a Puigcerdà i un parell d'anys més tard, el francès Esteve Palousie s'instal·lava a Olot.¹⁵² En tres dècades, Olot esdevindria el major centre de fabricació de mitges de cotó de la Península.¹⁵³ Com s'ha comentat, en aquesta època, Girona mancava de dinamisme industrial. La indústria tèxtil, que ocupava més del 30% de l'activitat al 1558, s'havia reduït a tan sols 8,9% a començament del 1717.¹⁵⁴ Tan sols és menciona a l'any 1752 la fàbrica tèxtil de Francesc Buscà, amb 73 telers. Una experiència que fou qualificada de “foc d'encenalls”, havent desaparegut al 1775.¹⁵⁵

Un panorama força desolador que el bisbe Tomas de Lorenzana pretenia canviar instal·lant fàbriques a l'hospici. La seva idea, com s'ha comentat molt en consonància amb els propòsits il·lustrats de l'època, era dinamitzar l'economia de la ciutat a través de la formació : “ *Los hospicios no se plantan para ganar, sino para enseñar y animar a la industria y fabricas tan recomendadas por reales ordenes comunicadas por el Sr. Governador.* ”¹⁵⁶ Un afany que amb en el cas femení es tenia de moral i d'obligació, donat que les ordenances de l'hospici especificaven que les dones que tenien entre 26 i 60 anys “ *no podrán pedir limosnas, sino que se les obligará á sacar de los Montes Pios materias primas y subsistir con su trabajo, en caso de reincidencia serán castigadas con algunos días o meses de cárcel o reclusión quanto parezca suficiente,*

¹⁵¹ OKUNO, Y. “Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l'extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII.” *Recerques: història, economia, cultura*, 1999, no 38, p. 47-76.

¹⁵² TORRENT, R. “Dades històriques de la indústria tèxtil a Olot i comarca, i d'Esteve Paluzie”. *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1978, p. 295-389.

¹⁵³ PALOMER, J., *El desenvolupament de la indústria del punt a Olot*. Olot, Edicions d'Ajuntament d'Olot, 1983, p.55.

¹⁵⁴ SIMON, A. “ La Girona del Antiguo Régimen “. *Girona, Annals de Girona*, 1984, p 23.

¹⁵⁵ CLARA, J.; CONGOST, R. "Girona a l'era del cotó i de les fàbriques ." *Història de Girona / Lluís Costa (editor). 2a ed.*. Girona ,CCG Edicions, 2006. p.548.

¹⁵⁶ Carta del Bisbe Lorenzana als membres de la Junta en BORRELL, M. *Pobresa i marginació ...* p.467.

para obligarlas a trabajar”. Unes limitacions a les quals s’afegien la total prohibició de sortir per a elles : “*que puedan salir los pobres empleados en las fabricas, pero en ningun caso las mujeres*”.¹⁵⁷

Perseguint aquests objectius, s’obriren les tres fàbriques tèxtils de l’Hospici de Girona, la sabateria i el taller de sastreria. S’hi filava i teixia cànem, lli, cotó i llana. La majoria de la producció era per consum intern i de l’Hospital, bàsicament teixits de llana com cordellats, flassades, ratines, amb els quals la sastreria confeccionava el vestuari dels pobres. Si s’esqueia, el producte sobrant es venia a fora. En regla general, barrejaven personal asilat i treballadors externs en formació, seguint la idea del fundador de formar subjectes útils a la nació, sigui entre els que ja depenien de la caritat com amb els que vivien a fora que, amb un ofici, evitarien caure-hi algun dia. En tot cas, les fàbriques s’instal·laren seguint clarament la formació i el consum intern, sense afany de integrar-se en les xarxes de comerç exterior. Un propòsit que no es compliria en absolut en el cas de la fàbrica de les mitges de cotó tal i com es veurà.

La diferència de tracte segons el sexe era evident. En primer lloc, les noies s’havien de dedicar a filar “*lana, cáñamo y lino*” i els nois “*urdir y texer*.”¹⁵⁸ Els temps i la finalitat de la formació també eren diferents. Els nois entraven per a un aprenentatge que havia de durar quatre anys. Tan sols podien sortir amb l’aprenentatge acabat per ser considerats fadrins i integrar-se en algun taller. Era just el contrari per a les noies. Es privilegiava la col·locació a sobre la formació, la qual complia més aviat una funció educativa, com a base pel servei domèstic o el matrimoni.¹⁵⁹

Les ordenances de les fàbriques detallaven de forma precisa la feina d’elles. Es distribuïen en tres grups : menys de 8 anys, de 8 a 11 anys, i més de 11 anys. Les més joves començaven l’aprenentatge amb la costura. A partir de 8 anys, el seu horari de treball es dividia entre tres activitats : “*encajes, medias e hilar*”. A partir dels 11 anys, quan es suposava que eren prou hàbils, cosien al matí i feien mitges a la tarda. Els

¹⁵⁷ Ambdues notes provenen de A.G.D.G. Fons hospici, Ordenances de l’hospici, setembre 1786, lligall 252/2.

¹⁵⁸ A.G.D.G. Fons hospici, Ordenances de l’hospici, setembre 1786, art. 86. lligall 252/2. En quan a la divisió sexual del treball en la indústria tèxtil, no hi ha proves de que les noies es dediquessin a teixir a l’hospici tot i que era una activitat femenina habitual, encara no majoritària, a altres indrets de Catalunya. La mateixa reflexió es pot fer pels homes, veure FERRER, L. “Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer en la Cataluña central (siglos XVIII-XX).” *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, 1994, vol. 12, no 2, p. 1999-232.

¹⁵⁹ Cal recordar que les dones podien treballar en oficis propis del seu sexe des de la Cèdula del 12 de gener del 1779.

diumenges i dies de festa, es reservaven per anar amb la cuinera “ *quien les enseñara lo que ahí se guize*”. Tot l’ensenyament estava dispensat per mestres. Una de les primeres fou Rosa Rubí i Vergés, una olotina que vingué per ensenyar a brodar. La finalitat del recorregut era molt clara “*Como quiera que toda mujer a la edad de quince años debe a saber quando menos las labores de hilar, coser y hacer medias, que es lo regular que necesita una casada y toda soltera para servir, con algun poco de guisar cuidara el prior de que las Maestras que hay en este Departamento instruían respectivamente a las individuos de que se componen*”.¹⁶⁰ L’Hospici de Girona no era un cas únic sinó que s’emmarcava perfectament en la dinàmica de la època. Molts altres establiments peninsulars tenien un funcionament similar. A tall d’exemple, l’Hospici d’Alacant informava el 1791 disposar de “*ocho telares en que se fabrican pañuelos blancos y de otros colores, cotonias y cintas.*”¹⁶¹ Un model que també s’exportava a l’altre costat de l’Atlàntic. L’Hospici de Quito, exactament a la mateixa època que el de Girona, potenciava el treball femení de filar cotó per a la fabricació de teixit. Una demanda creixent obligaria a buscar mà d’obra fora de l’establiment, bé sigui amb dones empresonades per algun delictes, bé sigui amb dones totalment alienes al sistema assistencial. En aquest últim cas “*se trata de muchachas de diversas partes de la ciudad, a las que se les traslada al hospicio para involucrarlas en un emprendimiento manufacturero en curso.*”¹⁶²

En definitiva, l’hospici, a través de la fàbrica tèxtil, manté un discurs sexual: es tracta de formar noies per dinamitzar la indústria de la ciutat i ensems, transformar les noies en bones esposes i criades, afegint per aquestes, un control moral estricte. Alhora però se les formava en tasques d’agulla i se les capacitava per poder aportar un complement d’ingrés al salari familiar com ara es veurà.

No obstant això, aquest discurs clàssic queda molt diluït en el cas d’una altra de les fàbriques, la de les mitges de cotó. Recordem que el cotó i encara més la fabricació de mitges d’aquesta fibra, eren activitats força recents a la regió. A més, en cap cas, aquest producte feia part del vestuari habitual de l’asilat i l’asilada pel que se’n descarta totalment la seva fabricació per consum intern. L’hospici fou el primer lloc de Girona

¹⁶⁰ A.G.D.G. Fons Hospici, Ordenances de l’hospici, lligall 252/2.

¹⁶¹ DÍEZ, T. “Mujeres, marginación y pobreza en Alicante durante el siglo XVIII”. *Revista de Historia Moderna*. 2016, 34, p. 129-149.

¹⁶² BENÍTEZ, S.. *Voces de mujeres de la plebe en el Hospicio de Quito, 1785-1816*. Universidad Andina Simón Bolívar, Sede Ecuador, Corporación Editora Nacional, 2015. p. 51 .

on es varen teixir. Al no existir experiència prèvia, era impossible arrancar amb el personal asilat. Per aquesta raó, l'establiment no dubtà en buscar mà d'obra qualificada a fora, treballadors i treballadores que cobrarien un sou i no viurien a l'hospici. El director era un francès establert primer a Olot, Jean-Pierre Fabre. L'administrador, Joseph de la Valette, també era compatriota seu. En quan als treballadors, molts vingueren de França i sovint es desplaçaren en família. Quan era el cas, marit i muller, fills i filles en edat de treballar, integraven la fàbrica com a treballadors externs, però no formaven part de la població asilada, residint sovint en alguna casa propera.¹⁶³ Contractar personal francès altament especialitzat també fou l'opció escollida per Pablo de Olavide, director de l'Hospici de Madrid, quan va fer venir a Antoine Blanc com a director de la fàbrica de mitges.¹⁶⁴ Les pràctiques que es dugueren a terme a l'Hospici de Girona en relació al treball es situen al bell mig de les polítiques assistencials de l'època que depassen l'àmbit gironí.

Resulta fonamental palesar una particularitat de l'establiment gironí que és relativament poc usual. Cal fixar-se en els llibres de comptes que recollien els salaris de tots els treballadors de mitges. Es pagava el parell de mitges a preu fet, i segons la qualitat i les èpoques, variava de deu sous el parell per les més fines a dos sous per les comunes. Entre mig dels noms masculins, apareixen Magdalena Vallcorba, Isabel Mallens, Maria Forges, Isabel Aubert entre altres, dones que reben el mateix salari que els seus pares i marits. Una situació que no es gens freqüent en altres indrets. A l'hospici madrileny, els salaris segueixen la tendència de ser inferior per a les dones. Fins i tot en fàbriques que no tenien cap lligam amb la beneficència, els salaris femenins eren inferiors als masculins. Per exemple, en la fàbrica barcelonina d'Erasme de Gònima, les dones cobraven entre 4 i 5 vegades menys.¹⁶⁵

¹⁶³ A tall d'exemple, el padró de l'any 1787 indica la presència de deu mitgers de nacionalitat francesa residint a despesa a casa de l'aleshores director, Jean-Pierre Fabre. Veure A.M.Gi. padró d'habitants del 1787.

¹⁶⁴ AGUA DE LA ROZA, J. & al. "La diferencia salarial entre hombres y mujeres en los oficios cualificados: el caso de las maestras y maestros de talleres textiles en Madrid (1775-1808)", *Tiempos Modernos* nº 36, 2018.

¹⁶⁵ MORA-SITJA, N." El primer proletariat català. Mà d'obra i relacions laborals a les fàbriques d'indianes de Barcelona". *Barcelona quaderns d'història*, 2011, no 17, p. 237. Veure també dels mateixos Quaderns sobre la fàbrica d'indianes de Gònima, FONTANALS, R. "Erasme de Gònima, l'Oberkampf català" i SANCHEZ, A. "Els fabricants d'indianes: orígens de la burgesia industrial barcelonina." La dinàmica de salaris femenins inferiors als masculins en la indústria tèxtil, tan a preu fet com a jornals, és una constant al llarg del segle XIX. Vegeu BORDERÍAS, C. "Salarios y subsistencia de las trabajadoras y trabajadoras de" *La España Industrial*, 1849-1868". *Barcelona Quaderns d'Historia*, 2004, no 11, p. 223-

La feina a preu fet s'aplicava també a altres moments del procés. Així, la lliura de cotó comú filat era pagada 10 sous i 6 diners. Un preu gens menyspreable si considerem que la mateixa feina a Cardedeu oscil·lava entre 7 sous 6 diners i 8 sous.¹⁶⁶ La forta demanda de la dècada dels 80 del segle XVIII obligava l'hospici a externalitzar bona part del filat a Girona capital i província. El perfil més habitual responia al de noies joves o dones que vivien amb el marit o els pares, i aportaven un ingrés suplementari al pressupost familiar. N'és un bon exemple Paula Gelabert, una filadora de 15 anys, que viu al carrer de la Font Major amb el seu pare Joseph, revenedor, la seva mare Marianna i els seus dos germans de 18 i 19 anys.

Seguint aquesta reflexió, i partint del fet que la dona necessita un aprenentatge en feines tèxtils i domèstiques sigui per col·locar-se de criada o accedir al mercat matrimonial, una bona opció seria l'entrada voluntària en l'establiment per rebre aquesta formació. Els registres abunden d'ingressos anotats com a "*voluntària*", ben diferents dels que indiquen un ingrés per ordre de la justícia o de l'església. És necessari considerar l'entrada a l'hospici com una estratègia que podien seguir les dones en determinats moments de la seva vida. El 19 de gener de 1793, Cecilia Genis Illa, vidua de Joseph Noguer, un pagès de Molló, demana a ser admesa voluntàriament: "*s'admete per dispensera voluntariament i se li dona de salari 12 ll lo any sense res mes pero se li cedeix lo treball despres d'haver complert les obligacions de la casa*".¹⁶⁷

Per concloure amb la primera etapa de les fàbriques i bàsicament amb el fet remarcable de la igualtat salarial, cal deixar apuntat que si bé tenien els mateixos salaris a preu fet, res ens diu que tenien les mateixes oportunitats de guanyar-lo.

Les dos guerres i les seves conseqüències tallarien de soca-rel l'activitat fabril de l'hospici, tal i com ho remarca una nota del 1819: "*se destruyeron los telares substituyendo solo cuatro, los gastos son iguales a los beneficios solo sirve para ocupar e instruir a cinco o seis hospicianos, igual nombre para el oficio de zapatero,*

237 i CAMPS, E. *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1995.

¹⁶⁶ GARCIA, A. *La Fabricació de la fàbrica: treball i política a la Catalunya cotonera: 1784-1874*, Barcelona, Abadía de Montserrat, 2004, p.125.

¹⁶⁷ A.G.D.G., Fons Hospici, Libro de entrada de las muchachas grandes de la Casa de la Misericordia. Lligall 155 / 1.

[...] en cuanto a las mujeres útiles cuatro de ellas se ocupan de la cocina y colador, 16 de la ropería y el restante en hilar, hacer calcetas o filar.”¹⁶⁸

Durant el segle XIX, les noies es limitarien a treballar per encàrrecs, bé sigui per cosir o filar. Entre els seus clients, el Baró de Foixà i diverses personalitats de la ciutat, que sense dubte donaven un matis de caritat a les seves adquisicions. Les cosidores i filadores rebien una part del preu de la venda, el que permetia constituir-se un petit capital. La feina hi era molt reduïda, limitada al treball manual de les dones, donat que els telers havien estat destruïts durant els dos conflictes de finals del segle XVIII i principis del XIX. Des de aleshores, l'activitat tèxtil que hi romania tenia un paper formatiu.

El reglament del 1885 tornava a definir el paper del treball tèxtil a l'hospici orientant-lo definitivament com una part bàsica de l'educació de les nenes. L'article 313 deixava molt clar que “*recibirán la educación moral y la instrucción que se de en la escuela y además de la enseñanza de las labores y trabajos propios de su sexo, dedicándolas de una manera especial a las faenas de la cocina y a aquellas que son necesarias para ser buenas sirvientas, a cuyo efecto las hermanas de la caridad les inculcaran las reglas teóricas y procedimientos prácticos de la economía doméstica*”.¹⁶⁹

En canvi, les dones grans eren sotmeses al treball en benefici de l'hospici, una forma de contribució al cost de la seva estada mitjançant la realització de “*trabajos mecánicos y labores que guarden relación con la edad y las fuerzas de la asilada y especialmente a los trabajos de hilatura y confección de medias y calcetines para uso del establecimiento*.”¹⁷⁰

El segle XX no portaria masses canvis en l'organització del taller, amb la diferència que part de la feina s'havia externalitzat a costureres a fora de l'establiment. L'any 1949 eren cinc, cobrant un jornal de set pessetes diàries.¹⁷¹ Les nenes seguien rebent formació en costura i, a partir dels 14 anys, havien de treballar a les tardes com a “*talleristes*” amb les dones grans. Aleshores, el taller s'havia dotat de cinc màquines per tricotar.

¹⁶⁸ A.G.D.G., Fons Hospici, Expedientes sobre ocupación del edificio como hospital militar. Administrador del Hospicio al Superintendente General de los establecimientos piadosos del Reyno, Girona, 1 de febrer de 1819. Lligall 324/11.

¹⁶⁹ Reglament de l'Hospici de Girona, 1885, articles 313 i 414.

¹⁷⁰ Idem

¹⁷¹ “Un jornal muy por debajo de las costureras de la ciudad que cobran entre 12 y 16 pesetas incluyendo a menudo la comida y, a veces, la merienda.” A.G.D.G., Fons Hospici, Correspondència 1949, lligall 443.

Les poques que cursaven estudis secundaris a l'institut havien de dedicar-hi els dissabtes. A part del manteniment de la roba utilitzada pels infants, era habitual brodar més d'uns jocs de roba per constituir l'aixovar d'alguna filla d'un membre distingit de la Diputació de Girona.

3. TREBALLADORES I TREBALLADORS ENTRE QUATRE PARETS.

Malgrat el fet que els propis asilats i asilades absorbien bona part de les tasques del dia a dia de la institució, diferents col·lectius masculins i femenins s'encarregaven de l'atenció als hospicians. A més, la plantilla conegué una evolució important al llarg de la història, en consonància amb la de la mateixa de la societat. Malgrat la falta de documentació, tant la pròpia de l'establiment com de les fonts externes, que dificulta aprofundir al detall, es pot intentar fer una reconstrucció per determinar quins són els veritables responsables de la cura.

La Misericòrdia, etapa més primerenca de l'hospici, disposava de treballadors i treballadores interns i externs.¹⁷² La gestió global estava al càrrec d'un matrimoni, anomenats pare i mare, que vivien a l'establiment i cobraven 20 lliures cada un. Els primers foren Joan i Anna Serra. La mare tenia la cura de l'ordre i de la disciplina, i, el pare, a part de rebre els diners de l'administrador, ocupava funcions diverses en relació amb l'exterior com la venda de productes manufacturats i la compra dels queviures. La cuinera vivia a la casa rebent un sou de 10 lliures a l'any. Mateix tracte rebien les mestres de cosir i brodar. La Eugènia Ribera, la Narcisa Alió, l'Anna Sureda rebien 18 lliures l'any. A més, per les empleades que vivien a l'establiment, la Misericòrdia es feia càrrec de la manutenció, del vestuari, de les sabates, de les visites del facultatiu i fins i tot del vestit nupcial.¹⁷³ Les bugaderes eren contractades a la mateixa ciutat un parell de cops al mes per un jornal d'uns 7 sous. En relació a les feines masculines, l'hortolà era empleat a 7 sous 6 diners el jornal, i allotjat en una casa contigua, sent el lloguer pagat per l'establiment. L'ajudava un mosso hortolà que rebia 11 lliures l'any. La vessant moral estava coberta per la presència del prior.¹⁷⁴ A més de la plantilla interna, la Misericòrdia comptava amb tot un personal extern com els aplegadors, qui per 3 lliures al mes i l'allotjament en una casa propera, recollien les almoines dels

¹⁷² Salaris cobrat per la plantilla a l'any 1772. A.G.D.G, Fons hospici, Llibre de despeses, llibre 202.2.

¹⁷³ La Maria Puig, cuinera, rebé el 1780 un vestit per valor de 6 lliures i 18 sous. Abans de l'obertura de la Casa de Misericòrdia, l'Hospital Santa Caterina ja obsequiava a totes les noies que es casaven amb un vestit d'estamena i 5 lliures. A.G.D.G, Fons hospici, Llibre de despeses, llibre 202.2.

¹⁷⁴ El seu sou no resulta clar del tot. Al maig del 1772 rebé una quantitat de 37 lliures i 10 sous sense mencionar el temps al qual corresponia.

pobles. Finalment s'hi sumaven nombrosos treballadors contractats a jornals per necessitats puntuals com el carreter, el manyà o encara el mestre de cases.

Seguim un moment el recorregut d'un personatge important en el govern de la Casa que, a més, ens servirà per exemplificar la facilitat amb la qual es podia caure en aquestes institucions i les funcions d'emparament puntual que realitzaven. L'home fort de la Misericòrdia era Ferriol Pericay i Massó, cirurgià i procurador de la Casa. Al 1772, es casa a Girona amb Maria Rosa Crosas i Carbonell amb la qual tingué almenys quatre fills. La situació de la família sembla degradar-se quan s'obre l'hospici i en Pericay perd la seva funció de procurador de la Misericòrdia. A conseqüència, el febrer del 1781, les seves tres filles (el quart nasqué més tard), Francisca, Maria i Rosa de 8, 4 i 2 anys, la seva dona i la seva mare entren a l'hospici. Tres anys més tard, totes surten de l'establiment per instal·lar-se a Sant Cugat amb el pare. La petita Rosa en canvi, no superaria la etapa morint just un any després de la seva entrada.

En aquesta primera etapa de la vida de la institució apareix que el personal era variat i que la feina absorbida per les mateixes asilades es podia limitar a les d'una criada, les quals són no són present durant els primers anys. A més, els sous pagats per la Casa de Misericòrdia són força equivalents als que es pagaven a l'exterior. A tall d'exemple, un treballador no qualificat rebia 6 sous per jornal al mateix any.¹⁷⁵ Alhora, la presència religiosa és molt limitada. Dues característiques que canviarien totalment al llarg del segle següent.

La fundació de l'hospici al 1780 modifica la població asilada al entrar-hi primer homes i, a partir del 1803, els expòsits. Dos col·lectius que, per raons òbvies, precisen incorporar personal nou. A més, l'augment del nombre d'asilat i asilades fa necessari intensificar la presència de facultatius que es comparteixen amb l'hospital veí. El metge, el cirurgià i l'apotecari realitzen visites periòdiques i decideixen dels ingressos d'hospicians a l'hospital.¹⁷⁶ Les feines que donen servei a tot l'establiment com el de bugadera, cuinera, hortolà, mosso, romanen sense canvi amb l'excepció d'ampliar-se en nombre.

¹⁷⁵ FELIU, G. *Precios y salarios en la Cataluña moderna. Volumen II: Combustibles, productos manufacturados y salarios*, Madrid, Banco de España, 1991.

¹⁷⁶ Existia un acord entre ambdós establiments pel qual l'Hospital acollia els malalts de l'Hospici i a canvi aquest es feia càrrec dels infants a partir del quatre anys. Un tracte que esdevé perjudicial per l'hospital quan ja no té a càrrec els expòsits (i les rendes) però segueix rebent els malalts. A.G.D.G. Fons llibres antics de l'hospital, llibre 4, Junta del 20 de febrer de 1818.

A la secció d'homes s'incorporen les figures del mestre de primeres lletres, de l'*aio*,¹⁷⁷ de pobres i del germà. A la secció de dones, les asilades segueixen encarregant-se de la feina però amb el reconeixement i el sou de criades. Ara bé, l'any 1821, una mitja dotzena de treballadores cobra 7 sous i 6 diners al mes, un import que s'apropa més a una almoïna que a un salari, encara que en rebien una part amb espècies per la seva condició d'asilades. S'observa una rotació important entre les criades. És rellevant el fet que cap de les noies que servien a l'any 1820 ho segueixen fent al següent.¹⁷⁸ A més, els registres no precisen que dites noies han sortit de l'establiment, pel que podríem imaginar que s'estableix un sistema rotatiu entre elles per tal de que totes tinguin acabin desenvolupant aquesta feina. A diferència dels homes, les mestres segueixen exercint una funció de formació en feines tèxtils i no educatives. Tal com es veurà al tercer capítol, les noies haurien d'esperar mitjans del segle XIX per rebre una instrucció primària, quasi sempre donada pel personal religiós.

Però en realitat, els majors canvis es produeixen amb l'entrada dels expòsits a partir de l'any 1803. Òbviament les dides, a les quals dediquem un apartat, són una figura totalment nova, encara que no interactuaven en excés amb la resta de la casa. Un fet inherent a l'entrada de lactants, és l'arribada de varies religioses. Les monges apareixen, documentalment almenys, com vinculades exclusivament als infants, però seria lògic pensar que donen servei a la secció de dones. No ha sigut possible afirmar amb precisió a quina ordre pertanyen les que entren al 1803. Ara bé, donat que les Germanes de la Caritat de l'hospital de Santa Creu de Barcelona havien integrat la secció de dones de l'hospital de Santa Caterina al 1793, seria congruent pensar que són les mateixes.¹⁷⁹ Anys més tard, arrel dels episodis de desamortització, s'observa com apareix alguna "monja exclaustrada" entre el personal.

La incorporació més significativa pel que fa a l'especialització en l'organització i gestió de les tasques de la cura a l'hospici tingué lloc al 1848 amb l'arribada de les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, comunament anomenades les Paüles.¹⁸⁰ Al seu origen,

¹⁷⁷ Nom emprat comunament a la institució per designar un cuidador.

¹⁷⁸ A.G.D.G., Fons Hospici, *Cuentas generales. Cargo y data, 1823 i 1827*. Lligalls 225.

¹⁷⁹ Les Germanes de la Caritat són hospitaleres i no s'han de confondre amb les Filles de Caritat de Sant Vicenç de Paul.

¹⁸⁰ Per una història de congregació i la tasca assistencial, vegeu TEJERO, L.L. *Las Hijas de la Caridad de San Vicente de Paül en el Hospital de Santa María, la Casa de Maternidad y la Casa de Misericordia de Lleida (1792-1936). Aportaciones a la enfermería*. 2016. Tesi Doctoral. Universitat de Lleida.

la congregació estava formada per dones humils i treballadores, seglars, dedicades bàsicament a l'atenció al malalt, la cura a domicili i l'atenció als nens.

Les primeres germanes espanyoles es formaren a França, i arribaren a l'hospital de Santa Creu al 1790, foragitades per la Revolució Francesa. Durant els anys posteriors, l'ordre s'expandí per altres hospitals com a Lleida, Reus, Barbastre i Madrid. A l'any 1848, es firmava amb la Diputació el contracte que ratificava l'entrada formal de la Congregació a la casa d'expòsits i a l'hospici. Segons l'acord, les monges havien de *“recibir los niños, recogerlos, asearlos y entregarlos a las correspondiente nodrizas después de ser vistos por los facultativos”* a més de *“educarlos en el catecismo, urbanidad y buenas costumbres niños y niñas”*. Per aquest servei, rebien 1000 rals de billó més 600 pels llibres de vot. L'establiment els hi havia de proveir la roba, el calçat, l'atenció mèdica i subvenir a les despeses d'enterrament. Tal com il·lustren les fonts, l'alimentació de les germanes es pactava i s'establia. Tenien dret a *“ una onza de chocolate diaria para el desayuno de cada una, dos onzas de arroz, fideos, sémola o pan para sopa, dos onzas de garbanzos o de otra legumbre, una onza de tocino y dos de carne para comida y cena, medio cuartillo de vino, una onza de aceite y medio real a cada una para verdura y postres [...] además del vinagre y especias, con el jabón, carbón y leña para su cocina y planchado.”*¹⁸¹

La configuració de la comunitat de germanes de la Caritat que tenia cura de l'hospici es feia a través de vocacions locals però també i sobretot del trasllat de germanes de la caritat d'altres indrets de Catalunya i d'Espanya. La documentació consultada ha permès resseguir les cinc primeres monges que entraren. Fernanda Truco, havia nascut al 1803 i formava part de la Congregació des del 1828. Provenia de la Inclusa de Lleida. Vingueren també Ignacia Torrent de 24, Josefa Bas, una igualadina de 25 anys, Justa Alguero 35 anys i originària de Mequinensa, i finalment Rosa Ribas, 23 anys i de Manresa. Al 1854, la plantilla ja comptava amb deu monges. D'una mitjana d'edat de 29 anys, les nouvingudes provenien en majoria de la província de Barcelona. Tres anys més tard, ja eren onze, i només quedaven dues de les cinc primeres, i tres de les de 1854, el que indica una renovació constant del personal. Finalment al 1887, comptem quinze monges, tres originàries de la província de Lleida, el mateix nombre de la de Barcelona, dues de Tarragona, una de Guipuscoa i finalment cinc de la província de

¹⁸¹ Les tres notes formen part del mateix contracte. Veure A.G.D.G. Fons Diputació, Contracte de fundació de les Filles de la Caritat a l'Hospici i a la Inclusa de Girona, del 27 d'abril de 1848.

Girona, prova que l'ordre ja estava ben arrelat al territori. Ara bé, amb el temps s'aprecia certa continuïtat i menys renovació. La mitjana d'edat al 1887 és de 40,8 anys i porten uns 15 anys a l'establiment.

L'augment del número va en consonància amb la seva presència a tot l'estat com a comunitat que s'especialitza en la cura als pobres. El 1850, la congregació controlava un total de 40 establiments, i ja eren 71 el 1875.¹⁸² Una presència que també s'intensificaria a Girona on s'acabarien fent càrrec de la secció de nens, així com també de la infermeria de l'hospital Santa Caterina i del manicomí de Salt, sent reemplaçades per personal laic durant la Segona República. Només apuntar per acabar que l'hospici mateix podia generar vocacions, com les germanes Maria i Micaela Amblas Jauregui que ingressaren per pobres a l'any 1895 amb 11 i 9 anys respectivament i sortiren les dues cap al Noviciat de Madrid a l'any 1903.

En definitiva, s'observa clarament com la funció de cura es va feminitzant a través de les èpoques, tant amb les Paüles com amb les criades. El personal masculí quedaria reduït a la educació i formació dels nois com a mestres de primeres lletres, mestres de tallers o *aïos* els quals sovint eren nois que s'havien criat a l'hospici.

Il·lustració 5 Monges Paules al pati de l'hospici.¹⁸³

¹⁸² HERNÁNDEZ, F. "Las Hijas de la Caridad en la profesionalización de la enfermería." *Cultura de los cuidados*, año X, n° 20, 2º semestre 2006; pp. 39-49, 2006.

¹⁸³ Ajuntament de Girona. CRDI Martí Massafont Costals. Sèrie: Retrats ambulants. 1960.

4. LES DIDES I ELS EXPÒSITS

El rebuig de l'al·letament per part de les mares de la societat aristocràtica en època moderna fou un dels motors de la creació del mercat de dides. Fins al segle XVIII, seguiren la tendència en primer lloc les famílies benestants, i després, les d'artesans, generant la demanda que permetia l'existència d'un mercat de dides assalariades. En aquests casos, les famílies triaven la dida segons uns criteris ben precisos de salut, d'origen o d'edat de la llet. Aquesta podia criar al seu domicili o bé directament al domicili dels pares.¹⁸⁴

Les que no es podien col·locar en els segments més ben situats del mercat, podien optar per ser dides d'expòsits. El salari era força inferior i la demanda per part de les Incluses molt alta, pel que existia facilitat d'ingrés. Els sous baixos per aquest tipus de didatge mercenari era constant en moltes cases d'expòsits. A la Madrid per exemple, la dida hospitalària cobrava entre 4 i 5 vegades menys que les particulars.¹⁸⁵ A Girona, al segle XVIII i bona part del XIX, les “*amas de leche*” externes de l'hospici rebien entre 18 i 20 rals, contra els 80 i 90 que prometien famílies de Barcelona. Per aquest motiu, algunes mares no dubtaven abandonar el seu propi infant per anar-se'n a fer de dida mercenària. Una situació que es perllongaria fins al segle XX quan s'evidencia que “*les mares solteres no es cuidaven d'al·letar els seus fills ans al contrari per tal d'anar a criar un estrany el deixaven abandonat i exposat al perill de l'al·letament artificial.*”¹⁸⁶

El resultat, tal i com veurem, fou una carència endèmica de dones per criar, tot i els esforços de la institució per millorar les seves condicions econòmiques. Les dides contractades per la casa atenien majoritàriament infants expòsits. S'entén per criatura expòsita la que és abandonada en el moment del part, la que ingressa de forma anònima

¹⁸⁴ El desenvolupament del mercat de les dides generaria a partir del segle XVIII i sobretot del segle XIX el creixement d'una gran estructura de col·locació sigui privada o pública. A París, el monopoli del *Bureau general des Nourrices et Recommandataires pour la ville de Paris* creat a l'any 1769 acabaria cedint pas a una multitud d'agències privades, gestionant el mercat de l'alimentació de més de 20.000 infants. Veure FAY-SALLOIS, F. *Les Nourrices à Paris au XIXè siècle*, París, Payot, 1980 així com BADINTER, E. *L'amour en plus: histoire de l'amour maternel (XVIIe-XXe siècle)*, París, Flammarion, 1980.

¹⁸⁵ Per la formació del mercat del servei domèstic, vegeu SARASÚA, C. *Criados, nodrizas y amos: el servicio doméstico en la formación del mercado de trabajo madrileño, 1758-1868*. Siglo XXI de España Editores, 1994.

¹⁸⁶ A.G.D.G., Fons Diputació, Expedient personal de Domènec Cànovas i Soler, 1063/6.

pel torn¹⁸⁷ de la institució, o encara la que és portada d’algun poble sent de pares desconeguts. La proporció de tipus d’ingrés dels infants aniria variant de forma significava al llarg dels anys. Il·lustrem-ho amb un parell d’exemples. El 1882, entraren 171 expòsits nous que es sumaven als 335 existents. El 39,2% eren fills de procedència desconeguda, sigui del retir¹⁸⁸ o bé del torn. El 53,8% també eren de pares incògnits, però batejats en la parroquia del naixement de la criatura i portats a l’hospici, normalment per algun traginer. El 7% eren fills reconeguts almenys per un dels dos progenitors. Així mateix, el 1906, entraven 103 expòsits, una xifra força més baixa. Seguint el mateix raonament que per l’any 1882, el 67% eren infants d’origen totalment desconeguts i el 25,2% provenien d’un lloc concret. Els “legítims “ es mantenien estables a 7,8% (vegeu taula 1).

Taula 1 . Origen declarat dels expòsits de 1882 a 1906.

	1882 (%)	1906 (%)
DESCONEGUTS	39,2	67
PARROQUIA	53,8	25,2
RECONEGUTS	7	7,8
TOTAL	100 (171)	100 (103)

Font : A.G.D.G. Llibre d'històrics de lactants¹⁸⁹

En efecte, s’observa com ha canviat la dinàmica. D’entrada, la davallada del nombre d’abandó, un fet que ja havíem comentat, força lligat al descens de la natalitat. Però, com a fet remarcable, s’ha invertit la tendència en quan a la procedència del nadó. El 1906, la majoria entrava sense cap indicació, i dominaven els naixements en l’àmbit hospitalari del retir. Les dones de la província opten clarament per venir a la ciutat de part i deixar-hi el seu infant. Cal remarcar que el reglament del 1885 institucionalitzava l’anonimat de la dona, facilitant-li vels i antifaç a l’entrar i prohibint rotundament fer-li preguntes . A més, l’ingrés es produïa a partir del setè mes, permetent dissimular l’embaràs. Segurament no són els únics factors que influeixen i seria de gran interès fer sobre una recerca exhaustiva sobre el tema, abordant aspectes demogràfics, culturals i

¹⁸⁷ El torn era una caixa de fusta que permetia abandonar els infants sense ser vist. Es dipositava al carrer, es tocava una campana i la monja o portera de dins feia girar la caixa per recuperar el nadó des de dins.

¹⁸⁸ El retir era la secció de l’hospital Santa Caterina que atenia a parteres que havien concebut fora del matrimoni, sent solteres o vídues. Veure capítol 3- Entre quatre parets.

¹⁸⁹ A.G.D.G. Fons Hospici, Registres d’entrada lligalls 516 i 543.

econòmics. El que realment cal destacar, és que la pèrdua del lligam geogràfic esborra l'únic símbol d'identitat de l'expòsit.

D'altra banda, a part dels expòsits, les dides també es feien càrrec de fills legítims. La institució, en cas de pobresa acreditada dels pares, sufragava l'alletament dels nadons. Un fet que també es donava en cas de defunció de la mare al part. Fins i tot, era habituals proporcionar ajuda en el cas d'un part múltiple. Aquest últim punt es pot exemplificar amb la suplica al 1818 de Francesch Capell, jornaler de Vilavenut, que “ *haviendo su muger parido dos hijas de un parto y no tener posibilidad para dar a criar uno, ni poder ella lactar las dos hijas, para ser faltada de alimento, a causa de tanta pobreza y ya tener otros hijos que mantener*”¹⁹⁰ reclamava poder entregar almenys una filla a dida. Una pràctica que encara tindria curs al llarg de la primer mitat del segle XX, tot i que la família privilegiava rebre una ajuda en metàl·lic per pagar la dida que s'havien buscat i evitar el pas per la Inclusa.¹⁹¹ Com a exemple, l'any 1934, la Casa d'Assistència i Ensenyament pagava la pensió de 68 fills de pares pobres, i pel 33,8% ho rebia directament la mare.¹⁹²

Ara que sabem qui era el “client” de la dida, qui era ella? En primer lloc, es fonamental diferenciar dos tipus de dides : les internes, que alleten a la Inclusa i les externes, que ho fan a casa seva. Les dides internes eren les hospitalàries vivien a la institució i eren part del personal. De forma general, la seva funció era alletar el nadó mentre se li buscava un destí cap a una dida externa. Al mateix temps, havien de tenir cura dels infants que tornaven passat els 18 mesos de lactància exterior . La carrega de feina i el salari poc elevat creava una manca continua de dones, i les que hi entraven era perquè havien estat rebutjades dels altres llocs o s'hi llogaven uns dies esperant una situació millor. També podrien romandre-hi una temps les mateixes mares que hi havien parit, sempre i quan aquestes no preferissin treure rendiment de la seva llet en alguna casa.

En tot cas, queda evidenciada la dificultat de disposar d'aquest tipus de mà d'obra. Una queixa de les Paüles del 1848 ho palesava: “ *las visitas se dedican a distraer a las amas de leche bajo la promesa de mayores salarios y de un porvenir venturoso quitando de este modo los alimentos a esos seres abandonados cuya vida y educación se nos ha*

¹⁹⁰ A.C.A.E. Fons ACAE-110-85-T1-299, Ajuntament de Figueres, carta a Josep Bordas, recaptador de la Casa de Misericòrdia.

¹⁹¹ La premsa recull a la secció de beneficència força notícies d'aquesta índole “*abonar la lactància a uno de los hijos gemelos de Narciso Mestres Carreras*”. *La Lucha* 4 de mars de 1903, p.1.

¹⁹²A.G.D.G. Fons Hospici, llibre registre de pensions d'alletament a pobres, lligall 512/4.

confiado”.¹⁹³ Una situació que perduraria fins a final del segle , tal i com ho denunciava la premsa a l’any 1898: “*cada nodriza lacta tres y cuatro niños resintiéndose la salud de estos por tan escasa alimentación.*”¹⁹⁴ El segle XX tampoc portaria millores substancial. Durant la Mancomunitat, el director lamentava que només es disposaven al 1920 de 15 dides per a 28 criatures. Aleshores calia buscar un sistema alternatiu. L’alletament artificial era un recurs a la falta endèmica de dides internes que, malauradament, sempre havia donat uns pèssims resultats. De forma general, s’hi recorria a l’espera d’una dida externa. Al segle XVIII, es procedia de la forma següent : “*en las veinte y cuatro horas primeras de su nacimiento no deben mamar solo se les pondrá miel en los labios, a los inficionados solo se les dará leche de cabra preparada con tubos guarnecidos de esponja o con una cucharita*”. S’afegia rovell d’ou a la llet abans de posar-la en el tubs. Si feia calor, es substituïa l’ou per “*jaletina , arroz cocido bien sin azeite ni otra cosa.*”¹⁹⁵ Un cop superat els primers dies o setmanes a l’establiment, l’infant s’entregava a una dida de fora. Cal apuntar que la sortida cap a l’exterior augmentava les possibilitats de supervivència de l’expòsit, donat que la mortalitat en la casa era altíssima.¹⁹⁶

El didatge extern era la solució habitual pels infants en la gran majoria d’incluses europees, i la de Girona seguia el mateix model.¹⁹⁷ Només cal veure les xifres de l’any 1860 en el qual entraren 161 infants i a final d’any 160 estaven fora a dida. El 1897, hi havia tan sols 13 nens i nenes en lactància interna, 241 a l’exterior i 67 pàrvuls.¹⁹⁸

El temps de didatge al segle XVIII i fins ben entrat el XIX, era de 18 mesos, al final dels quals, l’infant era retornat a l’hospici. Aquest període s’allargaria progressivament al llarg de la segona mitat del segle XIX, per incloure un període de deslletament fins als tres anys. El reglament de 1885 fixaria de forma definitiva el temps de didatge a 5

¹⁹³ A.G.D.G. Fons Hospici, Informe de la Comunitat de les Filles de la Caridat de Sant Vicenç de Paül, lligall 301/3.

¹⁹⁴ *La Lucha*, 4 de setembre del 1898, p.3.

¹⁹⁵ A.G.D.G., Fons Hospici, Circular sobre la reglamentació dels hospicis i la seva funció, 1816. Lligall 353/4.

¹⁹⁶ L’esperança de vida dels expòsits criats a la casa era baixíssima. Un cas similar ha estat estudiat per Aragó, conclouent que entre 1786 i 1790 cap expòsit criat a la casa havia arribat a l’edat de cinc anys. ALFARO, F. J.; SALAS, J. A. “Inserción social de los expósitos del Hospital de Gracia de Zaragoza en el siglo XVIII.” *Obradorio de Historia Moderna*, nº10, 2001, p. 11-27.

¹⁹⁷ Aquest sistema no era tan sols estès a Espanya, sinó també en varies Incluses europees com Porto, Londres o Paris entre altres. Veure SARASÚA, C. *Criados ...* ; FILDES, V. “The English wet-nurse and her role in infant care 1538–1800”. *Medical History*, 1988, vol. 32, no 2, p. 142-173, DOS GUIMARAES SA, I. *The circulation of children in Eighteenth Century Southern Europe: the case of the foundling hospital of Porto*. 1992. Tesis Doctoral.

¹⁹⁸ *La Lucha*, 21 de desembre de 1897, p.1.

anys. Al final del període, l'infant podia quedar en poder de la dida si en feia la demanda, sense rebre'n llavors cap retribució. L'allargament del didatge havia permès evitar l'amuntegament de nens i nenes a la casa d'expòsits i millorar-ne les condicions de vida. Desgraciadament, també havia contribuït a enfortir el lligam de l'infant amb la dida, fent la separació més traumàtica. L'Enric Homet, retornat de dida al 1930, encara recordava *“la sotragada del meu cor, el primer plor de la fins ara mare lliurant el fillet a la germana Paüla, la desesperació de l'infant i el forcejament per no desprendre's de la “mare”.* No hi havia cap més remei que acabar l'escena amb uns estires i arronses que li deixarien d'aquí endavant, l'estigma d'hospicià.”¹⁹⁹

Com s'ha comentat, la retribució de la dida era molt modesta.²⁰⁰ Durant tot el segle XVIII i fins al 1855, el seu salari fou força estable al voltant dels 20 rals mensuals. Ara bé, a principis del segle XIX, existiren unes *Casas Cuna subalternas* a la Bisbal, Olot i Figueres, on cobraven gairebé el doble. Fou un intent del Canonge Vergés, aleshores director de la casa d'expòsits, per limitar els llargs viatges a través la província i utilitzar dides locals.

A la segona meitat del segle XIX, augmentaria progressivament la retribució mensual, passant de 32 rals el 1856, 45 rals a partir de 1865 amb per primer cop un salari de deslletament de 30 rals fins als 3 anys de l'infant. A l'inici del segle XX, una dida cobrava 80 rals. El pagament es feia contra una prova de la bona salut de l'infant, sovint un certificat del rector del poble, per evitar la visita de la dida i del lactant. Ara bé, fins al reglament del 1885 que establí un pagament trimestral, la liquidació era més aleatòria i era freqüent que la dona rebés la seva paga amb mesos d'endarreriment, quan la casa podia fer-hi front.

La falta de mitjans per pagar les dides existents i atraure'n de noves era un problema recurrent, directament lligat a l'origen de les rendes de l'hospici. La immensa majoria provenia del Fons Piu Beneficial i de l'Indult Quadragesimal. El primer, creat al 1780, era format per contribucions sobre varies rendes eclesiàstiques. El segon era *“una limosna de los sumarios del Indulto Apostólico que permite a los fieles de uno y otro secso el uso de carnes saludables en los días de quaresma y demás vigilas y abstinencias que cita el Breve en su concesión expedidos en esta Administración de*

¹⁹⁹ Memòries inèdites de Enric Homet, facilitades per Jordi Homet.

²⁰⁰A més del sou, rebia un muda completa de roba pel lactant.

Cruzada de Cataluña.”²⁰¹ S’afegia al pressupost les almoines que poguessin rebre, encara que era una quantitat reduïda i alhora també extremadament irregular per comptar-hi. Només cal dir que a l’any 1823 reberen 2 lliures catalanes però 106 lliures l’any 1827.²⁰²

La mateixa irregularitat i manca de puntualitat es troba en el cobrament de l’Indult . Tant podien rebre menys de 10.000 rals com fou el cas a l’any 1800, com 51.000 rals el 1805. Es cobraria fins al 1816, encara que a vegades amb dos anys d’endarreriment. Ara bé, de l’any 1817 a l’any 1823, no s’ingressaria res per aquest concepte. L’excusa de la suspensió del tribut per part de l’Església fou que “*falleció el administrador sin presentar las cuentas, y ni haber lo realizado su viuda a pesar de las reclamaciones que se han hecho y por los trastornos del sistema constitucional*”.²⁰³ En realitat, no s’havia deixat de cobrar, sinó que s’havia destinat a altres finalitats, bàsicament en el pagament de milícies durant el Trienni Liberal. Una situació generaria nombroses queixes de l’Ajuntament de Girona (recordem que en aquesta època té la responsabilitat de la beneficència) “*la distracción a otros objetos de los productos de indulto quadragésimo consignados a la manutención de los espositos.*”²⁰⁴ El 1842, el deute atenyia 80.000 rals.

Resumint, la falta d’una font constant i segura d’ingressos tenia un impacte directe sobre la principal despesa de la casa : la contractació de les dides externes i de retruc, a la seguretat de la manutenció dels expòsits.

Amb un sou baix i a destemps, per què feien de dides d’expòsits ? S’esgrimeixen diferents arguments a part del sou, que si no era insignificant donat l’origen social de les dides , tampoc n’era l’única motivació. En Miquel Borrell posa de relleu la importància del paper del rector que no tan sols feia de nexa entre el poble humil (la dida) i el poder (l’establiment), sinó que fomentava el didatge com a objecte de caritat cristiana. La dona, proveïda d’un bé natural, complia un deure envers Deu.²⁰⁵ Això explicaria, segons Borrell, que les dones no repetissin didatge a llarg dels anys. No obstant, seria ben lògic pensar que no feien únicament amb una finalitat caritativa. A part del sou que

²⁰¹ A.G.D.G. Fons Hospici, Expedientes de indulto de carne destinados al mantenimiento de los lactantes y hospicianos Resumen de los ingresos del Indulto. Girona. 1805, lligall 305/ 26.

²⁰² A.G.D.G., Fons Hospici, Cuentas generales. Cargo y data, 1823 i 1827. Lligalls 225 i 226

²⁰³ A.G.D.G. Fons Hospici, Informe sobre la falta de medios económicos para el mantenimiento del hospicio, 26 d’agost de 1829, lligall 290/6,

²⁰⁴ A.G.D.G. Actes de la Diputació 28 de desembre de 1822.

²⁰⁵ BORRELL, M. *Pobresa i marginació...* p. 309-314.

rebien, sense dubte necessitaven mantenir bones relacions amb la parròquia que en un moment donat podia proveir altres beneficis.

5. VIVER DE CRIADES

*“Muchas señoras de sus casas podran sacar del hospicio unes criadas utiles y bien enseñadas en las habilidades propias de su sexo.”*²⁰⁶

Durant els segles XVIII i XIX, el servei domèstic era el sector amb més treballadors i treballadores en tots els països europeus. Al llarg del segle XIX, els homes, amb més facilitat per diversificar-se a nivell laboral, abandonaren progressivament aquestes feines. Com que les dones disposaven de menys alternatives, el servei domèstic s’anava feminitzant. N’és un bon exemple que l’any 1856 a Barcelona, 17% de les dones pertanyien al servei domèstic però tan sols 1,7% dels homes.²⁰⁷

L’entrada en el mercat domèstic es feia de diverses formes : a través de xarxes de relacions, mitjançant cartes de recomanacions, al carrer, per premsa o encara gràcies a algun intermediari.²⁰⁸ Tradicionalment, misericòrdies i hospicis eren considerats com un d’aquests intermediaris. L’educació que hi rebien les noies, sigui en treball d’agulla, cura de la roba o encara cuina, les preparava tant pel mercat matrimonial com pel laboral. A més, l’establiment que feia de mediador entre la mà d’obra i la demanda exterior, afegia certa garantia en quan a l’educació en bons costums que hi havia rebut la noia. Els administradors gestionaven la demanda del sol·licitant i proposta de soldada, tot requerint-li un compromís de control moral de la criada mentre dures la relació laboral. Dit d’una altra manera, l’amo s’havia de comprometre al correcte exercici de la pràctica religiosa i a garantir el seu bon comportament sexual. En cas d’acomiadament, era habitual preveure una indemnització que li feia ofici de dot.²⁰⁹

²⁰⁶ REAL SOCIEDAD ECONÓMICA DE AMIGOS DEL PAÍS (MADRID). *Informes de las Reales Sociedades Economicas de Madrid y Murcia: sobre ereccion, dotacion y gobierno de hospicios ó Casas de misericordia*. en la imprenta de Pedro Marin, 1781, p.10.

²⁰⁷ SARASÚA, C. “Trabajo y trabajadoras en la España del siglo XIX.” En *Historia económica de España*, Ariel, 2006. p. 413-434.

²⁰⁸ SARASÚA, C. *Criados...*

²⁰⁹ ALONSO, A., RODRÍGUEZ, L. “Dones i formació ocupacional en la segona meitat del set-cents: de la Casa de la Misericòrdia a l’Hospici General. Utopia i realitat.” *Barcelona quaderns d’història*, 2002, no 7, p. 235-248.

A Girona, es comptaven 329 criats i criades l'any 1815, una xifra que arribaria a 426 el 1845. La majoria d'entre ells vivien al segon barri on residien les classes acomodades. Una part del servei domèstic provenia de la pagesia, fills i filles joves de pagesos sense o amb poques terres, que es quedaven a la ciutat el temps necessari per disposar d'un capital que els permetia accedir a la propietat de la terra.²¹⁰ Una altra part provenia del mateix Hospici de Girona . La sortida de les dones com a criades fou una constant de l'establiment des de la seva fundació fins a la segona meitat del segle XX. Esdevindria el destí de generacions de noies i dones, mà d'obra dòcil i de baix cost, obligada a acceptar el lloc que se'ls hi oferia.

Emperò, col·locar-se com a criada no deixava de ser una opció que, en determinat casos, es podia considerar com a millora per la noia. Primer de tot, li permetia abandonar la reclusió. Els nombrosos intents de fuga i la mortalitat fins la segona meitat del segle XIX, ens dibuixen unes condicions de vida pèssimes dins de la institució. Una situació força generalitzada en aquest tipus d'establiments, com la Salpêtrière de Paris on les dones *“sempre castigades per la mestra, condemnades a un etern celibat i a un menjar infame, no esperen res més que la felicitat de ser requerides com a criades a aprenent per qualsevol ofici”*.²¹¹

D'altra banda, el pas per l'hospici permetia entrar al mercat del treball, constituir-se una dot per aspirar al matrimoni. Per arribar-hi, feien un ús actiu de l'establiment multiplicant les entrades i sortides. Un comportament molt similar al de Barcelona on *“entre destí i destí tornaven repetides vegades a la institució [...] prova del dinamisme d'aquest sector en el mercat laboral i l'èxit de la Misericòrdia com a agència de col·locació de serventes.”*²¹²

Aquesta funció d'agència de col·locació no es realitzava de forma casual sinó que estava clarament pautaada i delimitada en tots els reglaments que regiren l'hospici. Les primeres ordenances de finals del Set-cents ho palesaven de la següent forma : *“Las mugeres que en estado de ignorancia hubieren entrado y se mantendrán en él [...]”*

²¹⁰ BOSCH, M. “La formació d'una classe dirigent: els hisendats de la regió de Girona. L'exemple del patrimoni Carles (1750-1850) “, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1999 p.365- 408 a *Homes. Masos, història: la Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*.

²¹¹ GEREMEK, B. *La potence ou la pitié: l'Europe et les pauvres du Moyen Age à nos jours*, Paris, Gallimard, 1987.

²¹² CARBONELL, M. *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*, Vic, Eumo Editorial, 1997, p.143-146.

hasta adultas para servir de criadas en casas de conocida conducta".²¹³ El Reglament de 1885 especificava que *"las mujeres acogidas recibirán educación moral, [...] educación en los trabajos de su sexo y de una manera especial a las faenas de la cocina y aquellas necesarias para ser buenas sirvientas."*²¹⁴ El últim reglament en vigor, del 1948, prosseguia en aquesta via *"A las jóvenes que por su escasa inteligencia y condiciones particulares no hayan podido ser preparadas más que para servicios domésticos se les procurara colocación y serán entregadas a los particulares que lo soliciten previo contrato [...] se consignara el salario que se estipule ."*²¹⁵ L'hospici com agència de col·locació de criades és un fet que es perllonga al llarg del temps prova de la pervivència de la imatge de la dona en la seva funció "utilitarista".

Però, en realitat, quantes dones sortien de l'hospici per anar a fer de criades ? Era realment el destí més comú (vegeu taula 2) ?

Taula 2. Motiu de sortida de les noies entre 1770 i 1834.

	INNOCENTS	%	VICIADES	%
DEFUNCIÓ	453	36,4	275	23,4
RETORN AMB LA FAMÍLIA	240	19,3	241	20,4
SERVEI DOMÈSTIC	183	14,7	102	8,7
FUGIDA	103	8,3	155	13,2
MATRIMONI	35	2,8	98	8,3
AFILLAMENT	2	0,2	0	0
SENSE MOTIU	223	17,9	305	26,0
ALTRES	6	0,5	0	0
TOTAL DE REGISTRE	1245	100	1176²¹⁶	100

Font: Elaboració pròpia a partir de registres d'entrada.²¹⁷

Entre 1770 i 1835, el servei domèstic fou el destí del 14,7% de les "innocents" i el 8,7% de les "viciades", o sigui una mitjana del 11,6%. La diferència entre els dos col·lectius respon bàsicament a un criteri d'edat. La demanda sol ser de criades joves.

²¹³ A.G.D.G. Fons Hospici, Fons hospici, Ordenances de l'hospici, setembre 1786, art. 104. lligall 252/2.

²¹⁴ Article 313 del Reglamento de 1885.

²¹⁵ A.G.D.G. Fons Hospici, Reglament de 1948, article 132 lligall 448.

²¹⁶ 237 registres no tenen cap tipus d'informació, no tan sols constància de la sortida.

²¹⁷ A.G.D.G., Fons hospici, registres d'entrada, lligalls 150/6 i 528/4.

L'edat mitja de les primeres que va a servir per primer cop és de 20 anys, i les segones de 28,1 anys.²¹⁸ Un fet lògic si considerem que les segones són més gran quan entren i han de complir el temps establert de reclusió. A més, mirant la situació familiar de les noies innocents que sortien a servir, 2,63% que sortien amb aquest supòsit quan eren orfes de mare, 5,76% ho eren de pare i 12,9% en situació total d'orfenesa. El servei domèstic era una solució emprada amb major facilitat quan el teixit familiar era dèbil.

Ara bé, el resultat és força reduït si ens limitem a creure'ns els registres de sortida. De fet, un anàlisi detallat porta a matisar aquesta xifra. Primer, alguns registres que tan sols porten la menció "*fora*", aquí catalogats com a "*sense motiu*", si bé no expliciten que van a servir, sí que mencionen una casa concreta: "*a casa Joseph Mallos, brasser de Girona*" o encara "*Joseph Dalmau, volanter de Girona*", "*Pere Ferrer, mariner de Blanes*"... Seria molt raonable pensar que part dels "*sense motiu*", en realitat, venen a engruixir la xifra de criades. D'altra banda, cal ser prudent en valorar els retorns a la família. Sovintegen les sortides de noies, un cop joves adultes, amb familiars artesans. Un oncle taverner, un germà fabricant d'indiana, un parent negociant, i altres casuístiques que indiquen que la família es tornava a fer càrrec de la noia quan aquesta era en edat d'aportar la seva força de treball al negoci. De fet, algunes sortides ho deixaven clar, la Maria Angela Torrent, de 48 anys, va sortir al cap d'una dècada de correcció per "*anar a servir son cunyat Agusti Tibau de Verges*".

Finalment, els afillaments són una altra forma encoberta de disposar de mà d'obra de baix cost. Poc present de forma oficialitzada en les primeres dècades del segle XIX, l'adopció aniria en augment durant el segle XIX. Les nenes entre deu i dotze anys són el perfil més sol·licitat pels adoptants. Al mateix temps són les que pateixen més retorns de part dels pares adoptius amb pretextes que no deixen lloc a dubtes sobre la naturalesa de les relacions filials: "*es muy dificil que se adapte al trabajo y vida de campo por ser muy peresoza*" o bé és "*más rebelde y desobediente que imaginar se puede no queriendo hace caso de cuantas admonestaciones y amenazas se la hacen diariamente.*"²¹⁹ Una situació que perdura ben entrat el segle XX. N'és un bon exemple els afillaments realitzats a l'any 1921 quan de 18 demandes, 14 són de matrimonis que

²¹⁸ La mateixa estructura d'edat es donava a la Misericòrdia de Barcelona, veure CARBONELL, M. *Sobreviure* ... p. 145.

²¹⁹ Els exemples són extrets de A.G.D.G. Fons hospici, Escrituras públicas sobre prohijamientos de espositos que han tenido lugar en este establecimiento de hospicio y espositos de Gerona, 1851-1868, lligall 329/3.

requereixen una nena entre 10 i 14 anys.²²⁰ Tot apunta a la recerca d'una criada, estalviant-se el sou al ser afillada. Tot plegat, queda evidenciat que la sortida cap al servei domèstic es infravalorada en els registres i tot sovint quedava encoberta, fruit de la banalització del rol de criada que adoptava la dona dins del mateix àmbit familiar.

El següent punt a considerar serà el perfil de qui anava a buscar una criada a l'hospici.²²¹ El sol·licitant és majoritàriament de la ciutat de Girona (65%). Entre els de fora de la ciutat, predominen els del Gironès o bé de la Selva. Entre els gironins, destaquen els hisendats i professional de la llei (46,6%). Entre aquests, repeteixen els càrrecs del mateix hospici. A l'any 1781, el notari Lagrifa agafava com a criada a Josefa Puig, 24 anys, quedant-se-la 15 dies abans de tornar-la perquè "*no era bona*". Uns anys després, hi anaven Marianna Esparch de 22 anys i Rosa Cystach de 25. La primera era retornada al cap de 6 mesos. L'administrador, el comptador fins i tot el flequer de l'establiment recorren a l'establiment en diverses ocasions. El segon grup (20%) està compost per botiguers, artesans i manufacturadors. En aquest cas, era habitual que no tan sols treballassin de criades, sinó que, a més ajudessin l'amo en les seves activitats.²²² Un cas similar es donava amb les que anaven a servir en cases pageses (8,9%). Cal apuntar la importància del col·lectiu de dones, en general viudes, que sol·liciten criada (13,3%), així com dels clergues buscant majordoma (11,2%). Tot i que parlem de casos fins a mitjans del segle XIX, algunes pautes han perviscut fins a la segona meitat del segle XX. En són un bon exemple la Dolors, la Maria G. i la Fina, tres noies qui, en la dècada dels 70, foren enviades a servir entre 13 i 16 anys a casa d'un metge, de l'administrador de l'hospici i d'un industrial, algun cop sense més sou que un plat i un llit.

Un vegada sortien de la Casa, com es desenvolupava el seu recorregut professional i vital? Era molt freqüent que les noies tornessin a la institució, al cap d'un temps que podia variar d'uns dies a varis anys. De la mostra estudiada, 22% torna almenys una vegada. En el transcurs, podien acumular diversos destins, fins i tot per tota la província. La Maria Rosa, una expòsita, enviada com a criada als 16 anys torna al cap de quatre anys "*havent servit a Torroella, Besalú i Amer*". Bentura te 20 anys quan

²²⁰ En total van haver 36 afillaments a l'any 1921, però s'han descomptat els 13 entregats a la dida i 5 matrimonis que recuperaven el seu propi fill, per analitzar exclusivament les demandes sense lligam previ amb la criatura.

²²¹ Correspon a una mostra de 45 col·locacions entre 1770 i 1834 per les quals es disposa de lloc i casa concreta de destí. A.G.D.G., Fons hospici, registres d'entrada, lligalls 150/6 i 528/4.

²²² SARASÚA, C. *Criados...* p. 109.

entra el 1841 a casa de Fortunat Coll, parcer del Mas Trias de San Julia de Ramis. Al cap d'un mes, torna a ingressar. El mateix any es col·loca a casa de Catalina Fontseré d'Abades, muller de Pedro Nolaveo, militar de Guadalajara. Nova tornada a l'establiment assistencial al cap de pocs dies. Un mes després, fuig, per acabar reingressant per ordre de l'alcalde. Al cap de dos anys, marxa amb Felip Ribas, carboner de l'Urgell que "*dice ser su hermano*". Sovint els itineraris vitals de les noies s'estenien entre el conflicte i la supervivència.

A part de les tornades voluntàries, era habitual el que es podria anomenar "devolució per no satisfacció" com s'ha mostrat en el cas del Notari Lagrifa. S'esgrimien excuses diverses "*la ha devuelto manifestando no poderla sufrir por su genio altanero y sobervio de manera que no han podido aguantarla más*", "*no portar-se bé*" o fins i tot per ser de salut delicada. De fet, eren pactes habituals. Si l'amo no estava satisfet podia tornar la criada lliurament: "*se garantiza al nuevo amo Melchior Cornella tendero de paños que tiene la seguridad de poder devolverla siempre que quisiera separase de su compañía.*" Concloent, l'hospici adopta un paper actiu en el mercat del treball domèstic a la ciutat de Girona. Les noies fan ús de l'establiment per entrar-hi per primer cop, però és força habitual que hi tornin bé quan les acomiaden, bé quan marxen voluntàriament del lloc, ambdues situacions són clars signes d'un mercat de treball dinàmic i mòbil en el sector del servei domèstic i de la cura.

S'ha pogut observar com l'hospici adopta varis papers en l'àmbit del treball. Amb les fàbriques, compleix el propòsit il·lustrat de la formació a la població asilada, buscant convertir-los en subjectes productius i independents de la caritat. Però al mateix temps, lidera una iniciativa innovadora, plenament orientada cap a la producció pel mercat exterior amb la fàbrica de les mitges de cotó. Fomenta la instal·lació a la ciutat d'una mà d'obra qualificada i estrangera, introduint un producte desconegut fins aleshores. Malgrat la poca durada de l'activitat, transforma profundament el teixit urbà i tèxtil de la ciutat, assentant les bases de futures activitats.²²³ D'altra banda, dinamitza el mercat del treball femení bé formant a criades que surten cap a l'exterior segurament en proporció més important que les registrades, bé contractant a dones per a les seves pròpies necessitats (dides, jornaleres). Ara bé, el seu dinamisme queda reduït al cap dels

²²³ Segons el padró municipal de l'any 1781, any de l'obertura de les fàbriques de l'hospici, es comptabilitzaven 33 caps de família dedicats al tèxtil (teixidor o paraire), 6 d'entre ells vivien en els carrers adjacents a l'establiment. A l'any 1791, eren 64 caps de família, dels quals 36 residien a prop de l'hospici.

anys, a mesura que és va reorientant cap a funcions més assistencials, que van sortint mètodes alternatius com l'alletament artificial, o que funciona amb personal religiós no retribuït.

UNA VIDA ENTRE PARETS

Generacions de dones s'han trobat tancades entre les quatre parets d'una institució que les han alhora castigades i emparades, encadenades i educades, sempre a sota un concepte eminentment patriarcal.²²⁴ Les han recloses per pobresa, per orfenesa i alhora a tall de càstig, per tenir un comportament amoral, segons un model paternalista i reductor. Un cop a dintre, l'educació que han rebut ha servit per reproduir i perpetuar aquest model social, en el qual la dona no tenia altra opció que estar al servei de l'home, com a criada o esposa, dos opcions que tot sovint es confonien. La sortida d'entre les quatre parets, poc depenia de la voluntat de la dona, sinó d'anar ocupar el rol que se li havia assignat. Un cop fora, es trobaven en el punt de mira d'una societat amb opinions preconcebudes sobre els establiments de beneficència, marcades per sempre del segell d'hospiciària.

1. ELS MOTIUS DE RECLUSIÓ

1.1 La pobresa i el desemparament, el pal de paller.

Com s'ha esmentat prèviament, la voluntat d'eradicar, no tant la pobresa, com el seu aspecte més visible, va portar a la multiplicació d'establiments de beneficència per tot el territori, i al tancament de la població més desvalguda (vegeu el capítol 1). La pobresa i el desemparament eren dos supòsits d'ingrés, tan per nenes com per dones adultes. Podia ser dut a terme pels progenitors o les autoritats si aquests faltaven, així com ingressar de forma voluntària per trobar-hi aixopluc si no tenien cap més recurs. En quan a les expòsites, en la majoria dels casos, provenien del mateix hospital, de la secció de lactància de l'hospici o bé del torn, entrant-hi de ben petites. En la majoria dels casos d'ingrés de dones a partir dels 4 anys almenys un dels dos progenitors era viu (62,1%), una xifra que descarta el supòsit de l'entrada majoritària d'ingrés per orfenesa o abandó (37,9%), i que reforça la idea de la col·locació dels infants per tal d'assegurar el mínim vital. Una hipòtesi que ve reforçada pels majors ingressos de noies en cas de defunció del cap de família que no pas de la mare (vegeu taula 3).

²²⁴ Veure entre altres a BOLUFER, M. "Entre historia social e historia cultural: la historiografia sobre pobreza y caridad en la época moderna." *Historia social*, 2002, p. 105-127. i LIS, C. i SOLY, H. *Poverty and Capitalism...*

Taula 3 Situació familiar de les noies innocents a l'ingressar (1770-1834).

	REGISTRES TOTALS	%
DOS PROGENITORS VIUS	506	40,6
PARE DIFUNT	156	12,5
MARE DIFUNTA	115	9,2
DOS PROGENITORS DIFUNTS	247	19,8
EXPOSITES	221	17,8
TOTAL	1245	100,0

Font: Elaboració pròpia a partir de registres d'entrada.²²⁵

En èpoques més recent, no era infreqüent que l'entrada a l'hospici vingués motivada per una hospitalització, bàsicament de la mare. L'establiment complia llavors una funció transitòria d'acollida mentre durava la malaltia. Per exemplificar-ho, es pot citar el cas a l'any 1927, de la mare que ingressa a l'hospital i col·loca els seus tres fills a l'hospici per *“prevenir qualquier contingencia desagradable para estos últimos, toda vez que la poca laboriosidad del marido y su carácter aparte de producirle suma miseria priva a los menores de darle educación, alimentación y cuidado.”*²²⁶ Un cas similar és el dels germans Isabel, Pere i Silvestre Pagés que hi romanen varis mesos a l'any 1938 mentre la mare cura de tuberculosi a l'Hospital de Santa Caterina o el cas de Ferran Serrano (vegeu Jo sóc el 43).

La pobresa o el desemparament com a motiu d'ingrés havia d'estar degudament justificada pel rector de la parròquia, l'ajuntament en la persona del batlle o dels regidors. N'és un bon exemple la certificació que l'Ajuntament de Llagostera emeté a l'any 1824 per facilitar l'entrada a l'hospici d'un dona del poble *“Certificamos que Rita Alberti y Esteva, viuda natural de la vila de Llagostera es sujeta de arreglada conducta, y que no tiene bienes ni haberes para mantenerse.”*²²⁷ En aquest cas precis, la dona es troba en una situació de pobresa estructural, segurament motivada per la seva condició de viduïtat. Ara bé, també s'ingressava per fer front a situacions conjunturals

²²⁵ A.G.D.G., Fons hospici, registres d'entrada, lligalls 150/6 i 528/4.

²²⁶ A.G.D.G. Fons hospici, Expedients personal d'ingrés, lligall 398.

²²⁷ A.G.D.G. Fons hospici, Certificat de bona conducta i pobresa, lligall 370/1.

de desemparament que anaven al compàs dels esdeveniments exteriors. Els conflictes bèl·lics, tal i com s'ha analitzat prèviament, generaven situacions familiars crítiques que propiciaven l'entrada a l'hospici. Les dones casades amb un marit al front i les vídues de soldat en són els exemples més habituals. Tanmateix, els infants n'eren les primeres víctimes. Citem a les tres germanes Teixidor que el pare vidu deposità el 22 de novembre de 1794 "*per culpa de la reculada dels francesos*".²²⁸ Gairebé un segle i mig més tard, a l'any 1938, en plena Guerra Civil, un altre pare vidu demanava l'ingrés de les seves tres filles Emília, Pilar i Maria Beltran Palou de 11, 9 i 7 anys d'edat. El seu sou de jornalera a la Fàbrica Grober no li permetia fer front a l'encariment dels productes i mantenir-les totes tres. Queda exemplificat que en determinats casos, l'hospici era la millor opció que tenien els pares per garantir la supervivència dels seus fills i filles. Com es veurà més endavant amb l'estudi de les sortides de l'hospici, no ens podem limitar a veure l'establiment com un mer lloc d'abandó d'expòsits, sinó també com una de les estratègies emprades per fer front a moments crítics. El context (estructural o conjuntural) de l'ingrés així com el teixit familiar, sovint present, condicionava el pas per l'establiment i la sortida del mateix.

1.2 La moralitat, un problema exclusivament femení.

L'altre supòsit d'ingrés per a dones era la immoralitat. Dit d'una altra manera, les dones que sortien de la tutela patriarcal i del camí marcat necessitaven ser tancades a tall de càstig i per reeducació, complint amb els principis imposats per la societat i la religió.²²⁹ Tal com s'ha esmentat pel cas gironí, el redreç de les noies "viciades" era un dels principals objectius del fundador Ignasi de Colomer i de Cruïlles, mantenint una total separació entre les diferents classes de noies, les mereixedores de l'emparament i les condemnades al càstig. Del 1770 al 1829, entraren 1.329 dones amb aquest supòsit. La majoria d'elles eren solteres (57,8%). Seguien les vídues (21,6%) i les casades

²²⁸ A.G.D.G., Fons hospici, registre d'entrada, lligalls 150/6.

²²⁹ Per més informació sobre l'aspecte moral d'ingrés en les Cases de Misericòrdia i hospicis veure DE LAS HERAS, J. L. "Casas de Recogidas y Galeras de mujeres en la Edad Moderna: moralidad, asistencia y represión contra las mujeres en los siglos XVII y XVIII." En *Mujeres en riesgo de exclusión social y violencia de género*. Servicio de Publicaciones, 2014. p. 417-426. així com COSTA, M. "Pauperismo y educación femenina en la Barcelona de la segunda mitad del siglo XVIII: estudio de las cartas de admisión de la Real Casa de Hospicio y Refugio (1787-1789)." *Pedralbes: revista d'història moderna*, 2003, no 23, p. 399.

(20,5%), així com la presència, encara que molt testimonial, de dues dones divorciades (vegeu taula 4).²³⁰

Taula 4 Situació familiar de les dones que entren a tall de correcció (viciades) 1770-1829²³¹.

	REGISTRES	%
SOLTERES	721	57,8
CASADES	256	20,5
DIVORCIADES	2	0,2
VÍDUES	269	21,6
TOTAL	1248	100

Font: Elaboració pròpia a partir de registres d'entrada²³²

Les casuístiques d'entrada són variades encara que, de forma evident, totes es refereixen a la falta de moralitat de la noia: prostitució, “*vista ab soldats*”, “*de moral relaxada*” o encara per ser mare fora del matrimoni, com la Theresa Iglesias de Vilarig que ingressà el 11 de maig de 1782 sent “*preñada, fatua, per aixó podrá ser que son nom cognom y patria sia equivocat, pues la portaren de Sant Martí Vell haverla encontrada en un Bosch*”. Cal destacar el cas de la Maria Valls Batlla ingressada al 1790. Tot i que casada amb Joseph Vidal, jornaler de Castelló, ingressà com a soltera per què “*se descubri lo any 1788 per ser dit Joseph primer casat a Peretallada ab altra dona. I vivint dita amb bona fe, fins dit any en que es descubrir. Estigueren casat 14 anys i tingueren de dit matrimoni nullo 7 fills*” La dona, teòricament legítimament casada però enganyada per un marit bigam, entra a l'hospici en condició de mare soltera. L'ingrés de la dona podia estar sol·licitat tant per la justícia en la persona del tinent del Rei, com la pròpia família, el rector de la parròquia com el batlle del poble, tots instruments perpetuadors del mateix model patriarcal. En quan a les casades, el marit era el primer causant de l'ingrés de la seva muller, esgrimint la mala conducta de la seva esposa. N'és un bon exemple el recorregut de Salvadora Soler, una jove que 17 anys que ingressa per primer cop a l'any 1805, amb una companya seva, la Theresa Blavis de just 15 anys, per “*vagancia, inaplicación y otros excesos*” aplicant-se a ambdues una condemna de 2 anys de reclusió. Els pares de la primera la reclamaren i s'autoritza la sortida de la noia per contraure legítim matrimoni amb Jacinto Vilanova. Tot just dos anys més tard,

²³⁰ Veure l'aspecte del divorci a COSTA, M. *Dones rebels, dones alliberades: el divorci a Catalunya als segles XVIII i XIX*. Madrid, Eumo Editorial, 2016.

²³¹ Un total de 164 registres no tenen cap indicatiu sobre l'estat civil de les dones.

²³² A.G.D.G., Fons hospici, registres d'entrada, lligalls 150/6 i 528/4.

tornava a estar tancada llavors requeriment del marit el qual declarava no poder “*contener los excesos escandalosos a los que se precipita con mucha frecuencia*” . Ho justificava explicant que “ *no puede have peor suerte para un hombre de bien que hallarse unido con una mujer caprichosa y disoluta, despreciando todo los consejos y el natural rubor del sexo no da la menor esperanza de reforma*” . La dona, sotmesa a la pressió social és vista com a punt de perdre’s si no està emparada per l’autoritat paterna. El control es trasllada a l’àmbit marital quan contrau matrimoni. En tots dos casos, la dona sempre es vista com a única culpable. Aquest fou el cas de Josefa Niell Alomar , viuda de Calella i la seva filla Francisca de 4 anys conduïdes a la Casa de Correcció el dia de Nadal de 1806 per “*corregir y cortar los escandolos excesos.*” A més, se’ls hi va reclamar les despeses de transport, salaris i dietes del conductor, per ser considerades responsables de la seva conducta, la qual no havia d’ocasionar despeses a l’establiment.²³³ D’altra banda, el cas de la Josefa il·lustra perfectament la problemàtica dels fills i filles que, a través el tancament de la mare, de retruc esdevenien hospicians. La raó d’ingrés de les vídues sol presentar unes pautes diferents. La majoria respon als paràmetres propis del desemparament i de la pobresa. Dones sense recursos, d’edat avançades (la mitjana d’edat de les viudes del període estudiat és de 55,8 anys) amb pocs recursos familiars. Malgrat tot, el seu internament a correcció responia també a criteris morals. El fet d’haver tingut vida matrimonial, cal entendre aquí vida sexual, era una possible font de perversió per a les noies innocents.²³⁴

Cal pensar que les dones que entraven per raons morals eren tan mal considerades per la societat, que fins i tot el propi hospici en feia l’ingrés a contra-cor, malgrat que, com a hereu de l’antiga Misericòrdia, es trobava obligat a respectar-ne els valors fundacionals.²³⁵ La Junta de l’Hospici palesava ben aviat (1786) la seva repugnància a ser considerat com un dipòsit per a dones de mala vida, volent desmarcar-se d’aquestes atribucions i reclamant un compromís ferm de les autoritats per posar-hi remei: “*efectivamente deben admitirse en la Casa de Misericordia semejantes muchachas y mujeres . Pareze sin embargo que debe procederse con mucho tiento en su admisión no concediéndole a las putas ramerias y a las que son al escándalo público del pueblo o*

²³³ Exemples correspondent a diversos expedients de A.G.D.G. Fons hospici, lligall 156/2.

²³⁴ La Misericòrdia de Palma de Mallorca denegava al 1799 l’ingrés d’una mare soltera amb els mateixos criteris “*considerando que no conviene un mujer de semejantes circunstancias, que luego se sabrían en la casa por personas que es mejor que ignoren*” . veure GARCIA, F.J. “La vida en la casa de Misericòrdia de Palma durante el siglo XVIII: cambios y continuidades” . *Cuadernos dieciochistas*, 18, 2017, pp. 243-265.

²³⁵ Un comportament que venia també motivat per haver-se fet càrrec el nou establiment de tot el patrimoni Colomer.

absolutamente abandonadas, como ha sucedido en varias veces, que las justicias para aorrarsse el trabajo de hazerlas sumaria y condenarles a galera, han traído muchachas y mujeres acreedoras de tal destino lo que ha sido y es el principal motivo de haberse hecho odiosa esta casa de caridad, reputando al público por cuasi perdido el honor de cualquier muchacha que entra en dicha casa, mayoritariamente las grandes [...] por lo que se requiere a las justicias de este corregimiento no se incluyan mujeres dignas de galera."²³⁶

A partir del 1829, deixava d'existir el registre de correcció i cap de les 30 recluses d'aquell any seguien a les llistes de l'any següent. Però la funció en sí estava molt lluny d'haver desaparegut, tal i com indica el mateix Governador Civil, Miquel de Foixà a l'any 1835 : “ *el hospicio es el asilo para la incauta joven en lo que puede encubrir los efectos de su desvío o de la perversa seducción, un castigo a los que separándose de sus deberes ofenden la publica honestidad e influyen con sus extravíos a la desmoralización* ”.²³⁷ Durant el segle XX, l'ingrés per raó de moral aniria caient. Cal dir que les entrades per aquest motiu han deixat molt poques traces en els arxius al no estar registrades a part i que se'n coneix l'existència gràcies a una recerca acurada de la correspondència i fonts alternatives. Ara bé, certs sectors conservadors de la societat, i en particular l'Església, seguien imposant criteris morals, tal i com quedava reflectit amb una petició de tancament provinent del convent de les Carmelites d'Olot en contra de Mercedes Serra Coromina, 8 anys el 1927, per estar “ *todo el día abandonada a los caprichos e instintos propios de su edad inconsciente y expuesta por lo tanto a causa de la precocidad de su entendimiento a cualquier desgracia no ya material sino más moral y debido todo este abandono e inminente peligro para dicha criatura.* ”²³⁸ El franquisme seguiria culpabilitzant a la dona i de retruc a la seva descendència, marginant-la de la beneficència tal i com palesa aquest acord de 1941 “ *Las prostitutas no deben ir al Hospital provincial ni su hijos al hospicio por producir gastos a los españoles y no son mas que una lacra de la sociedad* . ”²³⁹

1.3 Presó i manicomi: altres funcions de la caritat.

²³⁶ A.G.D.G., Fons hospici, Ordenances, lligalls 150/4.

²³⁷ A.G.D.G Llibre d'actes, Acta del 17 de gener de 1835.

²³⁸ A.G.D.G. Fons hospici, Expedients personal d'ingrés, Mercedes Serra Coromina, 1927, lligall 398.

²³⁹ DIAZ, Y. , MORENO, S. , PIGEM, N. I PLANA. F. Treball de memòria sobre ensenyament a l'Hospici de Girona. Inèdit.

Seguint el fil argumental anterior, la línia divisòria per a dones entre ingrés a la secció de correcció i empresonament per delicte com la prostitució quedava sovint totalment desdibuixada, provocant com s'acaba de veure les queixes de la Junta de l'establiment. Era força habitual que per un delicte similar, homes i dones rebessin un càstig totalment diferent. Un cas pràctic seria uns fets ocorreguts a l'any 1824. Pere Gelada, Ana i Margarida Gelada, i Maria Verdaguer són tots quatre reconeguts culpables de robatori a la botiga d'Antònia Rigau. Mentre Pere Gelada es condemnat a un any d'obres públiques a la ciutat, les dones han d'integrar la Casa de Misericòrdia per dos anys. El doble càstig pel fet de ser dona fou la entrada forçosa de Francisco, Joan i Antonia, de 13,7 i 5 anys respectivament, fills i filla de Maria Verdaguer. La funció carcellera de l'Hospici per a dones era, sense el menor dubte, totalment habitual. Quan les Filles de la Caritat passarien a encarregar-se del govern de l'establiment, no dubtaren en denunciar una situació completament normalitzada *“No podrán ser admitido en esta casa de caridad más que los pobres que necesiten de sus auxilios por su involuntaria pobreza quedando prohibida la entrada de los que la soliciten por vía de corrección o de castigo, pues que sobre que hace esta casa muy odiosa a las casas de caridad.”*²⁴⁰ Tal i com s'ha palesat estudiant l'evolució de l'Hospici durant el segle XIX, l'establiment intentà fugir d'aquest vessant fosca, limitant per exemple la potestat del governador civil de la ciutat en matèria de tancament, tal i com quedaria recollit en el reglament de 1885. Si bé, la utilització d'un establiment de caritat com a presó va desaparèixer per a dones, les quals van ser orientades cap a institucions penitenciàries, es segueix mantenint per als nens i nenes a llarg del segle XX. L'Hospici esdevé aleshores un reformatori tal i com se'n es queixava l'administrador a l'any 1940, denunciant la presència de 45 menors per delictes comuns o per *“incoregibles”*, i la recent entrada de dues noies de 16 anys pel robatori d'una *“cartera a mercat”*.²⁴¹

Finalment, queda plantejar un últim aspecte : l'ingrés de les dones per malaltia mental. La propensió a considerar la follia com una malaltia típicament femenina ha estat amplament debatuda en la historiografia.²⁴² La histèria n'és un clar exemple. Marie

²⁴⁰ A.G.D.G. Fons hospici, Informe de la Comunitat de les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, lligall 310/3

²⁴¹ A.G.D.G. Fons hospici, Correspondència, lligall 443.

²⁴² SMITH-ROSENBERG, C. « The Historical Woman: Sex, Roles and Role Conflict in 19th Century » America, Social Research, 1972, 39 (4), 652-678; CHESLER, P. *Women and Madness*, New York, Avon Books, 1972. ; WEINER, D. « Les femmes de la Salpetriere: Trois siècles d'histoire hospitalière parisienne », Basel, Gesnerus, 1995, 52, 20-30; FOUCAULT, M. *Histoire de la folie à l'âge classique*.

Costa, en l'estudi dels expedients de la Misericòrdia de Barcelona apuntava que “ *los hombres acudían a aquella clase de excusa, principalmente para librarse de una joven descarada o de una mujer insumisa. Y aunque a veces la razón verdadera era la desobediencia, procuraban ampliarla pretextando la locura o la incapacidad mental.*”²⁴³ Sense dubte l'Hospici de Girona devia complir la mateixa funció, segurament amb escreix, a falta d'un establiment de salut mental fins a l'any 1892. Fins aleshores, els dement es repartien entre l'Hospital de Santa Caterina, l'Hospici i altres establiments fora de la ciutat com el Hospital de Santa Creu a Barcelona i ja a partir de la segona meitat del segle XIX, Sant Boi. El padró de l'any 1850 recull tots els asilats i asilades, precisant si pateixen alguna malaltia. Dels homes, un 27,2% presenta alguna discapacitat (cec, sord, coix, manc...) i el 13% són qualificats de dement o boig. En canvi, en el cas de les dones, el 16,9% presenten un problema físic, i un 23% està ingressada per causes mentals. Dit d'una altra manera, gairebé una de cada quatre dones presenta un trastorn mental, en la majoria dels casos declarat per la pròpia família. Tal i com denunciava Domènec Cànoves, en època de la Mancomunitat, la majoria dels ingressos al manicomi es realitzaven sense valoració mèdica, a la demanda de la pròpia família (vegeu il·lustració 6). Una pràctica que es portava fent des de la creació de la Misericòrdia al segle XVIII. Convé subratllar que repetides vegades Hospital i Hospici, o bé Manicomi i Hospici, estigueren dirigits de forma conjunta per la mateixa persona, un fet que podem imaginar, facilitaria amplament els ingressos poc justificats.

Paris, Editions Gallimard, 2014 i RUIZ, M.J. i JIMENEZ-LUCENA, I. “Género, mujeres y psiquiatría: una aproximación crítica”, *FRENIA*, vol III-1-2003.

²⁴³ COSTA, M. *Pauperismo y educación...* p.406.

En cumplimiento de lo dispuesto por el artículo 2.º de la R. O. de 1.º de Junio de 1908, he de manifestar a V. que esta Administración no tiene noticia se haya incoado, en el correspondiente Juzgado de 1.ª instancia, el oportuno expediente para la reclusión definitiva de **la** presunta alienada **Dolores Artigas Torrents** natural de **Bañolas** vecina de **Anclés** ingresada en observación en este Establecimiento en **1.º** de **Diciembre** último, **a instancia de su esposo Victor Gonzalez Barrera**

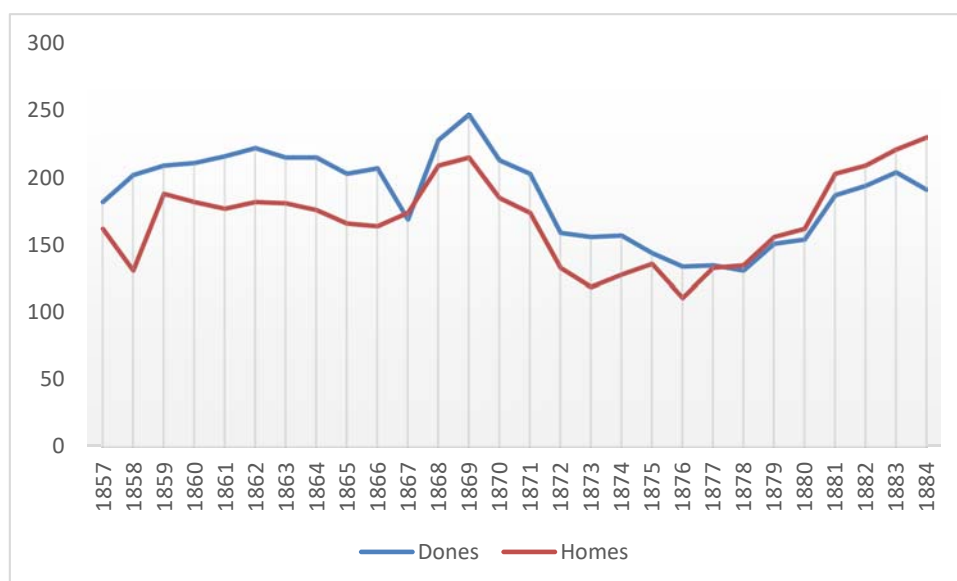
Dios guarde a V. muchos años.
Gerona 11 de *Novre* de 1929
EL ADMINISTRADOR,

Il·lustració 6 Entrada de Dolores Artigas Torrents al Psiquiàtric per ordre del seu marit. 11 de novembre de 1929.

1.4 Més dones però menys nenes.

Tal i com s'acaba de veure, les dones eren un col·lectiu especialment vulnerable, sigui per la seva fragilitat econòmica especialment quan quedaven soles amb fills a càrrec, sigui per qüestions de morals o altres. En canvi, els homes d'edat adulta i vàlids eren destinats al servei de les armes o obligats al treball, raó per la qual la seva presencia era menor. L'anàlisi del període 1857 -1884 palesa aquesta tendència que només s'inverteix a finals de període, en part pel canvi de dinàmica sobre moralitat (vegeu gràfic 4).

Gràfic 4 Població adulta a l'Hospici (1857- 1884)

Font : Elaboració pròpia a partir de PUY, J. *Pobres, desvalguts...* p.277.

D'altra banda, al mirar les entrades d'expòsits per sexe, s'observa clarament com predominava l'entrada de nens. La tendència es prou neta fer-nos la pregunta : perquè entren menys nenes a l'hospici? Serà per causes naturals o provocades (vegeu gràfic 5)?

Partim de la base que segons dades estadístiques de 1877, el sex-ratio és de 104,4 es a dir que per cada 100 naixement de nenes n'hi ha 104,4 de nens.²⁴⁴ Tot i això, una evidenciada sobre mortalitat masculina en la primera infància minva la diferència fins acostar-se gairebé la paritat.

Si els nadons femenins entren menys a l'Hospici es pot deure bàsicament a dos factors: abandó segons el sexe o sobre-mortalitat. El primer cas és bastant difícil de documentar, tot i que alguns estudis d'institucions del sud d'Itàlia²⁴⁵ semblen apuntar cap a un major abandó de nenes, en regla general falten evidències clares.²⁴⁶ En la mateixa línia, també falten proves fefaents d'infanticidi selectiu. Quedaria plantejar doncs que menys nenes arriben a l'Hospici perquè senzillament la seva supervivència en els primers anys de vida és inferior a la dels seus germans. Investigacions recents tendeixen a apuntar

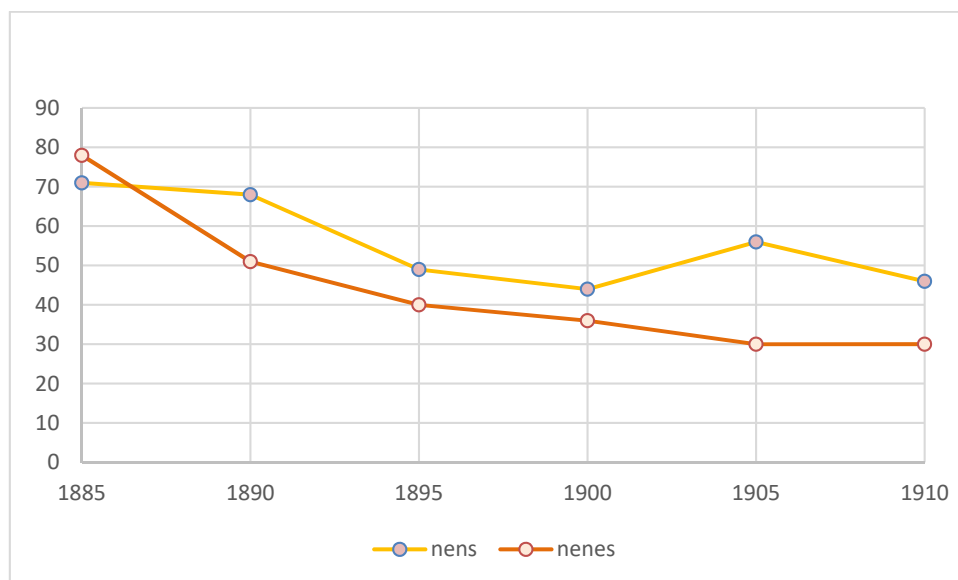
²⁴⁴ El Cens de Floridablanca de 1787 també donava xifres molt similar (104.5), marcant certa continuïtat..

²⁴⁵ LYNCH, K. A., 'Why weren't (many) European women "missing"?', *History of the Family*, 16 (2011), pp. 250–66.

²⁴⁶ BELTRAN, F. & GALLEG0-MARTINEZ, D., 'Where are the missing girls? Gender discrimination in 19th-century Spain', *Explorations in Economic History*, 66 (2017), pp. 117–126.

diversos factors.²⁴⁷ Primer una distribució desigual dels recursos familiars donant preferència al mascle en la higiene, en la repartiment dels aliments, fins i tot privilegiant aquest amb un alletament més llarg. Una desnutrició que augmenta la vulnerabilitat en cas de malaltia, comptant a més que les dones presenten més fragilitat a certes patologies. S'apunten també causes culturals mantenint la prevalença de l'home a sobre la dona, perpetuant models patriarcal que justifiquen les pautes de conducta anteriors. En tot cas, tot apunta a que la desigualtat per sexe seria el resultat de la discriminació que pateix la dona des de la infància, reduint dràsticament les seves possibilitats de supervivència. Una tendència encara per analitzar en el cas gironí però amb unes primeres dades en aquest sentit.

Gràfic nº 5 Entrada d'expòsits segons el sexe (1885-1910)

Font : Elaboració pròpia a partir del llibre de registre d'entrades.²⁴⁸

²⁴⁷ Per més informació sobre el tema, vegeu els estudis de BELTRAN ,F.J. & GALLEGU-MARTINEZ,D.,*Where are the missing girls...*així com BORDERIAS, C., PEREZ-FUENTES, P., AND SARASUA, C., “Gender inequalities in family consumption: Spain 1850– 1930” en T. ADDABBO, M.-P. ARRIZABALAGA, & A. OWENS, eds., *Gender inequalities, households and the production of well-being in modern Europe* (Farnham, Md., 2010), pp. 179–96, SARASUA, C., “El acceso de niños y niñas a los recursos educativos en la España rural del siglo XIX”, en J. M. MARTINEZ-CARRION, ed., *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII–XX* (Salamanca, 2002), pp. 549–612.

²⁴⁸ A.G.D.G. Fons hospici, registres d'entrada, lligall 493.

2. EDUCADES EN RECLUSIÓ.

“Jo, ¿m’hauré de fer càrrec d’una espiritualeta,
D’aquestes que organitzen tertúlies, conferències,
De les que fan escrits en prosa i també en vers,
Que visiten gent culta i, entre ells, algun marquès,
Mentre jo, com a home de la meua Senyora,
Seré un sant resignat, a qui tothom ignora?
No, no, jo no la vull, una anima tan alta,
Que una dona que escriu sap més del que fa falta.
Jo pretenc que la meua, que el criteri escatima,
No sàpiga tan sols ni que es una rima.
I si mai li pregunto si sap de quin color
Era el meu cavall blanc, que la contestació
Sigui una cosa així “Era de color crema”
És a dir, vull que sigui d’una ignorància extrema.
Ja n’ha de tenir prou, ella, si t’ho puc dir,
Amb saber pregar Déu, estimar-me i cosir.”²⁴⁹

De forma tradicional, l’educació de les nenes s’ha orientat cap a crear bones mares i esposes. Al segle XVI, Pedro de Luján, erasmista i escriptor, opinava que la dona havia de ser abans de tot bona cristiana i “ *a de saber también la mujer regir bien su casa y su familia. Conviene saber : coser, labrar y cozinan y barrer y fregar y todas las otras cosas.*”²⁵⁰ El segle XVIII aportaria canvis substancials en l’educació femenina, encara que es produirien pocs avanços en quan a la matèria impartida . El pensament il·lustrat es veuria reflectit durant el regnat de Carles III. La Reial Cèdula del 14 d’agost de 1768, just després de l’expulsió dels Jesuïtes, establiria “ *instruirlas en los principios y obligaciones de la vida civil y cristiana, y enseñándolas las habilidades propias de su sexo*” . La Real Cédula del 11 de maig del 1783, fruit de la influència de Campomanes y Floridablanca, imposaria la creació d’escoles gratuïtes per a nenes. S’hi impartia catecisme i labors, i s’especificava que si “*alguna muchacha quisiera aprender a leer, tendra igualmente la maestra la obligación de enseñarla*” . El pensament

²⁴⁹ MOLIERE, *L’escola de dones*. Barcelona, Edicions Proa 2003.

²⁵⁰ LUJÁN, P. *Colloquios matrimoniales*. 1571, citat en DE LEON, L. *La perfecta casada*, Edició a càrrec de Javier San Jose Lera, Colección Austral,1992 p.32.

il·lustrat es traslladaria a Cases de Misericòrdia i Hospicis. Una resolució de 1780 indicava que les nenes havien de ser “ *en la mas temprana edad instruidas en la doctrina cristiana, leer y escribir por sus respectivas maestras [...] y las labores propias de su sexo, que son hacer faja, media y costura*”. Organitzacions com la *Real Sociedad de Amigos del Pais* , que recolzaven la política il·lustrada del monarca, abundarien en aquest sentit. La de Madrid²⁵¹ per exemple, creada per iniciativa directa de Campomanes, opinava que “*desde la más temprana edad se les instruirá en la doctrina cristiana, leer y escribir por sus respectivas maestras, y [...] a las labores propias de su sexo, que son hacer faja y media. [...] Se les haran aprehender también los ejercicios domésticos más comunes de labor, amasar, guisar, planchar &c.*”²⁵²

Ara bé, el tipus d’ensenyament les preparava per a un únic objectiu: ser bones mares de família. Es posava l’accent en el treball manual i eventuais rudiments escolars de lectura i escriptura. Però l’alfabetització no es considerava fonamental pel rol que la dona havia d’acabar desenvolupant en la societat.²⁵³ A més, la formació de mestres femenines era encara molt incipient, i no s’aniria expandit fins ben entrat el segle XIX.

El Reglament General de Instrucció Pública del Trienni Liberal de 1821 permetia fer un petit salt qualitatiu en l’educació femenina, instaurant l’obligatorietat de la lectura, escriptura i algun rudiment d’aritmètica. De fet, es destacable que en aquesta època s’incorporava a l’Hospici un mestre de primeres lletres pels nois. Les nenes segueixen al càrrec de les mestres de “*hilar, brodar y cozer*”.

Fins a mitjans del segle XIX, Espanya pateix d’un endarreriment en l’educació de nens i nenes degut a la falta de pressupostos i de polítiques actives d’ensenyament.²⁵⁴ Si les escoles per a nenes existeixen a molts punts de la geografia espanyola , la seva escolarització que no garanteix cap sortida de l’analfabetisme, donat que encara hi

²⁵¹ *La Sociedad Económica Matritense* estava implicada des de 1776 en l’ensenyament de nenes i dirigia aleshores quatre escoles gratuïtes, anomenades “patriòtiques”, que acabarien a sota el patronat de la Junta de Damas.

²⁵² REAL SOCIEDAD ECONÓMICA DE AMIGOS DEL PAÍS (MADRID). *Informes de las Reales Sociedades Económicas de Madrid y Murcia: sobre erección, dotación y gobierno de hospicios ó Casas de misericordia*. imprenta de Pedro Marin, 1781, p.9.

²⁵³ NAVA, T. “La mujer en las aulas (siglos XVI-XVIII): una historia en construcción.” *Cuadernos de Historia Moderna*, nº16,1995.

²⁵⁴ Veure entre altres FLECHA, C: *Las mujeres en la legislación educativa española Enseñanza primaria y Normal en los siglos XVIII y XIX* GIHUS, Editorial Kronos, 1997., NEGRIN, O. (coord.). *Historia de la Educación Española*. Madrid, UNED, 2011., CORTADA, E. *Ser mestra a la Catalunya del segle XIX*. Lleida, Pagès Editor, 2006.

predomina l'ensenyament de feines tèxtils.²⁵⁵ A tall d'exemple, a l'any 1860, la taxa d'alfabetització masculina a nivell estatal era del 40% i la femenina del 12%, sent les xifres catalanes quasi idèntiques (11% per la femenina).²⁵⁶ A Girona, al mateix any, 53% dels homes i 22% de les dones declaraven saber llegir i escriure i l'ensenyament es dispensava en 20 escoles, quatre de públiques (dues per cada sexe) i setze de privades (sis de nenes i deu de nens) que acollien en total a 741 nenes i 658 nens.²⁵⁷ La llei Moyano de l'any 1857 marcaria un abans i un després en la història de l'ensenyament. A més de consolidar la gratuïtat, incidia en la professionalització del professorat i establí una base comuna d'instrucció per a nenes i nens de sis a nou anys (*“primera enseñanza”*): lectura, escriptura, gramàtica castellana i principis d'aritmètica. Les altres assignatures impartides diferien segons el sexe. Cada un s'educava en funció de la formació que es considerava necessària pel seu propi desenvolupament i pel paper que li tocaria exercir com a futur membre de la societat. Els nens es veien instruïts en agricultura, indústria, comerç, geometria, física i història natural, mentre que les nenes rebien classes de labors, dibuix per les mateixes labors i higiene domèstica. A la secció de nenes de l'Hospici de Girona, el canvi no arribaria tan ràpid. L'entrada de les Paüles havia posat les bases de l'ensenyament en la institució, que fins ara no es dispensava de forma regular. Segons l'acord firmat a l'any 1848, les monges es comprometien a *“educar en el catecismo, urbanidad y buenas costumbres niños y niñas; todo el tiempo que esten en el establecimiento. A las niñas se les concienciara además además de los labores propias de su sexo cuales son hacer las calcetas, coser, marcar, bordar etc... el leer, escribir, contar, principios de urbanidad y de gobierno para dirigir bien una casa o familia.”*. A diferència de les escoles exteriors, les Paüles no necessitaven cap títol de mestre per poder exercir.²⁵⁸ El reglament de 1885 reafirmaria la política de l'Hospici en matèria d'ensenyament femení establint a el seu article 286 que *“la escuela de niñas correrá a cargo de las hermanas de la caridad, las cuales vendrán obligadas a enseñar lectura, escritura, gramática, doctrina cristiana, labores y urbanidad”*. Altrament, el mestre dels nens havia de disposar de titulació oficial i dispensar un ensenyament *“en*

²⁵⁵ SARASÚA, C. “Aprendiendo a ser mujeres: las escuelas de niñas en la España del siglo XIX.” *Cuadernos de historia contemporánea*, 2002, vol. 24, p. 281-297.

²⁵⁶ NUÑEZ, C.E. “Educación” en CARRERAS, A.; TAFUNELL, X.. *Estadísticas históricas de España: siglos XIX-XX*. Fundación BBVA, 2005. p.230.

²⁵⁷ MARTINEZ, P. *La Provincia de Gerona ...* p.150 i del Cens General de 1860 disponible a l'Institut Nacional de Estadística.

²⁵⁸ Segons la Real Ordre del 23 de maig de 1852.

conformidad con la vigente ley de Instrucción Pública".²⁵⁹ A més, l'existència de nombrosos tallers (sastreteria, impremta, fusteria entre altres) servien per instruir als nois en algun ofici al mateix establiment, oportunitat que no gaudiren les noies de la casa. Tot plegat, l'ensenyament de les nenes era clarament limitat tant pel contingut de les matèries com per la poca formació de les monges. La total hermeticitat de l'escola de l'Hospici duraria gairebé fins a la República quan s'autoritzaria a prosseguir l'escolarització dels asilades i asilades en col·legis de la ciutat.

La Mancomunitat tot i la seva activa política cultural, no portaria gran canvis en quan a l'evolució de l'ensenyament de la dona. La refundació de l'Escola Normal de Mestres de Girona, tant masculina com femenina, tingué lloc a l'any 1914.²⁶⁰ Durant aquesta etapa es feria un tímid intent per instaurar la practica del Mètode Montessori a l'Hospici però no acabaria d'arrelar.²⁶¹ A principis del segle XX, l'aprenentatge de les "arts de la llar" era encara preponderant en l'educació de la nena. Dit d'una altra manera: llar, família i religió seguien sent els tres pilars educacional. Un pensament perfectament resumit en el manual "*Enseñanza Menagère*" de Gervasio Manrique, de l'any 1930 on "*el hogar es la gran hazaña cultural de la mujer. El hogar significa para el hombre un fragmento de su vida; para la mujer la vida entera*".²⁶²

La Segona República reafirmaria l'educació obligatòria, gratuïta i laica pels dos sexes. L'impuls pedagògic de l'Escola Nova, iniciat uns anys enrere, es feu plenament sentir a Girona. Foren seguides particularment les propostes Decroly, Freinet i Montessori.²⁶³ S'iniciaria un política activa de construccions de grups escolars, afegint 16 escoles a les

²⁵⁹ A.H.G. Contracte del 27 d'abril de 1848 entre la Junta de Beneficència i les Germanes de la caritat.

²⁶⁰ L'Escola Normal masculina existia a la ciutat de Girona des de l'any 1844, encara que només s'hi podia obtenir el títol de mestre elemental. Un Real Decret de l'any 1901 eliminava la Normal per integrar-la a l'*Institut General i Tècnic de Girona*. El 27 de març de 1914, es restablia la masculina i es creava la femenina. Veure CORNELLÀ, P. "Notes respecte a la creació de l'Escola Normal de Girona." *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 1981, vol. 25, núm. 2, p. 283-294, 1981.

²⁶¹ Maria Montessori (1870-1952) va fomentar un sistema d'aprenentatge basat en la llibertat de l'infant, l'educació sensorial i la individualització dels alumnes. Donat que el mètode fou pensat en primer lloc per atendre a infants amb necessitats especials, i per aquest mateix motiu generava cert rebuig, es decidí dur a terme el primer experiment espanyol a la Maternitat de Barcelona a l'any 1914. Veure SÁIZ, M. i SÁIZ, D." La estancia de Maria Montessori en Barcelona: la influencia de su método en la psicopedagogía catalana". *Revista de Historia de la Psicología*, 2005, vol. 26, no 2-3, p. 200-212.

²⁶² MANRIQUE, G. *La enseñanza menagère*. Madrid, Magisterio Español, 1930.

²⁶³ L'escola Nova és una renovació pedagògica de finals del segle XIX que fomenta l'educació de les persones mitjançant mètodes actius d'ensenyament com l'observació, l'experiència, l'interès natural de l'infant, laïcisme, allunyant-se de l'aprenentatge memorístic, competitiu i formal de l'Escola Tradicional. Diverses propostes s'integraren a l'Escola Nova. El Mètode Decroly fou ideat per Ovide Decroly (1871-1932) metge i pedagog belga, que apostava per un ensenyament personalitzat i segons els interessos demostrats per l'infant. Celestin Freinet (1896 – 1966) pedagog francès, fomentava l'aprenentatge a partir de l'experiència i l'exercici, donant importància als treballs de creació manual.

14 existents entre 1931 i 1934.²⁶⁴ La Casa d'Ensenyament i Assistència s'integraria plenament en aquests propòsits. L'inspector de primera ensenyança de Girona, Josep Junquera, recomanava apropar la funció de l'establiment a la d'una llar, fent-la permeable a l'exterior, normalitzant el recorregut dels asilats i asilades i integrant-los en les escoles de la ciutat. De fet, també fou una demanda recurrent dels partits d'esquerra a la Diputació de Girona a partir de l'any 1933.²⁶⁵ Aquell mateix any, Sor Francisca Pons, una Germana Paüla, nascuda a l'any 1889 a Blancafort (Tarragona) i que havia arribat a l'Hospici l'any 1923, es formava en el Mètode Montessori a la maternitat de Barcelona. Les monges estarien al càrrec de l'educació de nens i nenes fins al principi de la Guerra Civil. En Francisco Camarassa encara recorda el funcionament Montessori *“el paper de vidre sobre el qual ens feien dibuixar amb el dit les lletres de l'alfabet. Rascava lleugerament i així te'n recordaves.”*²⁶⁶. L'Enric Homet destacava la introducció del teatre participatiu, de l'expressió corporal i de la música com a recurs educatiu dut a terme per Sor Francisca.²⁶⁷ Domènec Fita per la seva part, evoca *“ un joc ple de vida i alegria. La intel·ligència s'enriqueix més si es potencien els sentits. Des del domini de l'oïda, tacte, visió, parla i ritme, fins el control de l'espai, tot era un joc continuat. Fou un moment cabdal en la meua vida i que –en sóc plenament conscient– va despertar en mi la vocació artística i el gust per la llibertat i la responsabilitat. Mai més en la meua vida he gaudit d'una tal qualitat d'ensenyança.”*²⁶⁸ En vigília de la Guerra Civil, la Casa d'Assistència comptava amb 237 alumnes dels 3.840 de la ciutat.

Durant la Guerra Civil, l'ensenyament, més aviat caòtic, passaria a ser mixta. En els primers temps, es ferien a dins de la casa, amb mestres com la Srta Figa i Srta. Estrach en lloc de monges. Després, s'optaria per enviar nens i nenes en col·legis de la ciutat. En Domènec Fita estudiaria als Maristes, aleshores batejat Grup Escolar Durruti,

Però l'impuls seria de curta durada i l'arribada del franquisme marcaria un important retrocés en l'educació i particularment amb la població femenina. La dona tornava a ser

²⁶⁴ MARQUÈS, S. “L'Escola a Girona durant la “República dels professors”. *Segona república i guerra civil a Girona*, Ajuntament de Girona. Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions p. 63-86.

²⁶⁵ GONZÁLEZ-AGÀPITO, J. et al. *Tradició i renovació pedagògica, 1898-1939: història de l'educació: Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

²⁶⁶ Entrevista a Francisco Camarassa realitzada el 20 de juny de 2017.

²⁶⁷ *El Roure*, Entrevista a Enric Homet, 2n trimestre 2013, p.4.

²⁶⁸ Converses entre Domènec Fita i el Dr. Joaquim Jubert, mantingudes a l'any 1975. Per cortesia del Dr. Joaquim Jubert.

relegada a l'àmbit de la llar, tot justificant el canvi amb arguments religiosos. Un dels instruments utilitzats pel règim fou la *Organización de Juventudes de Sección Femenina*, una secció de la FET que tenia com a principal objectiu la formació de bones mares i esposes. La “Cartilla Moderna de Urbanidad” de 1949 deixava ben clar quines qualitats calien exaltar en les nenes : la docilitat, la discreció, la laboriositat, la modèstia i finalment l'obediència a Déu, pares i mestres.²⁶⁹ L'escola del *Hogar Infantil* seguí en aquesta línia. Podem exemplificar-ho amb una notícia de la revista mensual *Hogar*, composta, impresa i distribuïda en la mateixa casa. Al mes de maig de l'any 1943, s'alegraven d'una nova adquisició per l'escola de nenes : “*Las niñas están de enhorabuena. Pronto va a convertirse en realidad un proyecto que supone una completa formación en toda mujer que ha de hacer frente al porvenir con sus propios recursos y siente deseo de aumentar y perfeccionar su conocimiento y práctica de los oficios propios de la mujer en el hogar doméstico. Ha quedado instalada nuestra Escuela en el planchador. Allí han sido emplazadas dos cocinas, un lavaplatos, un pequeño lavadero, armarios, mesas todo cuanto precisa en una cocina de tipo familiar*”.²⁷⁰ El reglament del Hogar de l'any 1948, si bé remarcava que nens i nenes havien de romandre a l'escola fins “*leer con soltura, escribir sin dificultad y las cuatro reglas de aritmética*” també preveia un ensenyament particular per a la dona “*se procurara en ocasión propicia establecer otras enseñanza útiles adaptables a las condiciones de niñas acogidas tales como telares mecánicos, confección de corsés, guarnición de calzado, telefonía, escritura a máquina, correspondencia y contabilidad mercantil y otras provechosas para la mujer.*” Cal recordar que la Diputació col·locava a part de les noies en llocs de treball de la pròpia organització i calia formar-les en aquesta òptica. Les Germanes seguien sense obligació de disposar d'un títol oficial de mestres, sent suficient que en disposés la Superiora. Nombroses són les asilades dels anys 40 i 50 del segle XX que recorden la poca formació de les Paüles. A partir de la meitat de la dècada de 50, el llibre bàsic d'estudi era la Enciclopèdia Álvarez.²⁷¹ La

²⁶⁹ HERNANDO, A. . *La niña bien educada*. Publicaciones del Museo del Niño, Castilla-la-Mancha, 2006.

²⁷⁰ *Hogar* maig 1943.

²⁷¹ *La Enciclopedia: intuitiva, sintetica i practica*, coneguda com a Enciclopèdia Álvarez, publicada entre 1954 i 1966, fou una sèrie de llibres de text utilitzats a les escoles segons el pla d'estudis de l'ensenyament primari franquista. Tractava diversos temes i matèries com entre altres la Història, els Evangelis, Aritmètica, Formació Politico-Social, Higiene en base als valors de l'època de raça, religió catòlica, pàtria, nació etc... amb un clar objectiu d'adoctrinament. Veure ZAPATA, J.A. "La enseñanza de la Historia en la escuela primaria durante el franquismo: la Historia de España y La enciclopedia Álvarez." *Panta Rei: revista de ciencia y didáctica de la historia*, 1998, no 1, p. 16.

falta de pressupost impossibilitava tenir un exemplar per cada infant, pel que sovint, es copiaven a mà els exemplars durant llargues hores d'estudi.

Resumint, l'educació per a dones a dins de l'Hospici de Girona fou sense dubte tardana, limitada en quant a matèria impartida, realitzat per un personal sense formació específica però no era una situació molt diferent que la que vivien les noies de l'exterior. Fins a mitjans del segle XIX, les hospicianes rebien totes una formació en feines tèxtils, sortint de l'establiment sabent cosir, brodar i filar, disposant de rudiments de cuina. Unes qualitats que els hi donava cert valor en el mercat de les criades. Al segle XX, l'Hospici participà de la regeneració de la pedagogia amb l'obertura a l'exterior i l'aposta Montessori, encara que, desafortunadament, seria de poca amplitud. L'omnipresència de l'aspecte religiós tampoc permetria obrir nous horitzons.

3. ABANDONAR LES QUATRE PARETS

Al igual que l'entrada a l'Hospici es realitzava per raons diferents segons el sexe, passava el mateix amb la sortida. Per als homes, ha quedat establert que l'obligació al treball o l'ingrés a tropes eren les sortides habituals per tal d'evitar la mendicitat. Tanmateix, les dones tenien opcions, o més aviat obligacions, molt diferents. Per les noies innocents, predominaven tres opcions: el retorn amb la família, l'afillament i el matrimoni. A més, en el cas de les dones ingressades a tall de correcció, la sortida venia condicionada al compliment del temps de reclusió de 2 a 4 anys segons les èpoques. Altres possibilitats com la col·locació com a criada han estat amplemment tractades al capítol 2.

3.1 La tornada a la família : la llar?

El retorn amb la família sempre fou l'opció majoritària de sortida de les nenes. L'anàlisi dut a terme entre 1770 i 1835 (vegeu taula 5) indica que una quinta part d'elles. 240 sobre 1.024, reintegraven l'àmbit familiar, bé amb el pares o germans, bé amb membres més allunyats de la parentela. Ara bé, aquesta opció és la menys ben documentada en els arxius. De forma recurrent, apareix solament la menció família sense major precisió, com si fos el camí natural de sortida i el de menys control. No obstant, com exemplificat (vegeu Viver de criades capítol 2) també podia tractar-se de treball domèstic encobert. Tal i com s'ha estudiat prèviament pels motius d'entrada, la

possibilitat de reintegrar el nucli familiar variava de forma important segons si els progenitors eren vius o no (vegeu taula 3). Òbviament, s'han eliminat tots els registres d'expòsites, i s'han conservat els que disposaven de la informació familiar.²⁷² La probabilitat de retorn més alta era quan els dos pares eren vius (29,2%). Suposem que la situació havia millorat de forma suficient, per tornar a fer-se'n càrrec, o que ja eren aptes d'ajudar-los econòmicament. Una dada que trenca amb el tòpic de l'abandó definitiu i abunda més en el sentit del traspàs de funcions de criança entre progenitor i establiment. D'altra banda, les noies orfes de pare tenien més probabilitat de sortida que les que eren orfes de mare. Dit d'una altra manera, la mare vídua es tornava a fer càrrec més sovint dels seus fills i filles, que no pas el pare en la mateixa situació. En canvi, si els dos progenitors havien mort, la seva opció de tornar a la família quedava reduïda al 13,4%, senyal d'una solidaritat familiar relativament dèbil o de xarxes poc esteses.

Taula 5. Probabilitat de retorn a la família de les dones segons la situació al moment del seu ingrés (1770 – 1834).

	REGISTRES TOTALS (A)	% (SOBRE A)	RETORN A LA FAMILIA (B)	% (B/A)
DOS PROGENITORS VIUS	506	49,4	148	29,2
PARE DIFUNT	156	15,2	44	28,2
MARE DIFUNTA	115	11,2	24	20,9
DOS PROGENITORS DIFUNTS	247	24,1	33	13,4
TOTAL	1024	100,0	240	

Font: Elaboració pròpia a partir de registres d'entrada²⁷³

3.2 L'afillament: una opció incerta.

Durant la infantesa i la primera joventut de la mainada asilada, una de les opcions de sortida era l'afillament.²⁷⁴ Aquesta modalitat fou poc estesa durant el segle XVIII, tan per les poques avantatges que se'n treia com per cert rebuig social de fer entrar en la família una criatura de filiació desconeguda. Ara bé, al llarg de la segona meitat del

²⁷² S'ha optat per treballar només amb la secció de noies innocents, per què la informació relativa a la filiació de les viciades, sovint no era recollida al registre, a l'estar ingressada pel marit, per ordre de la justícia o entraven voluntàries. En tot cas, les xifres apunten que més del 80% de les noies casades que tornaven a casa a la família, ho feien a la llar conjugal.

²⁷³ A.G.D.G., Fons hospici, registres d'entrada, lligalls 150/6 i 528/4

²⁷⁴ No es fa diferència entre adopció i afillament donat que ambdós termes són utilitzat de forma indistinta en els arxius.

segle XIX, les mesures de despenalització i les garanties d'anonimat per evitar els infanticidis com per exemple L'accés al torn, facilitarien i augmentarien l'abandó²⁷⁵. La sobrepoblació de les ncluses i hospicis implicava legislar per incentivar l'afillament. La Reial ordre del 2 de juny de 1788 posava l'accent en un afillament basat en el compromís de la manutenció i de l'educació en un ofici, que no pas en el sentit estricte de la família. La Cèdula Reial de l'11 de desembre de 1796 incentivava les dides a quedar-se l'infant fins que aquest complís els 6 anys d'edat, tot esperant mentrestant alguna família que volgués adoptar. La primera llei de beneficència de l'any 1822 feia recaure la responsabilitat del futur dels expòsits en el poders públics , i fomentava l'adopció per part de “ *personas honradas que tengan posibilidad de mantenerlos*”. Diferents projectes de codi civil (1836 i 1851 entre altres) anaven definint les relacions entre adoptat i adoptant, imposant criteris d'edat i prohibint-la si aquests ja tenien descendència. El reglament de 1848 de l'Hospici de Girona s'inscriu en aquesta dinàmica, exigint una diferència d'edat d'almenys 25 anys si un home solter o vidu desitja adoptar a una nena. Un criteri reduït a 20 anys en el cas d'un noi. A més, en cap cas la nena podia tenir més de 10 anys. Queda força obvi que l'establiment intentava limitar una explotació de les nenes que sense dubte devia ser recurrent per tal de reglamentar-ho.

El codi civil de 1889 anava més enllà en la regulació de l'adopció ratificant, entre altres disposicions, la prohibició d'afillament als eclesiàstics i per als matrimonis que tenien descendència, aquests per raons evidents d'ordre patrimonial. Era necessària el consentiment dels dos conjugues. També incidia en l'obligatorietat de la reciprocitat en la manutenció de pares a fills, i de fills a pares. L'expòsit o expòsita esdevenia una garantia per la vellesa. En canvi, el reglament de 1885 de l'establiment gironí, autoritzava l'afillament de vidus i vídues, tot donant més facilitat a la dida que en fes la demanda.

Vista breument la normativa, cal ara endinsar-se en els diferents aspectes que motivaven l'adopció i com han anat evolucionant al llarg dels anys les obligacions i responsabilitats dels adoptants. Es troben expedients d'afillament a l'arxiu de l'Hospici de Girona a partir de la segona meitat del segle XIX. La falta de documentació anterior respon a varies raons. Primer, i com evocat anteriorment, la falta de costum d'afillar.

²⁷⁵ PEREZ, V. “Las circunstancias del abandono” a *Enfance abandonnée et société en Europe, XIVe-XXe siècle*“ *Actes du colloque international de Rome*, Rome : École Française de Rome, 1991. pp. 73-80.

Després, la falta d'institucionalització de l'acte en sí , poc documentat i facilitat a l'extrem per un establiment sovint sobrepoblat. Finalment, el major ús de la modalitat de l'aprenentatge sense considerar-ho una adopció. N'és un bon exemple la sol·licitud de Josep Riera, sabater d'Arenys, emportant-se a l'any 1803 l'expòsit Bonaventura, per una durada de quatre anys a fi de formar-lo l'ofici però a més, mantenint-lo “*sa y malalt, calsat y vestit*”.²⁷⁶

Els principals motius d'afillament eren la legitimació dels pares biològics, la no-devolució per part dels didots i l'adopció forastera. En el primer cas, es tractava de pares que, havent concebut fora del matrimoni, reclamava el seu fill o filla, un cop la situació normalitzada. Rares vegades era immediata després de l'ingrés del nadó sinó que era habitual passessin tres o quatre anys mentre els quals la mare podia, per exemple, treure profit de la llet. L'adopció per part dels didots va evolucionar al llarg dels anys. Durant el segle XVIII, Borrell va fer el seguiment de 622 dides de les quals només 17 decidiren quedar-se amb l'infant després dels 18 mesos de lactància. Una tendència que s'invertia completament al segle XX. A l'any 1908, de 23 expedients d'afillament, 19 són de dides que demanaren quedar-se amb la criatura una vegada acabats els 5 anys de lactància. No obstant, la fórmula exacta seria en dit cas que “*es queden amb la dida*”, sense que impliqui cap legitimació oficial de l'infant i que suspèn el pagament del salari de la dida . En els dos casos, el procediment és poc documentat i facilitat per la pròpia institució. Per als pares legítims era suficient aportar un testimoni i la partida de matrimoni. En quan a les dides, tenien preferència a la hora d'afiliar el nadó que lacten tal i com institucionalitza el reglament de 1885.

En canvi, el procediment diferia per persones externes que feien la gestió d'anar a buscar un expòsit o expòsita a l'hospici. La via habitual era la constitució d'un expedient on havien de constar de diverses informacions. Primer, era indispensable el certificat de matrimoni o de viudetat, donat que no s'atorgaven expòsits a persones solteres. Després, una fe parroquial com a garantia dels bons costums dels demandants. El rector del poble solia utilitzar formules habituals com “*son personas de morigerades costumbres y de buena conducta moral gozando del mayor concepto publico y sin que jamas hayan dado el menor motivo de queja.*”²⁷⁷ Podia incloure també testimoniatsges,

²⁷⁶ A.G.D.G. , Fons hospici, expedient d'adopció de Bonaventura, fillde l'Hospital de Girona, lligall 363/18.

²⁷⁷ A.G.D.G, Fons hospici, Escritures publiques d'afillament, 1856, lligall 329/3.

habitualment de veïns que aportessin la garantia de bona moral o de la solidesa dels recursos financers. Finalment, els futurs pares adoptius expressaven la seva demanda i, si s'esqueia, preferències. Tal com s'ha vist en el capítol 2, la demanda de nenes entre 10 i 14 anys predominen en certes èpoques. A canvi, els adoptants adquirien compromisos en vers l'afillada o l'afillat, garantint-li entre altres la manutenció, el vestir, la cura de la seva salut física i moral. D'altra banda, en el cas de les noies s'incidí particularment en la dot garantint-li una quantitat variable, pagadora de cop, normalment entre 50 i 200 lliures, per prendre estat, sigui matrimonial o religiós. En tots els casos, si es complien les condicions de diferència d'edat entre l'infant i la família, i aquests presentaven garanties mínimes, era molt poc freqüent es denegés l'adopció. Si bé emportar-se una criatura era fàcil, també ho era tornar-la a l'establiment.

Il·lustració 7 *El Mundo Cómico*, 15 de juny de 1873.

Tan la llei de Beneficència de 1822 com fins i tot el reglament de 1885 del mateix establiment facilitaven la tornada de la criatura per part dels adoptants, o per voluntat pròpia de l'infant. Isabel Casademont, 8 anys a l'any 1854, fou retornada per la seva dida per inobedient i "*temer se perdiese*". Posteriorment, seria afillada dues vegades

més i cada cop retornada. Joan Romaguera i esposa, al mateix compromís d'afillament de Joana Rius de 13 anys a l'any 1860, preveien dita possibilitat : *“Prometo que, despues de subjectarme a les lleis dels afiliats, sempre y cuant no pugui o no vulgui habitar ab vosaltres dita expòsita per tornar al hospici , però no per anar a servir a altre casa, li donaré per via de gratificació vint y cinch lliures “*. Deu anys després, la noia tornava voluntària a l'establiment. Al 1856, la casa torna a admetre Matilde Matabosch de 11 anys, afillada per Manuel Ferrer i Clara quan en tenia 5. Aquesta cop, el pare invoca el mal geni de la nena. La Junta en canvi opinava *“ser falsos los motivos que alega para devolverla”*.²⁷⁸ No obstant, la torna a admetre subjectant el pare a l'obligació del pagament d'un ral diari de manutenció i al pagament de les 200 lliures promeses. Tot i la facilitat de retorn, queda exemplificat que l'afillament deixa unes obligacions no fàcilment eludibles. Disposar d'una dot li facilitaria una futura col·locació.

A mesura que avança el segle XX, l'afillament a l'Hospici de Girona es complica. Tot i que cap disposició nova ve a modificar el reglament en vigor des del 1885, el canvi de mentalitat en l'abandó ho dificulta. És primordial entendre que cap infant podia optar a ser adoptat si tenia família, i si aquesta no havia fet una renúncia formal. Dit d'una altra manera, si el nadó havia estat reconegut per un dels dos progenitors, si existia algun oncle, cosí o germà que en algun moment se'n podia fer càrrec, aquell infant no era adoptable. I cada cop més, les mares solien reconèixer els seus fills i guardar-hi un vincle, que per molt reduït que sigui, impossibilitava la seva sortida de l'establiment via l'adopció.

3.3 El matrimoni : una sortida honrada.

L'altre opció de sortida, per a les noies, era contraure matrimoni. De fet la idea d'aquest apartat es centrar-se exclusivament sobre el matrimoni d'hospicianes i no d'hospicians. La raó és obvia : la via matrimonial era un dels supòsits que permetia a les noies sortir de la casa. Un supòsit que no tenia equivalència en el cas masculí. No hi ha cap informació relativa al mètode emprat a Girona per realitzar aquestes unions entre uns homes que vivien a fora i unes noies que mai sortien de la casa, però bé podria ser similar al mètode que Florentina Vidal descriu pel col·legi de la Paz de Madrid a

²⁷⁸ Tots els expedients d'afillament provenen de A.G.D.G, Fons hospici, Registre d'hospicians, lligall 156/3.

principis del segle XIX : “ *Muchas veces un hombre solicitaba “a una colegiala” en matrimonio sin conocer cuáles eran las posibles candidatas. El paso siguiente era de tal crueldad que resulta casi increíble: se seleccionaba a las más idóneas y se las formaba en el patio para que el aspirante les pasara revista como a un buen lote de ganado; eso sí, con el mayor “decoro y compostura”. El novio se demoraba todo lo que quiera, mirando y admirando la mercancía, y a la afortunada se le daban ocho días para contestar*”.²⁷⁹ Segons els registres (vegeu taula 2), el matrimoni era la via de sortida per 8,3% de les “viciades” i 2,8% de les “innocents”. Altre cop, la disparitat es motivada per la diferència d’edat entre els dos col·lectius. L’accés al mercat matrimonial de la dona era condicionat per criteris de patrimoni, dot, posició social i familiar entre altres. Només cal imaginar la dificultat que representava accedir-hi per una noia que sovint no disposava de cap d’aquestes avantatges i que, a més, provenia de la secció de correcció d’una Casa de Misericòrdia o era expòsita. Conscients dels entrebancs que tenien les noies, es prengueren certes mesures legislatives per atraure pretendents. A l’any 1772, la Reial Audiència eximia de pagament de títol de mestres als oficials que es casessin amb una hospiciàna. Una mesura similar , però de 1806, ho traslladava a Girona ” *a fin de que las solteras de la Casa de Misericordia [...] tengan más proporción para tomar estado en beneficio de aquel establecimiento y del Público, se ha servido su S.M. conceder el privilegio de exención de derechos de Maestría a todo mancebo de los gremios de aquella ciudad y obispado que contrate matrimonio con algunas dichas solteras ”sujetándose a los exámenes regulares.*”²⁸⁰

La dot era l’altre punt clau de l’accés al matrimoni. Existien alguns mecanismes vinculats a la caritat com les causes pies per aconseguir-la. Des de l’any 1660 , i fins el 1869, la ciutat de Girona sortejava entre dotze donzelles, una dot de 50 lliures. Només calia ser pobre, honrada i de Girona, tenint-hi accés les noies de l’hospici. La causa del Canonge Bofill dotava a les noies de l’Hospital i posteriorment de l’ Hospici amb dues dots de 50 lliures a l’any. D’altra banda, en el Bisbat de Girona es fundaren entre 1600 i 1802, 18 causes pies per dotar donzelles pobres amb quantitats diverses. Malauradament no eren suficient per atendre a la gran quantitat de noies que hi podien pretendre.²⁸¹

²⁷⁹ VIDAL, F. i VIDAL, B. *De princesas, señoras y otras clases de mujeres*. Madrid, Ediciones UNED, 1999, p.164.

²⁸⁰ BORRELL, M.: *Pobresa ...* ,pp. 459-462.

²⁸¹ Les investigacions apunten nombroses deficiències en el funcionament real de les causes pies. Per exemple, el seu finançament a través de censals fou greument perjudicat amb reducció del interès de 5% al 3% a l’any 1750. Aquest fet ocasionaria d’una part un endarreriment important dels pagaments i la

Existia també la possibilitat de rebre una dot d'algun particular o un membre de la família, com en el cas de Francisca una expòsita de 21 anys, dotada en 30 lliures per Joseph Curdui que s'havia encarregat d'ella uns anys de la seva infància . Finalment, la noia podia intentar constituir-se la seva pròpia dot treballant a l'establiment, bé a les fàbriques, bé com a criada, cosidora, cuinera o altra. L'opció de constituir-se una dot elles mateixes ja es proposava al 1788, calculant que cada any podien guanyar les grans 75 lliures, les mitjanes 50 lliures i les petites 40 lliures, amb uns sous setmanals que oscil·laven segons la feina, entre tres pessetes (les grans) i quatre sous (les petites) . D'aquesta forma *“el dinero junto en cada persona les haria felices en su estado, porque las muchachas saldrian todas con dote, o alomenos con dinero para vestirse bien, quando ahora van desnudas.”*²⁸²

Recollint tot el que s'ha dit, la sortida de les noies anava condicionada en primer lloc per la seva situació familiar a l'entrada. El retorn a la família nuclear (un o dos progenitors) era la primera opció en 86% dels casos dels retorns (23% de les sortides totals), prova de temporalitat, de transferència de responsabilitat de criança d'uns pares cap a un establiment, sense renunciar a la filiació, una opció pròpia de l'abandó. Pel mateix motiu, l'afillament és a la mateixa època una de les sortides menys emprades. En quant al matrimoni com a motiu de sortida era dificultat per l'aspecte moral i per l'obtenció d'una dot, aspectes que s'anirien diluint en el temps sense desaparèixer del tot tal i com queda palesat en els testimoniatges

4. L'HOSPICI VIST DE FORA

Fins ara, el recorregut s'ha fet bàsicament de portes endins. S'ha relatat els seus anys d'existència, la feina que s'hi desenvolupava, com s'hi entrava o se'n sortia, tot vist des d'una perspectiva interior. Ara bé, una institució com un Hospici mai ha deixat una ciutat indiferent. Els homes, dones, nenes i nens que hi anaven a raure eren menyspreats, ignorats, o pitjor encara, compadits per la gent de fora. Entrar-hi era sinònim de gran desordre, de mal comportament, de càstig o de pecat original, i alhora inspirava compassió. En tots els casos, marcava a tots i totes d'una senyal indeleble.

disminució de la dot mateixa deixant de ser atractiva. En aquest sentit veure MUTOS-XICOLA, C. « Leg pieux fondé en 1705 par Joan Torres Pernalt pour doter les filles de sa parentèle » Actes del Tercer Congrés de Història dels Pirineus, Andorra, en premsa.

²⁸² A.G.D.G. Fons hospici, Trabajo de les hospicianos y de las muchachas de la Misericordia, lligall 150/5.

La literatura i la premsa entre altres medis han contribuït a transmetre aquesta imatge fosca i negativa omplint l'imaginari popular de prejudicis que s'anirien repetint de generació en generació. Ara bé, es transmetia una imatge molt diferent segons el col·lectiu del qual es tractava. Pels homes, ingressar en un hospici era el senyal de la incapacitat a guanyar-se la vida bé per vellesa o alguna incapacitat, bé per estar sumit en la pobresa i no disposar d'altre via de sortida. En tot cas, vehiculava una imatge de menyspreu a l'essència mateixa de la masculinitat en el rol social que li era tradicionalment establert: l'home com a una unitat productiva, com a guanyador del pa de la família. Entrar a l'hospici, és renunciar a tot. Un bon exemple en seria un poema de Jacint Verdaguer escrit a l'any 1880 anomenat "La Barretina". Un barretinaire francès establert a Olot es lamentava que la barretina havia passat de moda i gairebé no tenia feina. Es trobava obligat a tancar la botiga i no li quedava més opció que recórrer a la beneficència:

“Lo meu fill vol altre ofici
anch que sia lo del camp;
puix que aqueix nos du al hospici
la botiga avuy tancam.
Adeu Prats, adeu Cerdanya,
ab mes roses de montanya
jo me 'n vaig á morir á Espanya,
¡que es morir plegar lo ram!
Fuy barretinaire
mes ¡ay! ja no 'n só;
me diuen cantayre,
mes no canto gayre
mes no canto, no.”

L'establiment marcava la decadència tal i com expressava Joan Maragall i Gorina en un article de 1903 : “*grandes nombres que se derrumban por los viciós o debilitades que los llevan; ex-millionarios que piden limosna [...] nombres un tiempo gloriosos inscritos en el registro de un hospicio o de una carcel.*”²⁸³

²⁸³ Catalunya, *Revista Literaria Quincenal*, 30 d'abril del 1903. p.39

Per a les dones, la visió és molt diferent. Tot i que en realitat, les dones podien entrar a l'Hospici amb les mateixes prerrogatives d'incapacitat o vellesa que els homes, l'imaginari popular sempre ha lligat l'ingrés de la dona a qüestions de moralitat . En primer lloc, la prostitució. Parent-Duchatelet, en la seva anàlisi de la prostitució a París a l'any 1857, indica clarament que els hospicis són llocs on abunden prostitutes. A dintre, ens diu l'autor, s'hi mortifiquen per la mala vida que tenen “ *Que desgraciada sóc de no tenir virtut! Com suportar el desdeny de tots? Com viure aquesta humiliació?* ”²⁸⁴ La que no hi entra per prostituta, venia amagar-hi un embaràs, seqüela d'una relació reprensible. Les dones seduïdes per algun galant tenen poca més opció que l'abandó. En canvi, la percepció social de l'amant és totalment contrari tal i com queda reflectit en un diari satíric gironí : “*Ara que parlem d'en Figueta; és tot un Tenorio tantmateix! Ara resulta que ens diuen que pel carrer de la Força i en altres llocs que no quiero recordar ha fet desgràcies entre els cors. Quan passin els «nanos» de l'Hospici, ens hi fixarem.*”²⁸⁵

Les nenes i els nens són els que s'emportaven la pitjor part del seu pas per l'hospici. Els bordes, bordegassos i altres bastards eren el fruit de la depravació de la dona, i exclusivament de la dona. Una meuca, qui per culpa d'un comportament amoral, deixava anar pel món a fills que eren més que una carrega per la societat: “ *Si los niños expósitos fuesen tan solo un borrón social una causa de grandes gestos públicos, tendríamos que resignarnos con estos inconvenientes; pero constituyen también una desgracia para la humanidad [...]. Esas pobres criaturas, nacidas generalmente de la alianza del vicio y de la miseria, traen consigo, al venir al mundo, el germen de su muerte.* ”²⁸⁶ El vici és l'argument recurrent que marcava als infants, tal i com formula el poeta i periodista Sinesio Delgado :

Así a escapan las ansias de la muerte
Se formó un batallón en el hospicio
Con lo que había allí: carne del vicio
Destinada a las burles de la suerte.
Y allá fue, para colmo de desgracias

²⁸⁴ PARENT-DUCHATELET, A. *La prostitution dans la ville de Paris*, Paris, JB Bailliere et fils, 1857, p.112.

²⁸⁵ *Ramblejant, secció de xafareries de la Rambla de Girona* , 28 de maig del 1932.

²⁸⁶ MOREAU DE JONNES, A. *Elementos de estadística*. Madrid, Imprenta de Francisco Abienzo, 1857, p.190.

Cargado con pesadas fornituras
El confuso montón de criaturas
Tristes, enfermas, harapientas, lacias.”²⁸⁷

L'aspecte més fosc de l'abandó dels nens i nenes sempre ha estat vehiculat per una abundant literatura clàssica. Tothom recorda les tribulacions d'Oliver Twist, l'infant abandonat de la novel·la de Charles Dickens publicada l'any 1838. Oliver es veia immers en la misèria i els baixos fondos de la societat londinenca del segle XIX, llocs tèrbols on abundaven lladres i prostitutes. Malgrat la voluntat de l'autor de denunciar els mals de l'època, no deixa que reflecteix i transmet una imatge pèssima de l'orfe i de la visió que la societat en té : *“El más miope lo hubiese clasificado sin vacilar: aquel niño era un expósito, un hijo de la parroquia, un huérfano del hospicio, el humilde, el mísero paria condenado a sufrir golpes y malos tratos, a vivir despreciado por todo el mundo y por nadie compadecido. ¿Qué ventajas reportan estos niños del hospicio? Ninguna. Gastan más de lo que valen. Yo creo que se les debería dejar abandonados; pero, en fin, hay que pasar por lo que quieren los hombres, empeñados en sostener que saben del mundo más que nosotras... ¡Vaya! ¡Vete abajo, saquito de huesos!”*²⁸⁸

Era justament la visió que la societat tenia sobre els infants de l'hospici. Una combinació de menyspreu, tenyit de condescendència. Una mirada que dubta entre la pietat i la força. Nonat Ventura, el protagonista de la novel·la de Victor Català / Caterina Albert, és un bord abandonat només néixer. Criat a casa d'una dida externa i per tant en un entorn familiar, narra el seu retorn a l'Hospici i la percepció que té de les mirades externes :

“ L'havien criat a fora, sí: però després l'havien tornat a l'Hospici, i entre aquelles parets tristes i entre aquells companyons de desgràcia que les ompliren, havia crescut i viscut durant anys. I bon goig que no hagués vist mai a ningú més que a ells! Allà dins tots eren uns al cap i a la fi, i no feia vergonya mirar-se a les cares. Però quan els veien a passejar, en fileres, vestits diferentment de tothom, cridant l'atenció a tothom, allò era patir, allò revoltava totes les potències! I encara més, quan anaven visites a l'Hospici i els bordets els hi eren mostrats com a bestietes estranyes, com a pobres

²⁸⁷ *El Guasón : periodico festivo, literario e ilustrado*, 12 de gener de 1896.

²⁸⁸ DICKENS, C. *Oliver Twist*. Barcelona, Almadraba, 2016.

mendicaires als que feia l'almoïna de mirades i de paraules de llàstima que, en lloc d'aconhortar, feien mal a dins, ofenien, marcaven quelcom del les entranyes."²⁸⁹

En el cas de les noïes, el marcador social era encara més acusat. Es considerava que la hospiciària forçosament reproduiria el model de la seva mare. La nena no tenia cap altra escapatòria que portar una vida dissoluta. Cap família havia garantit la seva virtut, la seva decència. Violeta, la bordegassa de la novel·la epònima de Prudenci Bertrana no és considerada com a casadora : *"una noia de l'hospici, no es pot casar amb ningú i, a demés, com se dirien els seus fills de nom de mare?"*²⁹⁰

Cal ara considerar l'altre aspecte esmentat: la caritat i la compassió envers les criatures que vivien allà. Curiosament, lluny de ser contraris els dos aspectes, el menyspreu i la compassió, són complementaris. L'últim ve motivat per relats esgarrifosos sobre les condicions de vida de la mainada asilada. Ara bé, s'ha de tenir en compte que la premsa no dubtava atacar a certs col·lectius o polítics d'estat a través la beneficència, publicant notícies que, indubtablement no mancarien de suscitar la indignació del poble. Contribuïen així a crear una llegenda negra dels hospicis que cal matisar. Una bona mostra és una notícia publicada al setmanari satíric, republicà i anticlerical *La Campana de Gracia* : *"En el hospicio de Madrid era un hecho corriente atar por las noches al pene de los asilados un hilo que les ocasionava inflamaciones y heridas"* Ab això las piadoses monjas evitaven que las pobres criatures s'orinessin al llit ¿Y no hi ha á Espanya tribunals de justícia que actuïn contra las martiritzadores de la desvalguda infància?"²⁹¹ Una clara exageració que tenia com a finalitat desacreditar a les religioses. Referint-nos al cas gironí, es totalment perceptible la ironia emprada per el *Heraldo de Gerona*, gran defensor dels interessos liberals a la ciutat, quan reporta el 1910 la següent notícia : *"Se ha registrado una nueva fuga en el hospicio provincial de Gerona, la mil y ... pico. Esta vez ha sido el asilado Carlos Canals Pujol, de 16 años de edad, natural de Barcelona, que, cansado de estar bien allí, porque allí, según pública y privadamente se ha venido pregonando están los asilados tan ricamente, se ha largado no se sabe a dónde, pero a sitio donde no podrá gozar de tan paternal protección."*²⁹² Un últim exemple ve de Port-Bou. *Destellos*, diari afí al Partit Radical, narra el 1931 la història de l'Elena Garcia una jove viuda sense recursos, que havia ingressat els seus tres fills de 2,5 i 7 anys. Poques setmanes després, el petit contrau una malaltia que acaba amb la

²⁸⁹ CATALA, V. *Un film (3.000 metres)*, Barcelona, Club Editor, 2015.

²⁹⁰ BERTRANA, P. *Violeta*, Girona, Ela Geminada, 2013, p. 111.

²⁹¹ *La Campana de Gracia*, 27 d'octubre del 1900.

²⁹² *Heraldo de Gerona: Periódico de avisos y noticias*, 11 d'agost de 1910.

seva vida. No es va saber qui fou el responsable d'aquest fet tan desgraciat, si la salut delicada del infant o la desatenció de l'establiment, però el diari no dubtà a denunciar l'establiment: "*¿Hay derecho de que unos niños sanos y robustos, en particular el que hace poco ha fallecido, con solo mes y medio de estar, en una casa de misericordia lleguen al estado en que se hallaban estos? Si la Beneficencia es esto, huelgan todas estas Instituciones.*"²⁹³

A capdavall, generacions d'infants han crescut marcats per l'estigma, han sentit pares i mares amenaçar als seus fills de dur-los a l'Hospici si eren massa entremaliats. Mainada que ha suportat la mirada afligida dels transeünts, i alhora ha vist com es tancaven les portes de les botigues de queviures quan anaven a passeig per por a ser desvalisat per una tropa afamada. Els testimonis d'algunes noies del capítol 4 palesen la carrega d'haver sigut hospicià a l'hora de formar família. A través d'aquests exemples s'ha fet perceptible com la literatura i la premsa han contribuït amplament a generar una visió extremadament negativa dels establiments de beneficència i dels que hi vivien.

“ Recordo com les mares deien als seus fills quan ens veien passar : “Si no et portes bé, aniràs a l'hospici, amb aquests nens. Et donaran bledes, les menjaràs calentes i les cagaràs fredes!” Poc que n'haviem menjat mai de bledes allà nosaltres... “ deia l'Enric Homet.

²⁹³ Destellos, 15 d'agost del 1931.

POSAR PARAULES AL SILENCI : A LA RECERCA DE LA IDENTITAT

1. IDENTITAT I ORIGEN, L'ESSÈNCIA

L'origen i la identitat són dos aspectes fonamentals de l'esser humà. L'origen, més enllà del que és visible, es refereix a la pertinença a un llinatge estretament vinculat a un territori únic o plural. La identitat, per part seva, és un conjunt de característiques que s'obtenen de forma individual, única i irrepetible per cada persona, sent la primera d'elles l'atribució del nom i el cognom. Íntimament lligats, els conceptes d'origen i identitat es posen a debat en el cas dels infants expòsits. Privats de l'un i de l'altre, la seva vida pot esdevenir una llarga recerca de respostes.

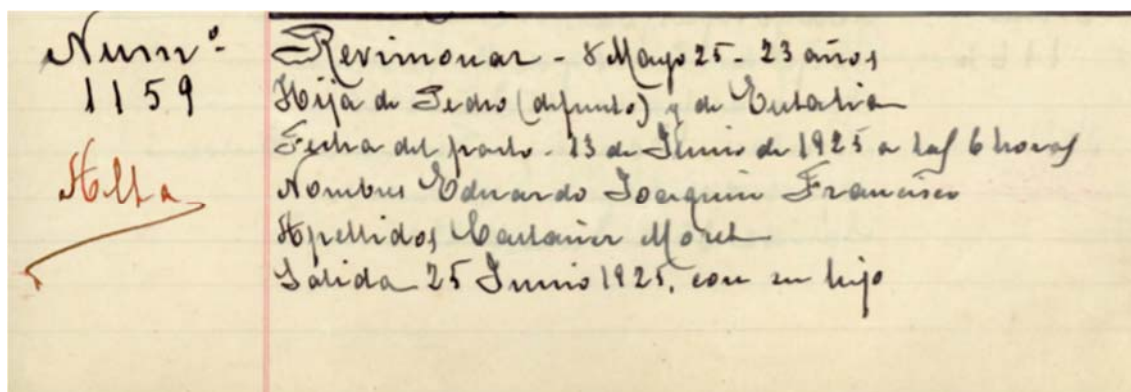
La via d'entrada a la institució és el primer element que defineix una possible identitat. L'entrada des del retir o pel torn són dues vies que dificulten una possible identificació. Per aquesta raó plantegen *per se* els problemes de la identitat i dels orígens, sent tots dos els principals motius de cerca.

1.1 El retir : la vergonya de ser mare

El retir era una quadra de l'hospital Santa Caterina on les dones solteres o viudes anaven a donar llum. Al segle XVIII, l'existència d'una habitació separada per atendre a "*muchachas que cayeren en desgracia de ser en cinta*" ²⁹⁴ es menciona varies vegades. Habitacions amb funcions similars també son esmentades a Barcelona i Figueres. Fins a la segona meitat del segle XIX, els registres no informen de gaire parts parts a l'hospital, el que pot indicar que les dones preferien donar llum a casa i abandonar l'infant un cop degudament batejat a la parròquia del seu naixement. Com s'ha vist en l'apartat de les dides, a l'any 1882, més de la meitat dels infants procedien d'un lloc concret, una tendència que aniria minvant amb el temps. Cap a l'últim terç del segle XIX, apareixen els primers registres formals. L'entrada de la dona i el registre estan concebuts per garantir el seu anonimat. La futura mare ha d'ingressar com a molt tard al setè mes d'embaràs, el que permet sostreure's a la vida en societat. A l'entrada se

²⁹⁴ BORRELL, M. *Pobresa ...* p.131.

li proporciona un numero identificador, que després estarà vinculat a l'historial de l'infant. Malgrat la discreció de tot el procés, es registren algunes dades amb les quals es forma un acrònim que serà la identitat de la dona : les dues primeres lletres del nom, les dues primeres del cognom patern i matern i finalment les primeres del poble de naixement (veure fotografia) . Unes informacions que tot i ser molt minses han permès desvelar més d'un misteri. Un cop produït el part, la mare podia decidir atribuir els seus propis cognoms o deixar que l'establiment li imposi uns. Passat uns dies, la dona escollia abandonar l'infant, emportar-se'l o ingressar els dos a l'hospici. En l'últim cas, seria l'encarregada d'al·letar-lo, a més de fer-se càrrec d'algun altre expòsit i participar en diferents tasques de l'establiment, a canvi del llit i del cobert. Fins als anys 30 del segle XX predominen els abandons en el sentit més clàssic del tema quan la mare desapareix sense deixar rastre després del seu part al retir. A partir d'aquest època la tendència comença a canviar. La mare opta de forma regular en deixar els seus cognoms i autoritzar que es transmeti la informació a l'infant. Inclús deixen alguna carta explicant el seu gest. En la dècada dels 50, no es infreqüent el reconeixement per part de pare. La sortida de la mare amb l'infant ja és gairebé la norma. La secció del retir de l'Hospital estaria en funcionament fins a la dècada del 1980.

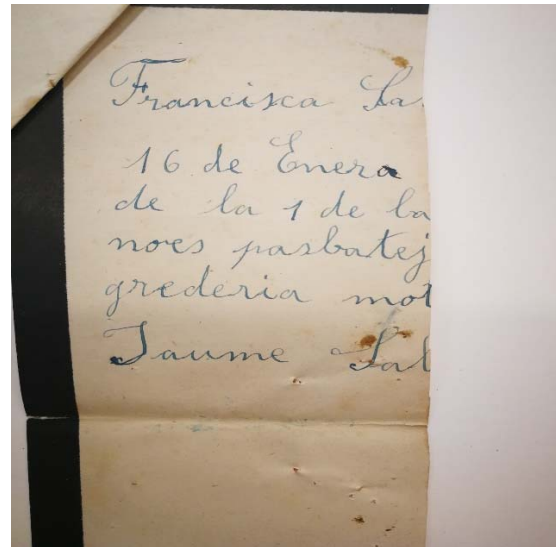

Il·lustració 8 – Exemple de fitxa del retir

1.2 El torn : el soroll de l'abandó.

El torn, una caixa de fusta giratòria, que estava situada a l'esquerra de la porta de l'actual de Casa de Cultura era una forma anònima d'abandonar un infant recent nascut. Es dipositava a l'interior i s'agitava una campana per avisar de l'abandó. Abans de l'arribada de les Paüles, una vídua es feia càrrec de la criatura, deixant-la degudament anotada en el llibre. A principi del segle XIX, abunden els testimonis de nadons

entregats quasi nus o tan sols embolcallat en un tros de teixit. Amb el pas el temps s’observa com les mares solen deixar alguna senyal. A vegades una carta explicant el seu gest, una medalleta o un tros de teixit que permeti, si li millorava la fortuna, recuperar un dia el seu infant (veure il·lustració 9). El torn s’utilitzaria fins al trasllat de la casa a l’any 1963 encara que, cada cop de forma més esporàdica. Sor Rosario ho recordava així : *“esta campana que veis estaba en la portería del hospicio de Girona. ¡Cuántas hermanas, cuando les tocaba velar al oír el sonido de esa campana habrían ido corriendo al torno! No sabemos desde cuando estaba colocada allí. La última vez que sonó fue el día 29 de julio de 1960 a la una de la mañana que trajeron una niña, muy bien vestidita y que al dar la vuelta al torno dijeron “ya está bautizada”. Ahora ya no se usa la campana... en fin, que pensamos llevarla al museo...”*

Il·lustració 9 .

Exemple de senyals que deixaven les mares al nens.

A dalt a l’esquerra : la meitat d’un gravat, conservant la mare l’altra part com a prova.

A dalt a la dreta : sistema similar amb una carta. L’expedient també inclou la carta sencera.

A l’esquerra : medalló de roba que duia el nadó penjat al coll.

Font : A.G.D.G. diversos expedients personals.

1.3 El nom : primer símbol d'identitat.

El torn i el retir eren dos símbols que la criatura que entrava a l'hospici no havia estat desitjada o no podia ser assumida. L'abandó anava aleshores extremadament lligat amb l'anonimat i la no identitat, de la mare primer i de l'infant després. Portar el nom dels pares ens vincula íntimament a la història familiar, ens inscriu com a persones individuals a dintre de l'arbre genealògic i ens dona el lloc a partir del qual esdevindrem nous punts de referència per a les generacions següents. La transcendència d'aquest acte és poc percebut al ser íntimament interioritzat com a part integrant de les relacions familiars que podríem anomenar "clàssiques". Tot i això, sovintegen histories familiars d'una àvia adoptada, d'un oncle provinent de l'hospici o d'una tia-germana soltera que algú recorda vagament haver vist embarassada. Qui més qui menys té alguna branca de l'arbre tallada, una pista perduda, fins i tot un secret a mitja veu traslladat de generació en generació, fins a no ser més que un rumor al qual ningú ja fa cas.

Però hi ha qui està de l'altre costat del mirall. Qui no s'ha pogut incloure en un arbre. Qui no contempla cap fotografia d'avant-passat buscant retrobar-hi alguna semblança. Els infants del torn o del retir han crescut en un entorn de família àmplia, composta per congèneres de la seva edat, cuidadores i monges. Han hagut de que crear-se uns referents. Acceptar la seva diferència. Hom podria pensar que el fet de créixer en una institució els hi donava seguretat. Que veure altres infants iguals ho banalitzava. Però no. Perquè, allà dins, no tots estaven en el mateix vaixell. Molts tenien família fora, que per mil i un motius no els podien atendre, però que venien per la passejada del diumenge o per la comunió, o si no venien, existien en algun lloc. Clar que l'absència era dolorosa però podien aferrar-se a una imatge, a un nom. Molts d'ells no tenien això.

El nom era la seva única identitat. Fins la segon mitat del segle XIX, els expòsits rebien únicament els tres noms de bateig i cap cognom fins que intregessin la secció d'adult. L'altíssima mortalitat feia inútil dotar cada un d'una identitat pròpia.²⁹⁵ Els que superaven aquest primer tràngol, es veien proveïts d'uns cognoms. Pensar que tots els infants abandonats rebien com a cognom Expòsit, Ventura, Deulofeu o Deulovol és un error, almenys en el cas gironí. En les primeres dècades del segle XIX, és poc freqüent l'atribució d'un cognom clàssic. Més aviat sol quedar com a identitat al nen o a la nena,

²⁹⁵ A l'any 1795, la mortalitat superava el 90%. Veure BORRELL, M, *Pobresa ...* p.224.

un alias o un sobrenom que se li ha posat.²⁹⁶ Pot respondre a un defecte físic, com la Xata, la Tresgolls, la Nyicris, un comportament infantil, la Pa-y-pomas. Era força habitual emprar el nom o origen de la dida : Juya, Manresana, Camallera. Amb el temps, la practica s'institucionalitza i els infants són batejats amb noms i cognoms que es troben habitualment en la societat. Són molt habituals els noms de poble o els referents geogràfics com si es tractes d'arrelar-los a un territori concret: Muga, Fonteta, Bosch... S'intentava apaivagar l'origen desconegut per facilitar la seva integració. Ara bé , sortosament poques vegades , el nom també podia esdevenir l'objecte d'una broma cruel, mostra de la poca consideració que la societat tenia per aquestes criatures . Un dia incert del març de l'any 1923, un guarda municipal fou avisat que al peu d'un arbre de la Devesa de Girona hi havia un nadó plorant i mig despullat. L'home el recollí i exigí donar nom a l'infant. Trià Anton Trovat Devesa. L'Enric Homet recorda que *“totes les persones del registre civil per les quals havia de passar la “broma” ho donaren per encertat, fins i tot el jutge.”* No caldrà ara explicar l'origen del nom del nadó Porta Església.

Hom pot pensar que si la mare deixava els seus propis cognoms quedava resolt, almenys en part, el tema de la identitat. Res més lluny de la realitat. El fet es que el nen o la nena creixia sense saber-ho, sense estar-ne informat. Cada pregunta topava amb l'hermetisme. Cada demanda concreta es saldava amb una resposta evasiva. Moltes de les dones que han lliurat el seu testimoni descobriren en l'edat adulta que portaven els cognoms de la seva progenitora. Aleshores començava el treball de recerca dels seus orígens.

1.4 Orígens: l'essència

“Te algun antecedent familiar d'hipertensió? “ va preguntar-me el metge. El vaig mirar intensament. Al meu cap, mil preguntes. En tindria la mare, el pare? Com explicar-li el sentiment de vertigen de no saber res més enllà de mi, de no tenir cap referència? Com reconèixer que no tinc cap família? “No, ara no em sona” era l'única resposta possible.” Situació banal a la qual es veuen confrontats els expòsits. Els noms de pare i mare inventats al carnet, perquè la llei obliga omplir la casella. Obligats a ser de per vida “fill o filla de Teresa i Jaume” i acceptar-ho de cares a una societat que necessita que tothom tingui filiació. La recerca dels orígens dels nostres testimonis

²⁹⁶ GRAU, J. i PUIG, R. Els sobrenoms a l'Hospici de Girona. *Revista de Girona*, 1989, no 135, p. 55-60.

s'ha fet en general en dues etapes. Els intents inicials es situen en l'època de la primera joventut però en gran majoria són immediatament frustrats primer per unes monges gens informades, i després, per una administració poc col·laboradora en aquest àmbit. La falta d'accés fàcil i ràpid als expedients fins als anys 90 del segle XX descoratjà la gran part d'entre ells i elles. Els anys propiciaren l'acceptació de la situació, i rere una llarga etapa de maduració emocional, començava la segona recerca. Laborioses hores de feina en els arxius han permès reconstruir algunes zones d'ombres de la vida de dones i homes que passaren per l'establiment. Posar noms i orígens a les seves vides han ajudat a tancar incògnites i sanejar ferides obertes des de la més primerenca infància.

En canvi, l'adopció plantejava altres problemes. Els casos que han estat tractats en aquest estudi revelen pautes comunes: falta de transparència per part dels pares adoptius, a vegades fins i tot negant l'existència mateixa de l'adopció, refús d'ajuda per dur a terme la recerca dels orígens, silenci de tot l'àmbit familiar entre altres. Unes casuístiques que generaven situacions de tensions fins a la ruptura de la família en alguns casos.

2. LES VEUS DE L'HOSPICI

Elles i ells han volgut compartir la seva vivència entre les quatre parets de l'hospici. Molts, per primera vegada, han posat paraules a la seva història, fent reviure una etapa a vegades soterrada. Les entrevistes s'han realitzat amb la màxima amplitud possible, respectant el llenguatge personal, deixant fluir i compartint les emocions. S'han creat espais de llibertat, sempre dintre del respecte de la seva intimitat. Posar paraules al sofriment, a l'abandó, però també a l'esperança ha sigut part d'un procés de catarsis que en alguns casos ha desembocat en una demanda d'acompanyament de recerca dels seus orígens.

S'han entrevistat homes i dones, perquè la diferència només s'entén si les dues fonts es posen en diàleg. Al llarg de les confidències, s'ha apreciat clarament un tracte diferenciat segons el sexe, una diferència de la qual no eren massa conscients en haver compartit sempre espais diferents.

Tots i totes han descrit la seva experiència amb sinceritat i s'ha respectat el vocabulari utilitzat per cadascú. Per aquest motiu, es barregen diferents termes per un mateix concepte : hospici, col·legi, casa gran , hogar, són alguns dels noms que designen una mateixa realitat.

SIEMPRE SUMISA

Maria Vila, Filla de Llorenç i Maria , nascuda a Bàscara a l'any 1804, fou col·locada a la secció de correcció durant la Guerra Napoleònica a l'edat de 6 anys. A l'any 1820 demanava passar a la secció de les petites o innocent. El 1 de maig de 1823 sortia. Al mes de maig de 1825, reingressava amb les petites fins a la seva mort el 18 de juliol de 1835. Carta de A.G.D.G. Fons hospici, lligall, 364/13.

Muy Illustre Señor.

Maria Vila, donzella, natural de Bàscara, con el devido respeto y veneración a Vuestra Señoría, expone:

Que, por haverle faltado su padre, se alla reclusa en el Hospicio de edad de 6 años, por cuyo motivo es la más antigua de dicha casa, siendo ahora de edad de unos 16 o poco más.

Y por siniestras informaciones, fue la exponente años pasados metida entre aquellas que por justos defectos se allan reclusas en dicha casa, entre las cuales, como la exponente es faltada de fuerzas y desapego, ha se vista muchas veces maltratada no sólo de palabras sino y también de obra.

Por lo que humilde a Vuestra Señoría suplica la exponente, que por un afecto de su bondad, se digne sacarla de entre las expresadas y volverle entre las pequeñas, para que entre ellas pueda pasar el curso de su vida con mayor tranquilidad y algo más de libertad, viviendo siempre sumisa a sus superiores.

Gracia que recibir espera la exponente del piadoso corazón de Vuestra Señoría.

Gerona y febrero 12 de 1820.

Maria Vila, doncella (*signat*)

Gerona, 16 febrero de 1820.

A la exponenta le sobra demasiadamente el desapego, por cuya causa y demás peores fue colocada en el departamento de corrección. Le son infructuosas las correcciones paternas y penales, a pesar de las cuales se conserva perturbadora todavía de la clausura y tranquilidad de este Hospicio.

Es lo que puedo informar, y Vuestra Señoría resolverá lo que mejor le parezca.

Salvio Banch, presbítero, Prior (*signat i rubricat*)

Gerona, 16 febrero de 1820.

Permanezca la suplicante en el departamento de corrección hasta nueva providencia.

Costa (*signat i rubricat*)

JO NO SÓC UNA FILLA DE PUTA.

Dolors Mateu va néixer al retir a l'any 1949. La seva mare va entrar amb ella a lactància però va marxar al cap d'uns mesos. Va passar tota la seva infància a l'Hospici del qual va sortir amb 13 anys per anar a treballar a la llibreria les Voltes i després de criada.²⁹⁷

La dona que em va parir ho va fer al retir el 17 de febrer de l'any 1949. Era de Salt. La dona que em va parir era de Salt. No em va abandonar de seguida, sinó que va venir amb mi a l'Hospici a donar-me de mamar. Algunes dones ho feien, alletaven el seu i algun altre al canvi d'estar allà. Als 6 mesos s'acabava la lactància. S'oferia a les dones quedar-se tancades a treballar o marxar. Ella va optar per anar-se'n sense mi, perquè, fixa't, ja tenia un fill de 2 anys a fora.

El meu següent record es situa al voltant dels quatre anys. La dona que em va parir em venia a buscar els diumenges per sortir. El diumenge era el dia que la família es podia emportar a les criatures a fora. Jo no tenia mai cap visita de ningú, només aquesta un cop el mes. Jo plorava perquè no volia anar-hi amb ella. Agafàvem l'autobús cap a Salt, i em deixaven en una casa, amb una senyora gran, que jugava amb mi en una galeria durant tot el dia. Llavors regressava i em tornava a la Casa Gran. I vinga a plorar perquè no volia marxar.

Les visites van durar un parell d'anys i va deixar de venir. Així, de cop. Sense previ avis. Es veu que aquesta senyora gran, era la meua àvia. Quan es va morir, la dona no va tornar mai més. Era l'àvia que em volia, no ella. Era l'àvia qui li suplicava a la dona "ves-me a buscar a la Dolorettes per jugar". Espera... quan dic aquesta dona, es la que em va parir, saps? No puc parlar de mare...

De petita, era molt solitària, sempre buscava racons per aïllar-me. Encara em veig mirant a les altres nenes com juguen. No crec que fos amiga de cap. Què era l'amistat? No ho sabia. Tu imagina una persona que mai li han fet un petó, que mai l'han abraçada. Com et pot faltar el que no has tingut? Sense saber realment què és el

²⁹⁷ Entrevista realitzada el 25 d'octubre de 2018.

contacte físic, intueixes , sense cap motiu, que no està bé. Al desaparèixer la dona aquella, ja em vaig trobar totalment sola. Em feia sentir diferent de les demés . Més o menys totes tenien algú a fora. I les que no tenien a ningú, les del torn, les adoptaven. Però a mi no. Al reconèixer-me al parir, m'havia privat de la possibilitat de ser adoptada. Tan de bo m'haguessin robat. I hagués pogut comença una vida nova i treure'm el pes de ser una hospicià. Saps el que és que tothom et miri amb cara de pena? La vida era un turment. Quan anàvem a Fires per exemple. Totes de dos en dos, vestides iguals, una monja davant, una altra al darrera. Les famílies ens miraven de reüll . Sovint senties com li deien a les seves nenes: “Veus, si no et portes bé, aniràs a l'Hospici amb aquelles nenes” Un dia, una va contestar “I vostè, que és una puta, també hi podria venir!”. Sempre estaves catalogada.

Quan tenia uns 12 anys, es va presenta a la Casa Gran un matrimoni de Barcelona, per parlar de mi amb la superiora. Resulta que ell era el germà de la dona que em va parir. Ens van presentar, em van demanar si em feia il·lusió alguna cosa. Vaig obrir uns ulls com plats. Ho tenia tan clar : volia sabates! Mai a la vida havia estrenat sabates. Sempre que n'arribaven de noves, eren per a les altres. I a mi em donaven les velles. Em van dur els mocassins que volia i fins i tot alguna cosa de roba interior. Ara les calcetes van desaparèixer de seguida, segur que se les va quedar la monja. Totes havien de dur calcetes idèntiques i ningú s'escapava de la norma. Estava embadalida, però va ser de poca durada. Aquests tiets acabaven d'obrir una botiga a Barcelona i buscaven a una dependenta de baix cost. Van fer el càlcul que una neboda treta de l'hospici seria agraïda i poc exigent. M'hi vaig negar. No els coneixia de res. Va ser quan va tornar a reaparèixer la dona aquella per fer-me a entrar en raó. Venia a la Casa Gran, insistia, s'enfadava, exigia que li digués “*mare*”. En veure que no cedia, va tornar a desaparèixer. Podia semblar una oportunitat però jo no volia sortir d'allà d'aquesta forma. I mira que semblava una presó, però saps on anaven a parar les noies que sortien per buscar llibertat? A casa d'una mare carregada de criatures. I d'allà directe al correccional perquè s'havien escapat . Jo volia llibertat de veritat. I la volia a través dels estudis. Fer el batxiller era el meu somni! Allà només havia après a sumar, restar i dividir. Alguna cosa de puntes de coixí... Les monges, pobretes, sabien menys que nosaltres. No em van donar l'oportunitat d'estudiar, i em va tocar anar a treballar. Mossèn Busquets em va proposar un dia anar fer d'aprenent en una llibreria en català que acabava d'obrir. Era les Voltes i jo tenia 14 anys.

La nit anterior, no vaig poder dormir. M'entrava pànic només de pensar que havia de sortir al carrer. Sabré creuar? Quan toca parar-se al semàfor? La gent em mirarà? Mai havia sortit sola. Les Voltes va ser aire fresc. M'apassionava. En Modest Prat i en Feliu Matamala eren magnífiques persones. A la època, hi anava la flor i nata dels literaris de Girona. Desitjava que es venguessin llibres, descobria la força del català. Era el Franquisme, però en canvi a la llibreria, tot era en català: els llibres, els discos. Era una llengua que havia après només de forma oral, perquè no fèiem cap classe. S'obria un món. El primer cop de la meua vida que vaig escoltar música, va ser la del moviment dels Setze Jutges.²⁹⁸ Encara recordo a Guillermina Motta. Allà vaig entendre què era Catalunya, que sense tenir arrels ni venir d'enlloc, podies estimar una terra. La il·lusió va dura ben poc. Aquest ambient no agradaven a la Casa Gran. Una monja em va prohibir tornar. No tenia més opció que acatar-ho, no tenia on anar a dormir. Vaig intentar demanar un augment de sou a la llibreria. Si enlloc de les 500 pessetes que em donaven haguessin arribat mil pessetes, hagués pogut pagar la pensió. Però no podien i capbaix vaig tornar a la Casa. Tenia 15 anys.

Amb aquesta edat, la vida era molt dura a la institució. T'havies de valer per a tu sola. M'empenyien cap a fora i no tenia on anar. Les monges ho tenien clar: si no servies per res, havies d'anar a fer de criada. Jo tenia clar que si algú m'ajudava a estudiar, si tan sols em donaven un cop de mà, seria una persona de profit. (*plora*). Finalment, vaig accedir a anar a servir amb la condició de poder estudiar per les tardes. En aquests moments, va venir un metge de Girona que buscava una noia. Una noia sense lligams familiars sempre era més fàcil de col·locar. Cap mare per retreure un mal tracte, un sou baix o una feina bruta. Em donaven el llit, el menjar i jo a canvi m'ocupava de la mainada. El metge realment volia complir amb la part dels estudis, però la seva dona preferia una minyona a temps complert, fer-me portar uniforme i servir a cada toc de campana. Acceptar això, va ser reconèixer que no servia per res més que pel servei domèstic. Vaig agafar una depressió, em van donar pastilles.. La dona del metge em retreia constantment “ *Qui em planxarà si marxés per les tardes a estudiar? Qui fera la neteja? Recorda que nosaltres que t'hem tret d'allà dalt, amb el favor que t'hem fet!*” Volia marxar, però la por em menjava per dins. La por que m'havien creat a la Casa

²⁹⁸ Nota: Els Setze Jutges va ser un grup de música fundat a l'any 1961, que s'inscriu en el moviment artístic de la Nova Cançó per reivindicar l'ús del català a la música i Guillermina Motta s'hi incorporà a l'any 1964.

Gran. Por de l'infern, por del mal. No m'atrevia a res perquè no suportava que em diguessin que no. La negació m'angoixava. Necessitava seguretat.

Vaig esta- hi fins als 19 anys, quan vaig conèixer l'home que acabaria sent el meu marit. No va ser gens fàcil. Jo era molt innocent. A la Casa Gran et mantenia en la ignorància la més total de les coses del sexe. Tot el que tenia que veure amb el cos era pecat. Cap als 11 anys, vaig tenir la primera menstruació. Evidentment no tenia ni la menor idea del que era. Al veure'm sang, vaig pensar que tenia algun granet al cul. Recordo que era dissabte perquè era el dia de la dutxa setmanal. Ens dutxaven amb la roba interior, no te la podies treure, havies de fregar per sota. Molt preocupada, vaig xiuxiuejar a una noia més gran: *"No sé què em passa però em surt sang de baix"*. *"Calla, calla"* em va renyar, tota espordida, *"les monges també ho tenen!"*. D'amagat, et donaven uns 6 o 7 "draps". D'amagat, els havies de marcar. D'amagat també, et donaven accés un sol cop al mes al safareig per rentar-ho a mà. Ningú havia d'estar al cas que t'havia passat això. Mentre ho havies de guardar bruts a sota del teu matalàs. Si no seguies les normes, et treien els draps i el mes següent te'l passaves bruta. El meu despertar per les coses del sexe va ser molt tardà. Als 15 anys pensava que els nens es feien ballant panxa contra panxa. Per això jo no volia ballar mai. Per por de ser com la meva mare : jo no volia ser una filla de puta.

Per això, em vaig casar a l'edat de 20 anys amb un home de 35. Ell era de bona família, vivia al mateix bloc que el metge. Em va donar la seguretat que buscava. El vaig estimar molt, però no n'estava enamorada. Quan ens vam conèixer, la seva germana, una burgesa mantinguda, es va escandalitzar : *"El meu germà amb una minyona ! Amb una de l'hospici!"*. Girona abans era molt burgesa. La gent et classificava ràpid : els que han fet carrera o els que tenen pares metges, i les minyones. Un doctor en Químiques i una de l'Hospici no podia ser. Tothom va posar-hi pegues. Que si era més gran, que coneixia massa món i jo massa poc. Em preguntaven *"Saps el que fas? Saps que aquest noi té un doctorat. Quan es reuneixin, tu que no saps res, que faràs? No podràs parlar"*. Amb els anys, la família d'ell no va acabar d'acceptar aquesta relació. La seva mare, em va dir *"El meu fill s'ha casat amb tu, perquè eres de l'Hospici i no tenies a ningú"*. Era molt agre. El meu home era molt bona persona, però vaig passar d'una tutela a l'altre. De la institució al matrimoni, sense haver tingut temps de ser una persona a part entera. Volia estudiar, però em va demanar per tenir un fill i vaig haver

de deixar-ho. Em vaig treure el carnet de cotxe, i el va vendre. Jo no podia fer res per mi mateixa, sempre havia d'estar amb ell.

Tota la vida he crescut amb la por de l'abandó. Es va repetir amb la mort del meu marit quan jo tot just tenia 40 anys i tres criatures. Primer la dona aquesta, després l'àvia, ara en Xavier. Va ser quan vaig optar per anar a veure una psicòloga. Em va aconsellar de tornar a trobar la dona i decidir si la volia a la meva vida. Vaig seguir el consell. Encara vivia a Salt, no havia canviat de domicili. Havia tingut un altre home a la vida amb el qual eren pares de tres criatures més. Em vaig donar compte que dels cinc que havia tingut, jo era la única abandonada. Ella estava assentada mirant un programa de televisió. Ni tan sols em va conèixer.

“Sóc la teva filla” vaig dir.

“Com has envellit” va contestar.

“Tu em vas abandonar”

“No, jo no tenia res i et vaig deixar a l'hospici”

“Però no vas tornar més. No em vas visitar. Mai més vas venir!”

Em va mirar sense veure'm i va tornar cap al programa. Aquest moment, vaig decidir abandonar-la jo. (*plora*).

Ella m'havia condemnat a ser de l'hospici, al tenir una marca que sempre m'havia fet sentir inferior. Fixa't, jo tenia un estanc, era una empresària, la gent em respectava. Quan agafaves confiança i deies “*Sóc de l'hospici, a mi em van abandonar*”, la gent es tirava enrere, desapareixia, o rebies un agre-dolç “*No ho hagués dit mai*” o pitjor “*Ay, la pobreta*”. Pobreta de què? Fins i tot, el tema incomoda als meus propis fills, no en volen parlar. Fa anys em vaig resignar a soterrar aquest part de la meva vida. A obviar, sense oblidar. A fer-me una vellesa tranquil·la. El preu ha sigut molt alt, però ho he aconseguit. Per fi, sóc que vull ser.

CASAR-ME? PERO SI NO TINC RES PER OFERIR.

Enriqueta Pons va néixer al retir a l'any 1947. Va créixer sense saber qui eren els seus pares. Després d'estudiar magisteri, va fer la carrera de Història, doctorant-se en Arqueologia. Va treballar al Museu d'Arqueologia de Catalunya tot dirigint nombroses excavacions.²⁹⁹

Era l'estiu del 1947. Vaig arribar a l'Hospici directament de l'hospital. Sóc una d'aquestes nenes nascudes sense estar emparada pel legítim matrimoni els seus progenitors i que la mare no va voler. En aquestes èpoques, quan naixies al retir, al cap de ben pocs dies, la teva mare desapareixia i a tu, t'entregaven a les monges de l'hospici. Aquest va ser el meu primer recorregut. Creuar el carrer, saltar de l'hospital a l'hospici. Sovint les mares guardaven el contacte amb la criatura, li donaven el pit o el venien a veure. Però el meu cas va ser diferent. Va desaparèixer un cop la feina feta. Estava sola al món. Ningú m'esperava en lloc (*la veu es trenca*).

I vaig créixer a l'hospici. Va ser la llar de la meva infantesa i de la meva joventut. M'han quedat gravats detalls precisos. Mira, et podria començar per parlar d'un dels primers records : la gana. El cigrons eren durs com una pedra, cuets a la pasta i a la sopa, peix amb olor a podrit. A vegades no podies ni menjar-ho. Llavors, ho tiràvem, el terra n'anava ple...Sembla que només és literatura dramàtica de biblioteca, a la Dickens, però creu-me, era ben real. Són tonteries però com marquen la infància. A l'hora de dinar, m'obligaven a llegir. Pot semblar antiquat, però a les monges els hi agradava algú fes lectura en veu alta al menjador, i jo tenia bona dicció, una veu bonica . Amagada al darrera d'un paravent, per tal de no veure'm, llegia el sant de cada dia, enmig dels olors de l'àpat. En canvi, rebia un tros de pa i una poma. Com valia la pena, aquest tros de pa

²⁹⁹ Entrevista realitzada el 11 de novembre de 2017.

era tan diferent del que menjàvem. Era blanc i tou. El nostre no. Un cop el tenia a la mà, totes les nenes venien i ens ho repartíem com si fos una hòstia. Pa i poma, un tresor.

Sovint em tocava perquè poques nenes allà sabien llegir de veritat. La lectura no era el punt fort de l'estudi. Això que teníem una hora de lectura en grup, cada una amb un llibre. Recordo el *Quixot*. No teníem llibres propis, ho teníem que compartir tot. De fet, no teníem res propi. Res. Jo tenia una caixeta de vestits de nenes de papers. M'agradava cosir i dibuixar i havia reproduïts vestits. Per Reis, ens feien triar una cosa en secret, ho escrivíem en un paper. El dia de Reis venien de la Diputació. Deien el nom i t'entregaven una cosa, un missal, un llibre de comunió, uns guants, una bufanda, un piano petit... Les nenes devien ser cares, perquè no en recordo cap més que les de paper que feia jo. La falta de possessions pròpies l'he anar suplint amb els anys. De seguida que he pogut he anat adquirint coses (*l'habitació està plena de llibres i d'objectes*). Tot el que veus, no ho dec a ningú.

La meva facilitat en aprendre les coses quasi sola i el fet que no tingués a ningú va fa propiciar que em possessin de banda. De ben petita, les monges em van convertir en una ajudant pels més petits o els menys espavilats. Aquest tracte ja va començar a pàrvuls. "Veus", els hi deia, "això és la A". I ells repetien. Després, de 7 a 14 anys, em passava les hores ensenyant als altres, a llegir, a escriure. No sé ni com ho havia après, perquè a mi, ningú m'ensenyava. Com si sempre ho hagués sabut només de veure les lletres. Les monges tenien pocs estudis. Fins i tot recordo el dia que una ens va intentar explicar una arrel quadrada. A mig fer, ja no sabia com sortir-se'n, i la vaig acabar jo. Allà no t'animaven a estudiar. Només t'ensenyaven a llegir, escriure, a no fer cap falta. Teníem un llibre "l'Enciclopèdia Álvarez", una mena d'enciclopèdia que s'aprenia de memòria. Com que en faltaven, me les feien copiar manualment, volums i volums. En canvi, recordo clarament com odiava els contes la Caputxeta o la Ventafocs, i en general tota cosa que tenia un caire fantàstic. Em posava histèrica, plorava i cridava. No eren reals! Jo necessitava tangibilitat a la meua vida. Els dissabtes explicaven la història sagrada que es llegiria a la missa següent del diumenge. M'ho sabia de memòria. Fins i tot durant una època vaig voler ser monja, però em van dissuadir. Jo les veia felices i no coneixia res més. Per a mi, era una vida ideal.

Tot i això, semblava una presó. Però hi neixes, vas creixent, hi menges fins i tot no tens sentiments dolents. Tot i que algunes monges sí eren dolentes, algunes altres a mi m'estimaven, potser més pel servei que els hi feia. Dintre de tot, jo m'hi sentia bé. Les meves necessitats, les més animals, estaven cobertes. Però no et donaven cap eina per tenir un pensament crític. Evolucionaves com un animal. Parlaves, per la teva pròpia naturalesa de pertànyer al gènere *Sapiens*, feies frases, pensaves una mica però fins als 14 anys, cap visió exterior, ni el mínim pensament crític.

Encara avui en dia, sento aquesta manca. Mira, tinc molt d'interès per la política però m'és totalment impossible estar al capdavant d'un debat, perquè no tinc cap seguretat, sempre m'estreny la por de no tenir prou criteri. Tot i així, considero que he sigut feliç quan he tingut els mínims. No em vull empenyar contra una cosa que no he tingut. El que no tens, no et pot fer desgraciada, veritat?

Va venir l'adolescència. Quina època aquesta! No me'n vaig enterar. I mira que als 9 anys ja tenia la regla, mesurava 1m60 i fins tot n'aparentava més. Un dia, vaig veure'm la sang, no sabia absolutament res. No se'n parlava i ningú m'ho va explicar. Les monges només van indicar que em passaria cada mes, que tenia que rentar a part les proteccions que em donaven, cosa que feia d'amagat amb un profund sentiment de vergonya de criatura que no entén.

El primer canvi de debò tenia 14 anys, quan vaig entrar a l'institut. En aquest moment a l'Hospici quasi no es contemplava el fet d'estudiar fora. A mi, em van deixar perquè veien que tenia capacitats. Ells triaven les que servien i les que no. Però era difícil servir per alguna cosa, si no t'ensenyaven absolutament res. Segurament les altres devien tenir problemes d'atenció o fins i tot emocionals. Algunes tenien família, estaven allà perquè eren nenes de la guerra, no abandonades del tot. Havies de destacar molt per anar a fora. Abans que jo dues noies també van estudiar i quatre anys més tard que jo, dues més. Les altres noies no sortien d'allà. Veus que poques? Les que no estudiaven, no sé com s'espavilaven. Algunes que tenien família, les enviaven amb ella. Una família podia estar anys sense preocupar-se d'elles però les monges les tenien més o menys controlades, i quan eren grandetes, hi entraven en contacte. No se les podien quedar a totes. Tinc una amiga que a penes tenia contacte amb la seva família, eren estranys per a ella. Tot i això, un bon dia, l'Hospici la va tornar cap allà. Era

adolescent, calia una sortida. Un trencament. Les altres, no sé... a servir potser ? Carn de canyó, segur.

El meu primer pas fora de l'establiment va ser a l'institut del carrer de la Força. Seguia adoptant aquest paper d'ajudar a tothom, i la gent m'estimava i m'apreciava per això. M'hi vaig integrar, fins i tot vaig ser delegada de curs. A primer i segon estàvem amb els nois però a partir de tercer ja imperava la separació de sexes. Imagina't , unes nenes d'uns 13 anys ja no podien estar amb nens. Quan vaig entrar a primer, tenia 3 o 4 anys més que els altres alumnes i era la primera vegada que tenia llibres per mi. Meus. Tot i això, per ser de l'hospici, m'havien fet passar molta vergonya, sobretot la professora de *Formación del Espirituo Nacional*. Això si que era adoctrinament. Ens ensenyaven les 3 Maries : Política, religió i “mis labores” crec. Sentia que era diferent, em faltava una cosa bàsica : la família.

La meva família eren les monges i les companyes; la meva llar, la Misericòrdia. Quan no tenia classe, a l'estiu o els dissabtes, treballava per la casa com a cosidora. En sabia molt, perquè portava cosint dels 7 als 14 anys totes les tardes sense excepció. Fèiem uns draps brodats amb les lletres, punt de creu. Mantells , mocadors i coses per la gent rica que en teoria donaven alguna cosa a la casa. Si la filla d'un membre de la Diputació es casava, li brodàvem l'aixovar. A nosaltres, mai ens arribava cap gratificació de la feina. A partir dels 14, rebíem unes 130 pessetes al mes, perquè ja érem “talleristes”, i ens ubicàvem al pis de dalt . Fèiem vestits i roba de la mainada. Les grans cosien pels petits.

Eren els primers diners, servien per poc, tres cosetes, algun caramel... Però eren els primers. Nostres. Meus. Tenia una llibreta que et guardava la monja i t'ho donava poquet a poquet, fins a la teva sortida definitiva.

Quan vaig acabar l'institut, vaig voler estudiar més. La Diputació em va pagar Magisteri. Era el seguiment lògic per a mi. Sempre havia ajudat als petits i tenia que seguir en aquesta via. Com si cuidar els altres fos una cosa innata. Però tan punt començar, vaig intuir que era un gran error. No creia en el sistema d'ensenyament, volia una cosa que m'omplís més, finalment una cosa que fos per a mi. Ajudar, ensenyar, havia sigut la meva joventut, no ho volia per la meva vida. Però era disciplinada i vaig acabar. Llavors volia entrar a la universitat per estudiar història. La Diputació encara va dir que sí.

La universitat. Un renaixement. Era al 1968, la Central de Barcelona. Jo descobria coses senzilles : el cafè, el vi, el homes que et busquen, l'amor lliure. Vaig congeniar amb grups anarquistes on ningú es preocupava de si tenies família o no, si eres pobre o ric. Pensa que abans a Girona, la gent mai et preguntava directament el teu origen, però et senties al·ludida, la gran taca del pecat original. La única època de relatiu anonimat va ser la de Barcelona. La ciutat va ser per a mi un miracle. Ningú volia saber de la meva família o origen. Eres jo com a persona... increïble. En els primers temps, la Diputació m'allotjava en un pis de la Secció Femenina, a dispesa. Era un infern. Com que tenia alguns diners vaig buscar-me un allotjament. Em donaven 40.000 pessetes a l'any, més alguna classe de matemàtica que donava a 300 pessetes, l'hora fer de cangur, els cap de setmana a 500 pessetes. Pensa que un tiquet de dinar era 125 pessetes a la setmana . A la universitat rebia unes 7.000 pessetes per una feina de 15 hores al mes, al servei de publicacions. Un cop pagada la pensió i els llibres, encara tenia diners .

Em sentia afortunada de poder estar fent el que m'agradava i haver pogut estudiar. Era una privilegiada. Recordo una que va voler estudiar infermeria. La casa no li va permetre, llavors va estar obligada a treballar de cosidora a la Misericòrdia per guanyar-se un petit sou i a força d'estalvi s'ho va pagar ella. Va acabar sent una gran professional. Vaig anar seguint els estudis fins al doctorat i vaig trobar feina als Serveis del Museu d'Arqueologia. Tot i la meva dedicació i el meu expedient, res va ser fàcil. Em meu passat d'hospiciària em tancava portes. Algunes persones pensaven que no m'ho mereixia.

Vaig tenir una vida professional exitosa. Segurament per compensar la buidor de la personal. Sempre m'he sentit sola , tot i que gràcies a la meva professió d'arqueòloga, sempre estic envoltada de jovent. No tinc família, però tinc uns quants germans socials i de professió repartits pel món. És la família que jo he escollit, un punt de recolzament sempre present. No he construït una família pròpia. Això que a la universitat, vaig tenir bastants pretendents. Aleshores, era l'amor lliure, el pensament del 68. No fixaves parella, comparties pis i així tenies intimitat. En el sexe vaig haver d'aprendre tot. Jo era molt innocent. Podia haver quedat embarassada a la primera. Aprenia a mesura que les coses apareixien. Encara gràcies si l'home no era violent. Jo encara no sé com no em van violar. A primer de batxiller, donava classe particular. Més d'un pare de família em

va dir que no entenia com jo no era una puta. Pel fet de ser de l'hospici, era el que socialment em tocava. La via lògica. Fins i tot algun es va insinuar, però cap va saltar el pas. Més que res perquè eren reprimits. Per exemple, durant la meva estada a França vaig trobar que els francesos ho feien millor que els d'aquí. No tenien aquestes traves morals . Aquí, a Catalunya, a Girona, la visió sobre el sexe era diferent... i no perquè jo fos de l'hospici. Senyores grans, benestant, criades en ambient familiars burgesos, tampoc en tenien ni idea. S'havien casat sense coneixement de cap mena. Ni tan sols es treien la camisa en la intimitat. Jo, la camisa, me la veig treure de seguida.

Tenir una història amb futur ? Jo tampoc vaig fer el primer pas. Tenia en ment que no em voldrien per casar-s'hi. Sempre he sentit que els nois em miraven malament per ser de l'hospici. No ho vaig proposar mai i ningú ho va fer. El matrimoni és un comerç, en el qual cada un portava una dot. Jo no portava res. Potser ni em van estimar ... Amb el sexe, era exigent. Si no era satisfactori , no m'interessava. Era important perquè l'amor dura poc, la resta són interessos econòmics i socials i molt *d'aguante* ! Abans del romanticisme de Victor Hugo, ningú es casava per amor, les dones estàvem venudes en aquest aspecte.

La família que la nostra espècie ha inventat és de les coses pitjors feta per la natura. L'ADN ens marca una família extensa. Un femella hauria de ser igual que una ovella. Tenir una criatura però tenir tot el ramat al voltant. Ara sembla que tot es trenca de per tot. Per això, no m'ha interessat mai casar-me i tenir criatures.

Com formar una família, sense saber ni d'on venia? Vaig començar a buscar... Volia saber si era d'aquí, si els meus noms eren veritaders o inventats. Ho trobava massa maco per ser reals. Tota la vida vivint pensant que eren falsos. I no, la meva mare es deia Concepció Pons Brun. Eren els meus de veritat ! Aquesta dona va tenir tres criatures, dos abans que jo. Vivia a Cassà de la Selva. No tinc clar si buscar més, no sé si acostar-m'hi . Va tenir primer una nena que es deia Enrica que va néixer al retir abans de la guerra i que mor als sis mesos. Després hi ha un altre noi, altres cognoms, que també va a l'hospici. I jo, 10 anys després. Bé pot haver tingut fills legítims entre mig, qui ho sap?

Em va agradar saber que era una persona de la regió i que em va donar els seus cognoms. Saber que sóc d'aquí....

L'Enriqueta ha seguit buscant. Gràcies a la Beca 8 Març, s'ha seguit la recerca i té altres elements familiars que li permetran establir noves connexions i respondre a més preguntes.

SI PARLES, ET MATO.

*Fina Ibañez va néixer a l'any 1954. Va entrar primer a l'hospital per ser prematura. Prossegueix tota la seva infància al col·legi. A partir dels 14 anys exerceix de cosidora, mainadera i criada.*³⁰⁰

Vaig néixer el 1 de febrer del 1954 “*debajo un puente*” ! En aquell temps, no tothom tenia casa. A Girona, a la vora del Ter, hi havia carretes i mules, la majoria de les quals es posaven a sota dels ponts. I la gent vivia allà, envoltada de mules i molts gossos. Els gossos servien per escalfar a la mainada a la hora de dormir. Un parell de nens i un parell de gossos i tothom es mantenia calent durant l'hivern. La meva mare em va parir allà mateix, al setè més d'embaràs. Ella ja havia tingut sis fills quan vaig arribar. Dos ja s'havien mor i la germana gran de 19 anys vivia fora. Al ser prematura, em van traslladar a l'hospital. La primera monja que em va agafar, em va posar el seu nom: Josefa. Era tan petita que el metge em venia a veure cada dia i preguntava : “*encara no s'ha mort?*”. Arrel del part, la meva mare va agafar una infecció i es va morir. Quedàvem tres nenes desemparades. Un home, el suposat pare, es va desentendre. Va dir que no érem filles seves i va marxar a França. Veus, per això no li puc dir pare.

Quan vaig millorar, em van traslladar al col·legi. Com que era tan dèbil, buscaren allà una mare soltera que em volgués donar el pit, a veure si em podien salvar. Una jove andalusa es va oferir de seguida. La vaig veure molts anys després, i recordo estrènyer-la amb molta emoció. Els primers anys a l'Hospici foren difícils per la gana que hi passàvem. Jo no ho recordo massa perquè encara era petita, però unes de les meves menjava peles de fruita de les escombraries i cloves de cacauets. Tot el que es trobava. No era només un problema de l'hospici, ella ho havia viscut a fora. La meva mare li havia ensenyat de no menjar mai el que no conegués, per no posar-se malalta. Recordo el primer dia que li varen donar cigrons a l'hospici. No els va voler perquè no n'havia vist mai.

No puc dir que la meva infància fos dolenta. No teníem pares, es cert, però tampoc una mala vida. Anàvem de vacances, rebíem certa educació. Les monges en general ens cuidaven bé. Sor Amparo em cuidava. Sor Leonor i Sor Teresa eren bones persones. Un

³⁰⁰ Entrevista realitzada el 31 d'octubre de 2018.

cop a la setmana, Sor Rosario, ens posava colònia a totes. Mitat aigua, mitat colònia, per per fer-ho durar Però les monges no et mostraven massa tendresa. Crec que era una forma de protegir-te. Com que no ho podien donar a tothom sense que hi hagués gelosia entre nosaltres, no donaven a ningú. Encara que semblava estrany, ho feien amb esperit de justícia. No era infeliç, per això no m'agrada quan em diuen "pobreta". Jo no sóc una pobreta.

Quan tenia uns deu anys ens vam traslladar del col·legi a la casa nova. Deixàvem un lloc fosc i melancòlic per un nou espai lluminós... Pujaves a dalt de la terrassa i veies tot Girona. Tot era boscos i natura. La vida discorria al ritme del que anaves observant a fora. Quan les monges treien les cistelles de vímet, s'acostava la partida a colònies i era estiu. Els camps sembrats indicaven la primavera, les Fires marcaven quasi l'hivern. No sabíem quin dia era, que més donava si era dilluns o el febrer?

La meua infància hagués pogut ser relativament feliç, però no ho va ser. Una persona menyspreable va convertir la meua vida en infern. Ha passat mig segle, i el dolor encara em fa plorar... (*silenci*). La Maruja Espinosa era una nena del l'hospici. Havia entrat amb els seus germans abans de la guerra. No n'havia marxat mai i de gran la va convertir en cuidadora. Quan jo tenia uns set anys, la Maruja va dir que a partir d'ara cuidaria de mi. Que seria la seva protegida. Ben aviat vaig veure del que era capaç. Al cap de pocs dies, em van regalar una bossa de confits que vaig repartir entre totes les nenes. Es va assabentar i per primer cop em va aixecar la mà. El primer de molts cops, de crits, d'odi. Sempre ho feia d'amagat, al lavabo, en una habitació fosca. Em tancava a qualsevol lloc i m'hi deixava hores. Quan tornava, li preguntava perquè m'havia deixat. Sempre contestava "*perquè ets dolenta, una nena dolenta*". Quan dormia, venia al meu costat i em picava. Rebia els cops i em deia "*si parles et mato*". Quan tenia 8 anys, el diumenge deia a les monges que se m'emportava a dinar fora. En realitat, anava a casa de la seva germana i netejava durant hores. Un dia va agafar un ganivet i me'l va clavar al coll. Em va fer jurar de sempre callar. Mira, encara hi tinc la cicatriu.

El meu calvari va durar set anys. Set anys de silenci, de vòmits, de taquicàrdia, d'insomni. Tothom ho veia, ningú deia res.

Volia sortir d'allà però no tenia cap escapatòria. M'hagués agradat ser adoptada però la Maruja era un impediment. Jo era com reservada per a ella, no deixava ningú acostar-se. I mira que venien parelles allà per buscar un fill. Ens posaven totes en rengleres, les

parelles miraven una i l'altre. Parlaven entre ells, semblava el mercat. I jo sempre pensava : Quan em tocarà a mi ? Quan se m'emportaran ? Quina família voldrà de mi? Un dia va venir una senyora, alta, vestida de negre, elegant. Al marxar em va deixar 50 pessetes i una bossa d'ametlles. Era una tia meva. Se'm va voler emportar, però no l'havia vist mai, tenia por i m'hi vaig negar. Tenia sempre por de tot.

Quedava l'escapatòria de les colònies de Monells. Allà tot era tranquil. . Veiem gent del poble. Els pares i les mares del nois del poble collien patates. No ho entenia, no havia vist mai treballar. Nosaltres no ens enterràvem de res allà. No era una vida real. Era un bombolla. Imagina el xoc quan surts d'allà. S'ha de treballar ! T'has espavilar.

Als 14 anys vaig viure la primera experiència fora. Era per Nadal i el col·legi havia organitzat uns intercanvis. Te'n podies anar a passar les festes en una família de veritat, per entendre com s'hi vivia. A mi, em va tocar una matrimoni sense fills. Es deien Josep i Maria, mira per on! Venien vi. Jo no n'havia begut mai de vi. I un dia en vaig agafar de la bota, un vi dolçet. Em vaig trobar tan malament. La Maria preguntava tota angoixada "*nena, que n'has begut molt?*" . No sabia que el vi emborratxava! Mai havia provat. Em van tractar molt bé. Em van donar amor, atenció, cura, braços oberts. Tot el que no havia tingut mai al col·legi. La separació va ser traumàtica. Una vomitada de sentiment , un volcà de plors. Era tal la tristesa i el dolor que pensava que em moriria. Els hi vaig suplicar que m'adoptessin, vaig jurar que obeiria sempre, que treballaria per a ells. No van voler. I ho vaig haver d'acceptar.

Aleshores, amb 14 anys vaig començar a treballar. A mi no se'm va proposar anar a l'institut, perquè les monges havien decidit que jo no servia. Vaig començar com a cosidora al col·legi. Com que tenia traça, em van col·locar a la casa d'una modista. Era un lloc fosc, trist, solitari, hores assegurada treballant. No vaig aguantar. No sabia estar sense nens al meu voltant. Necessitava alegria, riures, crits de mainada. Enyorava el meu ambient. Allà plorava cada dia. I vaig tornar al col·legi.

El meu desig era cuidar nens. Em va venir a buscar una família coneguda de Bescanó, la família C. Tenien una fàbrica d'embotits que després traslladarien a Sant Gregori. M'ocupava de 4 criatures, però a més feia de minyona a casa d'ells, a casa de la filla i a la botiga. Treballava cada dia de la setmana i tan sols tres hores de descans el diumenge. Igualment no podia sortir perquè no tenia diners per roba o pel ball. Tan sols em donaven el llit i el cobert. Durant cinc anys, no vaig tenir sou. Era tan fàcil esclavitzar

les nenes del col·legi. Les havien educat tan durament, mai ens queixaven per res. La gent ho sabia i se n'aprofitava. Un dia, vaig decidir fugir a Girona. Vaig agafar de la cartera de la mestressa els diners justos per a l'autobús. No sabia on anar i com qui torna a casa, vaig anar al col·legi. Llavors es va destapar tot. La monge es va queixar a la família i finalment van accedit a donar-me 50.000 pessetes. El salari de 5 anys d'explotació. Tornava a no tenir feina i ja era grandeta. Una monge va ser comprensiva. L'altre em va dir que no servia per res, que mai seria ningú. La següent feina em va portar un parell d'anys al Santuari de la Salut de Terrades. Allà erem varies noies del mateix lloc. Hi fèiem de tot : netejar, fer habitacions, fregar... Però al fi al cap era una feina.

Al cap de poc vaig conèixer en Vado, el meu home. Ens vam agradar, ens vam casar, vam formar una família. Vam tenir dos fills. La meva infància havia fet de mi una persona dura, exigent. Jo a 14 anys estava al carrer treballant. Ningú al darrera. Cap família. Això em va endurir al formar la meva. Al mateix temps, em va fer por no ser bona mare, no volia reproduir el model. Vaig ser dura amb ells, que entenguessin el valor del que tenien, d'una família. Que no quedessin desprotegits. I veure'ls feliços. Per exemple, perquè tinguessin els Reis que volien començàvem a estalviar a principi d'any. Tenien un sol regal, però el que havien demanat. La única cosa que volia era la seva felicitat. Els meus fills tenien a casa una vida relaxada. Van començar a treballar, a exigir. Es tornaren egoistes. Volia que entenguessin el que era tenir que buscar-se la vida. Quan va caldre, no vaig dubtar a empènyer-els cap a fora perquè veiessin la realitat. Va ser molt dur, em va costar moltes llàgrimes, però se'n van sortir tots dos.

Aquest dia, vaig com notar que em podia morir. Havia complert.

SI EM DONES UNA POMA, ME LA MENJO TOTA!

Lluís Torramadé va néixer el 1 d'octubre de 1935. El seu pare, un mestre republicà, fou afusellat durant la dictadura franquista. Arran d'aquest fet, ell i tres dels seus germans van entrar a l'hospici.³⁰¹

El meu pare, en Jaume, era de Maldà a Lleida.³⁰² S'havia format com a mestre i va ser destinat a Burgos on va conèixer a la meva mare que es deia Decorosa i era de Santa Maria Ribarredonda. Com que ell volia tornar a Catalunya, va demanar el trasllat. Primer els hi va tocar Granollers, però era massa gran per la meva mare, no s'acostumava a la ciutat. Llavors el van destinar a Estanyol, un poble del municipi de Bescanó. Era l'any 1929.

Van tenir set fills. Estanyol era un poble petit, tothom es coneixia, tothom s'ajudava. Un sac de patates, una dotzena d'ous... era d'agrair. Ell feia de mestre a l'escola i també donava classes als adults al vespre. Era un mestre republicà però per sobre de tot una persona estimada i respectada. Durant la República va ser regidor de Bescanó i va passar a integrar el Comité Anti-feixista quan va esclatar la guerra. De fet, era del Comité perquè era mestre. L'únic que va fer en aquesta època va ser buscar millores pel poble i fer contribuir als terratinents. Com que s'hi oposaven, va decidir expropiar unes terres i boscos, talar els arbres, vendre la llenya i amb els diners fer portar l'electricitat al poble. A l'acabar la guerra, la meva mare volia marxar, però el meu pare no entenia perquè. Tenia la consciència neta. Pensava que si mai l'arrestaven, veurien que era innocent i el deixarien anar. Anava ben errat. Els propietaris mai li van perdonar i van arribar les represàlies. El van acusar d'assassinat, el van arrestar i empresonar. Ens van fer fora perquè la casa anava amb la funció de mestre. La meva mare es va trobar al carrer, sola amb els set fills. Era l'estiu de l'any 1939.

Ens vam traslladar tots a Girona, al passeig del general Peralta, prop de les Pedreres i de les casernes. El pis era de la família d'un cunyat, una gent de Burgos. Per evitar que fos ocupat pels militars, la mare s'hi va instal·lar amb tota la mainada. D'aquesta forma,

³⁰¹ Entrevista realitzada el 8 de desembre de 2017.

³⁰² Jaume Torramadé i Español (1889-1940) fou un mestre català executat durant la repressió franquista. Mestre d'Estanyol, regidor de l'Ajuntament de Bescanó durant la Segona República i membre del Comité Anti-feixista durant la guerra civil, va ser acusat d'assassinat i afusellat després d'un judici sumaríssim.

estàvem tots més a prop del pare que estava empresonat al Seminari. L'empresonament va durar un any. Un any en el qual la meua mare va fer de tot per sobreviure amb els seus fills. Rentava roba, cosia pels militars, s'hi passava els dies i les nits. Mentre, buscava testimonis que ens poguessin ajudar. Un capellà que ell havia amagat es va desentendre. En el judici, els propietaris van declarar contra ell. I això que en aquests temps, el mestre, el capella i els terratinents solien tenir bona entesa. Però el meu pare era un republicà convençut i ja no era temps de República. Per ajudar el pare a aguantar, la mare li va voler portar un regal : una foto de tots els germans junts. N'hi havia poques de fotos a l'època, eren valuoses. Però no va estar a temps. El 20 de juliol l'afusellaven i ens quedàvem sols. *(plora)*

Il·lustració 10 Fotografia d'estudi dels germans Torramadé. Juliol 1940.

Per la mare va ser un daltabaix immens. Mentre el pare era viu, l'esperança l'aguantava. Tenia clar que ens sortiríem. Un cop mort, ja no quedava cap sortida. Sense diners i amb tantes boques per alimentar! Però no es va enfonsar, va tirar endavant amb gran coratge. No va tenir cap opció i amb el cor trencat, el 13 d'agost feia entrar quatre dels seus fills a l'Hospici : en Pere de deu anys, en Manel de vuit, la Montserrat de sis i jo de quatre i mig. Al ser l'únic que entrava a pàrvuls, vaig quedar separat de la família, totalment sol. Vam estar-hi quatre anys.

Dels meus anys, allà en guardo poques imatges. Habitacions llargues, classes fredes, patis assolellats. Sortides per la ciutat en filera. Exactament la mateixa gana que a fora. Menjàvem com podien, molt farro i faves amb beines. Ens posàvem a darrera la reixa del carrer de Jaume I per demanar a la gent que si havien comprat garrofes per a les bèsties, si us plau ens en donéssim alguna. Avui en dia, cada cop que passo per allà ho recordo. Un dia que havia vingut la mare a visitar-me, li vaig dir : “*Si em donessis una poma ara, me la menjaria tota!*” Però ella no podia. Fins i tot va haver d’anar col·locant els altres germans per assegurar que mengessin. Una germana va entrar a la Junta Provincial de Abastos. Era un lloc molt demanat, imagina’t entrar-hi la filla d’un roig. Allà tenien dret a una ració de menjar . Un altre germà, cap a la Falange. Dos racions al dia. L’últim germà cap a Burgos a fer d’aprenent. El que comptava per a ella era assegurar la nostra subsistència.

Sempre vam guardar el contacte amb la mare. Ella va ser una gran organitzadora, va trampejar la situació com podia. Això ens va donar molta confiança en nosaltres mateixos. Tu no sabies el que patia ella, perquè només ens transmetia seguretat i empenta. Tots fèiem una pinya les poques vegades que estàvem junts. Quan la mare podia , per Nadal per exemple, ens treia de l’Hospici per uns dies, intentant ajuntar-nos tots. Fèiem festa grossa encara que la situació a fora era igual de dura que a dins. Tampoc et pensis que menjava xai, he? Feiem vi calent amb figues, panses i nous. Els veïns portaven coses : anís, xurros... el que fos. No teníem res, però la meva mare cuidava la nostra il·lusió d’aquest dia. Jo sempre veia els altres nens, amb un tall de xocolata o un caramel. Em recordo pal plantat a davant. No per tenir-ne un bocí, no... només per tenir el dret de llepar-ho una mica.

Tampoc tenia cap joguet, ni a casa la mare ni a l’hospici. Un llapis, una maquineta com a molt. Els altres tenien pilotes, però tu, de ben petit, ja tenies assumit que no et tocava. Escrivies la carta als Reis, hi abocaves tota la il·lusió possible. Somiaves amb el que hi posaves, anaves a dormir els ulls plens de regals. L’endemà, res. Veies els altres al carrer amb la pilota nova. T’hi acostumaves, acceptaves. El primer dia, no podies ni mirar del mal que et feia, el segons tampoc. El tercer ja t’hi acostaves i el quart podies començar a tocar-la. Quina felicitat !

Treure'ns d'allà era complicat perquè érem els fills d'un roig, d'un afusellat ! Ningú ens voldria per treballar, ningú es fiava. La meva mare sempre deia "*no us doneu mai a conèixer.*" No volia parlar del pare, no volia que en parléssim. S'havia de callar, d'oblidar. A l'any 1944, sortíem d'allà dins. No et pensis que la vida era regalada a fora. Era època del racionament, em tocava anar a fer cua. Pel menjar, pel carbó. Tot anava amb cartilles. Com que la meva germana treballava a Abastos, li van donar les cartilles en blanc per escriure. Després dels dies de feina, passava les nits escrivint. La meva mare li deia "*Filla, plega que t'hi deixaràs la salut*". Era una por continua. Si fallava la salut, tot l'edifici queia. No treballaries, no tindries diners, no tindries menjar. L'espectre de la gana al final del camí. I a vegades ens fallava. Vaig agafar tuberculosi, el meu germà també. Era terrible perquè receptaven una sobre-alimentació. I com donar-la? La meva mare no podia! A més en aquesta època, tenia uns 14 anys i feia d'ordenança per una agència de viatge, guanyava quelcom. Al posar-me malalt, em van acomiadar. Malalt i sense feina. Tot i així me'n vaig sortir. Tots ens en vam sortir per ajudar a la mare. Els meus germans van fer de metal·lista, fuster o mecànic. Un es va apuntar a la Legió Estrangera però el van matar a Indoxina, durant la Batalla de Dien Bien Phu. Jo, vaig aprendre l'ofici de joier.

Mai he oblidat on vinc i el tràngol que vam passar, però m'ha enfortit. D'aquells anys de l'hospici, la mare sempre deia "*Mira que has crescut alt per això!*" Crec que era per agafar les llonganisses que sempre estaven penjades al sostre !

DIGA'M QUE M'ESTIMES

*Maria M. va néixer al retir de pares incògnits. Tot i que va sortir amb la mare, aquesta va desaparèixer al cop. Un veïna que en tenia cura la va ingressar a l'Hospici quan tenia uns 6 mesos. Va sortir-ne adolescent.*³⁰³

No sé per on començar la meva història. Vaig néixer al retir durant l'hivern del 1954. La dona que em va tenir a l'hospital em va deixar per tot patrimoni un nom i els seus dos cognoms. Res més. Per la resta, em vaig criar a l'Hogar.

De ben petita, volia saber qui era la meva mare i on estava. Quan preguntava, les monges contestaven que m'havia deixat al carrer, cap al Mercadal. Al carrer! Com ningú, menys que un gos. Perquè m'havia deixat ? Què havia fet jo per no ser mereixedora d'amor ? Aquestes preguntes em van perseguir tota la infantesa. Em sentia diferent, marginada. A les altres nenes les venien a buscar el diumenge, les seves mares assistien a les comunions, els hi donaven galetes. Jo sempre tenia les mans buides. Em semblava molt injust no tenir el mateix tracte.

Setmana rere setmana preguntava el mateix : quan vindrà la meva mare? Les monges contestaven : serà aquí diumenge que ve. Vindrà el mes que ve. La veuràs l'any que ve. Esperava les dates amb desesperació, però mai ningú venia per mi. Plorava i plorava a davant de la porta. Hagués sigut molt més senzill dir-me que la meva mare era morta o que mai vindria, que no pas fer-me viure, dia rere dia, la frustració de l'abandó. L'abandó és un buit interior permanent. És el resultat d'un rebuig total i absolut. Només volia que m'estimessin, una mica d'amor. A canvi d'amor, rebia càstigs. No sé molt bé per quins motius. Segurament per moguda, no podia estar quieta. Tot i que jo en tenia moltes ganes, es va decidir que jo no serviria per estudiar. No seria de les meritoses, de les que tenen l'oportunitat. Em van catalogar com una noia amb poca capacitat, una intel·ligència nul·la.

³⁰³ A petició de la interessada, el nom ha sigut canviat. Entrevista realitzada el 30 d'octubre de 2018.

No em van donar opció. Aniria a treballar. Aleshores, tenia 13 anys. Vaig anar a casa d'un alt càrrec del Hogar, el Sr. B. Ell necessitava una criada, i em va venir a buscar. Recordo perfectament com la monja li va dir "*Darle poco dinero, porque esta es muy tontita, y no le hace falta.*" Allà més que de serventa, feia de tot. Abans d'entrar jo, hi havia una altra dona que feia la feina més pesada, però en van prescindir. Vaig quedar sola al càrrec de la casa i dels fills. Quan anaven a la torre que tenien a Amer, els acompanyava. No per estiuejar, no. Per netejar, planxar, tenir cura dels fills i dels invitats. Si mai em posava malalta, em tornaven a l'hogar fins que estigués en condicions de tornar a servir. Tampoc m'hi volien per dormir, havia de tornar sola de nit. El meu lloc a la família estava clar. A baix de tot.

El pas per aquesta casa va ser la desgràcia de la meua vida. El Sr. B em cridava molt, li tenia respecte. No, ben pensat, no era respecte, era por. Una por terrible, animal. Semblava bona persona, però era un ogre. Quasi des del principi de treballar-hi, mirava que ens quedéssim a soles. Em demanava de venir a prop d'ell. Llavors, començava a tocar-me. No entenia ni el que volia, ni el que feia. No en sabia res de tot això, ningú m'havia explicat. No tenia cap arma, cap defensa. Era terrorífic veure com s'excitava. Jo li deia que no. Que no volia un fill de soltera com la meua mare. Em tranquil·litzava, deia que vigilava, que no ho digués mai a ningú i que tot aniria bé. La por em paralitzava. Què havia de fer? No m'haguessin cregut. Només podia aguantar i callar. Va durar 9 anys.

Saps perquè ho aguantava? Perquè alhora que em cridava, que em feia mal, em deia que m'estimava. Mentre netejava les sabates, desenes de sabates, o treia la pols, pensava: mira, ell m'estima, per fi tinc algú que m'estima. Quin amor més curiós pensava jo. Les estima igual a les seves filles? I si m'estima perquè em fa patir? Perquè em deixa tornar sola de nit, sabent que tinc por? Finalment, el Sr. B. em va proposar allotjament més a prop : a casa els seus pares. Era un matrimoni de gent gran, els hi feria companyia per la nit . Quasi el primer dia, el pare del Sr. B. em va començar a tocar, m'agafava de les mans, el braç, m'acariciava. No ho vaig aguantar, no volia tornar a passar pel mateix. Altre cop haver de tornar. Trobar un lloc per dormir era la meua gran obsessió. Necessitava un lloc meu. On ningú pogués entrar, un refugi. Em van col·locar de netejadora al Santuari de Terrades, a després a l'Hospital Psiquiàtric de Salt. A final, ho vaig aconseguir. Deixar aquesta casa, comprar un pis. Intentar fer la meua. I sortir-me'n malgrat la por.

Por és la paraula de la meua vida. La més primerenca em ve del hogar i dels càstigs que et deia. Això que tampoc en guardo un mal record de la meua infància tot i que alguns fets van ser més punyents que altres. Reis per exemple. No n'havia tingut mai. Les germanes m'ho treien. Recordo un nino amb un gronxador. Com hi jugava! El més increïble es que era un joguet per a mi sola! Però pocs dies després de tenir-lo, em va desaparèixer. Plorant, vaig anar a veure a Sor Rosario. “*Sor Rosario, Sor Rosario, m’han agafat el nino*” deia, tot plorant. En realitat , li havien donat a la Maruja per la seva neboda. Una neboda que tenia mare, cosa que jo no tenia. La Maruja era una antiga hospiciàna que s’havia quedat de modista i per cuidar mainada. Com que cosia roba interior tenia una excusa per fer-nos treure la roba. I aprofitava per mirar-me els pits, tocar-los. Crec que li agradaven les nenes. Quina mala persona. I la por m’ha seguit. Mai ningú m’ha recolzat, només m’han dit que no servia per res. Ni tant sols per treure’m el carnet. Tota la vida amb aquesta angoixa al damunt. Amb el record del Sr. B. i de la seva manera d’estimar.

Al meu home, sempre li pregunto “M’estimes? Si us plau, digues-me que m’estimes”...

La Maria ha complert el seu desig de saber qui era la seva mare. Gràcies a la Beca 8 de Març, s’ha pogut dur a terme la recerca històrica que ha desvelat part dels seus orígens. S’ha tancat el seu cercle.

JO SÓC EL 43

*Ferran Serrano va entrar a l'Hospici al setembre de l'any 1949, arrel d'un ingrés hospitalari de la seva mare. Entre 1949 i 1956, ingressa tres vegades, totes per entrades de la seva mare a l'hospital.*³⁰⁴

Em dic Ferran Serrano, vaig néixer a l'any 1942 a Barcelona. El meus avis venien d'Almeria, la mare, Josefa, era nascuda a Cartagena. En quan al meu pare, com dir-t'ho... em costa donar-li el nom de "pare". Aquell imbècil li va fer 16 fills a la mare. Quan vaig néixer, ja n'havia tingut 8. Només sabia apallissar-la, fer-li fills i no donar per a ells ni un duro. Era paleta, de fet un bon paleta, com l'Antonio, el meu germà gran. Tenien molta feina a Barcelona, les coses rutllaven. A les obres on treballaven hi tenien eines, taulons, cordes, materials. Cobraven en duros de plata. El dia de la paga duia un mocador de farcell inflat d'aquests duros! Però cap arribava a casa. Tots es quedaven pels bars, *con los amigos*. Aquest home no servia per res. Què havia de fer la mare? Sense saber ni llegir ni escriure, només sumant els fills que li feien. Els germans també van caure en el mateix vici. I jo... pues jo vaig néixer a mal moment.

Al final, s'ho va acabar bevent tot. Devíem tants diners a Barcelona que vam haver d'escapar a Girona. Primer a Santa Eugenia en un pis, i d'allà al veïnat de Salt, a una casa. Al cap de poc, la mare va emmalaltir de febre tifoide, les veïnes se la van endur a ella a l'Hospital i a mi a l'hospici. Tenia sis anys. La mare no volia tancar-me però es va veure obligada.

Els meus sis anys m'ubicaven de dret a pàrvuls, per pocs mesos però. Al 7 anys, ja canviava cap al mitjans. L'experiència allà dins, cal viure-la per entendre-ho. No sé si arribaré a posar-hi les bones paraules. Quan arribes a l'hospici, ràpidament mires de fer-te un lloc. De no destacar massa. De sobreviure enmig de la gana i dels cops que vas rebent. Estàs al càrrec de les monges i d'uns nois que anomenem "aios", mig-cuidadors mig-mestres. El dia transcorria entre les classes, les sortides al pati o al camp de futbol d'en Sopes, a Fontajau. I esperar l'hora d'esmorzar, l'hora de dinar, l'hora de sopar per intentar calmar la gana que ens devorava, cada cop amb la mateixa esperança frustrada de veure'ns amb l'estómac ple. Hagués fet bestieses per un tros de pa negre.

³⁰⁴ Entrevista realitzada el 22 de febrer de 2018.

Pensa que només teníem arròs bullit, lleties plenes de pedretes que feien soroll en el plat d'alumini, mongetes o cigrons de les quals sortien cucs.... I farro, sempre farro. Poques vegades, un tallet de carn o de peix. En un afegitó del pati es guardava la tartana del cavall i la persona que el cuidava a vegades ens donava unes garrofes robades del sac de l'animal. Els dies de mercat, vigilàvem els cavalls que passaven amb el "morralet". Si en veiem un de malmès, o una mica foradat, estiràvem els dit per eixamplar el forat i extreure'n un grapat de segó. T'imagines? Quan sortíem de l'Hospici els pagesos tremolaven. No els hi deixàvem un fruiter sencer. Els carrers quedaven ben nets un cop havíem passat nosaltres. Ecuràvem totes les peles que podíem trobar: de pomes, de peres, de plàtans o algun tros de pa sec. Al pati, s'alçava un eucaliptus. Li rossegàvem les fulles. Pelàvem totes les branques tendres a la primavera . També hi havien dos o tres acàcies. Quan venia el temps de la florada, menjàvem les flors ... saps que són dolces? El meus ulls recorden els pots de préssec, de fruita en conserva, els paquets de sucre de la despesa de Sor Pilar. Només els veia quan els portava de la cuina al taula dels aios. Ells no menjàvem com nosaltres. A vegades havia anat a porta'ls-hi l'oli. Oli ! No el veiem mai. Llavors aprofitava el camí fins la taula per empassar-me'n un bon glop.

Quan la mare em venia visitar a l'Hospici , sempre em portava algun paquet amb quelcom de menjar. Les monges ho posaven a dalt en una mena d'habitació, que tenia lleixes amb llocs numerats. Jo era el 43. Era el meu numero allà dins. En Ferran no, el 43. Si et portaves bé, et deixaven pujar i et donaven quelcom de la teva lleixa per berenar. Però, si la mare deixava deu coses, en tastaves una. Si et portaves malament, no hi tenies dret. I passaven dies. Quan per fi et tocava, els plàtans estaven descompostos, les taronges podrides, la xocolata plena de bitxos. L'esforç de la teva mare no era més que un munt de menjar consumit... Anàvem morts de gana i no ens donaven ni el que era nostre. Nostre.

Ara, també hi havia bons moments. El millor, les colònies de l'estiu ! Tots cap a la casa que l'Hospici tenia a Monells. Era una masia de pagès. Hi havia una piscina poc fonda, una gran jardí, espai per córrer. Allà ens refèiem i menjàvem millor. Jugàvem a futbol al "camp de la ràbia" o ens banyàvem en algunes gorges. Mai anàvem al poble amb els altres. No podíem conèixer la gent. Quina importància, ho esperàvem amb tanta impaciència! Els nens anaven al juliol, les nenes a l'agost, i mai coincidíem. Nens i

nenes vivien dues realitats diferents, no teníem cap contacte amb les noies de l'altre costat. En tots aquest anys només vaig poder veure a la meva germana una vegada. Una sola. Passant el cap pel forat del pati per agafar un tros de pa que em donava. Si, un tros de pa sec.

Quan venia Nadal fèiem globus amb espelmes a dins, serpentines, ho decoràvem tot. A més, preparàvem els pastorets, només els nens per això. Les nenes no hi tenien dret. I ens feien cantar. A mi no gaire, perquè al mestre de música no li agradava la meua veu. Però movia els llavis i m'ho passava bé. Passades les festes, ens portaven a Montserrat a fer alguna excursió, a vegades en autocar a Barcelona a veure en Fita que estava a l'hospital. El que més m'agrada de les festes religioses era que venia el bisbe. I algun cop era l'ocasió de rebre sabates noves! Ens feien anar a dalt a les golfes, on s'apilaven piles de sabates "*té, té, agafa'n un parell*", però res de mirar el número. Si no podies fer intercanvi amb algun altre nano, et quedaves amb sabates petites o grans, però en tot cas les que tenien adjudicades. A vegades feien tan de mal que alguns preferien anar descalços al carrer a seguir la processó.

Recordo justament un dia de processó. Quan tots ja formàvem fila a fora, em van entrar unes ganes terribles d'anar al lavabo. La Germana no va accedir deixar-m'hi anar perquè estàvem a punt de sortir. Just arribant a Jaume I, no em vaig poder aguantar més, i m'ho vaig fer a sobre... I cap a la catedral, amb els pantalons ben plens. Vaig tenir que esperar la tornada a la Casa per amagar-me i rentar-me com pogués. M'haguessin castigat. Anàvem tots en pantalons curts, encara veig com corrien els regalims marrons per aquelles cames primes, primes ...

Si hem de parlar de l'educació que rebíem recordo els tallers, de fusteria i de lampisteria. Però era difícil rebre formació dels mestres. Més aviat rebies pallisses. El meu cap encara ondula dels cops de la branca de la palmera que tenien per tustar-nos. Tot i això vaig aprendre la regla de tres, l'àlgebra, les quatre operacions... Idiomes res, parlàvem en català amb en Cañiguer i en Pujol. Amb l'Arbas, el castellà. Tot i el règim, allà dins es parlava en majoria català. Un dia van comprar instruments de música. Jo em vaig il·lusionar molt. Ens tenien que donar classes. Vam començar solfeig ... i de cop va caure en l'oblit. Altra desil·lusió... Cal parlar dels aïos? No ens educaven massa, no ens donaven l'escalf que tan ens faltava, no suplien a la família però normalment eren justos. Menys un. Un desgraciat. El dimoni de la meua infantesa.

Jo no he oblidat l'Alfons Sureda. Sempre algun cop de pal, per un motiu o altre. El motiu era el de menys. Al menjador, si les culleres feien soroll al rascar amb el plat metàl·lic, una trompada. Fressa de les pedres barrejades amb les lleties? Una empenta. Si parlàvem, un morat. Un cap que sortia de la renglera anant al camp de futbol, una bofetada. Porto la cara marcada dels cops de cap contra els esglaons de l'escala. Ningú deia res. Què més donaven les nostres ferides? Érem nens de ningú.

Un dia cansats de tan patir, llavors jo devia tenir uns 8 anys, alguns vam trobar el valor d'anar a veure l'administrador, el senyor Sots. Ens va donar l'accés al despatx Sor Mandarina (li dèiem així perquè sempre duia alguna que altra peça de fruita a les butxaques). Vam entrar al despatx per explicar-hi.

El dolor.

Els insults.

La por.

No ens va fer molt cas, un mica incomodat pel tema. “*Ja veurem què s'hi pot fer*”, va remugar, tot empenyent-nos cap a fora.

Aquesta mateixa nit, pujant a les habitacions per dormir, en Sureda ens va fer posar en rodona al replà. Fatxenda ell. Segur de la seva impunitat. Va xisclar “*Quins han anat a veure al Sr. Sot?*”. Silenci.... “*Tots a peu dret fins que surtin*”. Els crios eren força xivatots. Algun va començar a sortir. Un, dos, tres... Abans que m'assenyalessin, vaig preferir fer un pas endavant. A final, vuit o nou nens havien sortit de la filera, la mirada clavada al terra, la boca seca, les mans juntes. Va enviar els altres a dormir. Nosaltres ens vàrem quedar. De genolls. Braços en creu. Abans d'adonar-nos van ploure patacades, cops de puny, puntades de peu, bufetades. Em va tocar 4 o 5 vegades. Ploràvem tots, gemegàvem de dolor. Ell, impassible. Fer-nos passar la nit al terra fred d'aquest replà no va apaivagar la seva ràbia. Jo ho tinc clar: era un assassí. Només teníem 8 anys!

El pitjor encara ha de venir. Déu meu, només teníem 8 anys.... Com recordo la sala dels pixaners. Era una sala separada dels dormitoris amb una obertura gran i alta, sense finestra, sols una tela mosquitera rebentada pels anys. A dins, una filera de 15 o 16 llits, si pots dir-ne llits. Res més que una fusta sense matalàs i una manta prima, rugosa, com les de l'exèrcit. Hi entraves si feies pipi al llit i t'hi estaves mesos fins que podies demostrar que eres net. Enmig de la fred de l'hivern, el primer que feies al posar-te a sobre la fusta era justament orinar-te a sobre, buscant la mica d'escalfor que et

permetés adormir. L'endemà tots estàvem molls. Dies, mesos patint-ho ... al cap de poc se't saltava la pell de les cuixes, sagnaves. Però calia aguantar. Colles de nens passaren a sobre d'aquestes fustes, cada cop més pestilents. En Cano, un noi ben baixet d'uns 9 o 10 anys es va posar malalt. Se'l van endur a l'hospital i mai va tornar. Saps la fred que hi feia al quarto dels pixaners ? Si emmalalties, tenies dret a un bol de caldo i apa, a curar-se ràpid. Un altre nen es va posar malalt i no li van fer gaire cas. Els companys li vam insistir molt a Sor Carme. Tant que, al final, el van portar a l'hospital. Al cap de 7 dies anàvem a enterro. Quina desgracia no recordar ni el seu nom. Jo vaig tenir sort, tot i haver agafat el tifus. Recordo haver-ho passat en una habitació llarga, freda, amb uns radiadors de ferro sempre fred ... el carbó que portaven no era mai per a nosaltres.

Van anar passant els anys... Entraba i sortia segons podia la mare. Veia arribar algun germà del qual ni sabia l'existència. La mare feia fills que entraven a dins. L'home aquest no donava res a casa, només pensava en beure. Durant les èpoques que estava a fora, també passava gana. La mare es lamentava, res per menjar, botiguers cansats de fiar. Els meus germans anaven al darrera dels camions a replegar el que podien. Algun cop portaven una caixa de taronges o de figues. I llavors tots menjaven figues. Amb 13 anys vaig sortir definitivament per tornar a casa. Era l'edat on t'havies de començar a espavilar. Els nois es col·locaven on podien. Recordo que van tancar 7 o 8 nois joves al manicomi. No tenien pares, no sabien on posar-los. Un cop fet els 14 o 15 anys, els ingressaven allà. Mira que semblaven nois ben normal. Jo, amb 13 anys, vaig començar a treballar netejant serradures al fuster Juncà de Salt. Feien taüts. Amb els temps em van ensenyar a folrar de roba les caixes de mort.

D'aquí vaig marxar a mobles Caselles , a la Coma Cros, a fer d'aprenent de tapisser. Treballava a la fabrica i la fusteria. Com que encara no era prou, un dia em van proposar fer de pastisser a la confiteria Margenat de Salt. A 6 pessetes ! Fregava llaunes, feia sares, emplenava cons, feia coixinets de nata o de crema... i fa 60 anys dura la nostra amistat !

Ferran Serrano no havia pogut tenir mai accés al seu expedient, ni al dels seus germans. La recerca feta per la Beca 8 de Març ha permès recuperar-los i entregar-los a l'interessat el dia de l'entrevista.

(Mira els registres d'arxiu...) Deixa'm agafar les ulleres... Aquest és l'expedient de la meva germana. Ara viu a França. S'hi va quedar poc a l'hospici. Aquí es el meu. Posa que un dels cop em va recollir la meva àvia, però no en tenia cap. Era una veïna, la meva mare sempre estava malalta. No recordava que entrava i sortia tantes vegades. Aquí estic de l'agost al setembre del 1950 a casa, mentre la mare està de part a l'hospital. El 7 de gener del 1956 posa que surto recollit pel pare. Es mentida. Mai ha vingut aquest home. Algun germà potser, no ho recordo... *(agafa un altre plec)* Aquesta és la fitxa d'una altra germana que entra 4 mesos abans que jo surti i s'hi queda dos anys. Va acaba morint a l'Hospital amb 11 anys.

Entre els germans, no hem dut mai bé. Una de les meves germanes em va dir un dia que jo no era ningú per ella. No hem crescut com una família. Pensa que em naixia un germà i m'assabentava de casualitat. Enter nosaltres tot era enveja. Jo feia 3 jornals i els meus germans paletes a penes mig. Sempre em demanaven diners. Diners pel vi, com el pare. Cinc pessetes, dos pessetes. Una fortuna per a mi. El dia que m'hi vaig negar, van desaparèixer... Ara quedem 3 germans, un dels quals esta ingressat i no vol saber res de mi.

(Sacseja el cap lentament) M'han fet molta gràcia aquests documents, és part de la meva història, de la meva infància, dues coses que m'han negat.

Tu què feries ? Potser enquadrar-ho i penjar-ho a la paret

HE TROBAT LA PEÇA DEL PUZZLE

Julia Roig Ferrer va néixer al retir a l'any 1967. Adoptada amb tres mesos per un matrimoni de Lloret, es va assabentar de la seva adopció tenint 30 anys. Durant 20 anys ha buscat els seus orígens. Gràcies a la Beca 8 de Març, s'ha pogut dur terme una recerca arxivística que ha desembocat en la localització de la seva família biològica.³⁰⁵

Haig de començar la meva història a mitat de recorregut. Quan tenia 30 anys, m'assabento de casualitat que sóc adoptada. La notícia me la dona una noia que havia anat al col·legi amb mi. No m'ho vaig creure malgrat la seva insistència. Al cap d'uns dies, decideixo anar al registre civil de Girona a consultar la meva partida de naixement. Anava passant les pàgines i no trobava res. Fins que una persona del registre em va ensenyar la meva. Julia Roig Ferrer. No, no era jo ! Jo em dic Julia Garcia ! Estava trasbalsada. En aquests moments, per culpa d'una discussió familiar no em parlava amb els meus pares. Per tant busco a verificar la informació en l'entorn més proper. Les amigues, la feina, les veïnes, la família més llunyana. Tots ho sabien. Fins i tot el meu ex-marit. De fet quan em vaig casar, el meu pare va gestionar tota la documentació necessària perquè no tingués que veure la meva partida de naixement. Cada persona que em creuava pel carrer, ho sabia. Menys jo.

No podia plantar cares als meus pares adoptius. Vaig enviar-hi gent de confiança a preguntar. Tots dos van negar-ho, fins i tot amb la partida del registre al davant. Es van inventar històries, que era filla d'una relació extra-conjugal del meu pare amb una estrangera. La meva mare adoptada va dir que s'emportaria el secret a la tomba.

Aquí comencen vint anys de recerca, de portes tancades, de frustració. Vint anys de la meua vida a fer-me preguntes. Vint anys robats. El meu primer impuls va ser anar a preguntar a l'Hospital Provincial de Santa Caterina. No em van poder ajudar, la secció del retir era diferent i jo no ho sabia. D'allà, me'n vaig anar a l'Hospici. Van treure els registres, i la Julia Roig Ferrer hi constava. Un altre daltabaix. Pensava que em dirien que m'havia equivocat, negava l'evidència. La meua recerca no progressava, no sabia

³⁰⁵ Entrevista telefònica realitzada el 8 de gener de 2019.

com fer-ho. Ho intentava tot, els arxius, els fòrums d'internet, el que fos. Fa 5 anys, la meva mare adoptiva es va morir. Pensava que el meu pare parlaria, però no, es va enfonsar en el seu mutisme. El tema va quedar latent un parell d'anys més, m'havia desanimat. No sabia per on anava.

Fa un parell d'anys, una família de Valencia em va contactar a través d'un grup d'infants robats. Buscaven una nena. La data, el lloc tot quadrava. Ens vam fer les proves d'ADN, i res. Negatiu. Però amb el meu perfil genètic vaig decidir anar més lluny, integrant-lo en una base de dades mundial. Sorpresa ! Més de 30 persones compartien alguna part del meu perfil. Poc dies després, seguint la meva eterna recerca d'informació, m'assabento del projecte de la Beca 8 de març sobre l'Hospici de Girona. Ens posem en contacte i es reinicia el procés. Jo em disposava a contactar a cada un dels 30 familiars, que curiosament, eren tots anglosaxons. La recerca de Girona va funcionar. La meva mare biològica, tot i l'anonimat del retir, havia deixat una petita pista amb possibilitats de ser remuntada. En pocs dies, disposava del nom d'ella, dels avis i d'una direcció. Tot s'accelerava de forma vertiginosa. Amb el nom, localitzar-la al Regne Unit no va ser massa complicat. Malgrat la il·lusió, tenia una por terrible de contactar-la. Després de tan esforç, no sabia si suportaria una negativa.

Em vaig atrevir a enviar un correu. Uns dies més tard, parlàvem per primer cop. Per fi, sabia la meva història. La meva mare s'havia quedat embarassada amb 18 anys, fruit d'una relació amb un home casat de 35 anys. No ho havia dit als seus pares, perquè estaven força distanciats. Quan estava de vacances a la Costa Brava amb la seva germana es va posar de part. Era jova, força inconscient, no s'havia plantejat què fer de la criatura. Va haver de trucar els seus pares que van arribar de seguit. La van forçar a l'abandó. Una nena d'aquesta edat no podia ser mare. Van formalitzar els papers i la van enviar de tornada cap al Regne Unit. Començava mig segle de silenci.

Ara vull gaudir del temps perdut. M'he tret de sobre 20 anys d'angoixa. Sé per fi qui eren els meus pares, sé que sóc fruit d'una història d'amor i no el resultat d'un esdeveniment sòrdid. Tinc l'última peça del puzzle i per fi puc dormir.

NO ET QUEIXIS, T'HEM POSAT UN NOM CATALÀ

Francisco Camarassa ingressà a l'Hospici de Girona cap a l'any 1935. No hi ha cap anotació, ni cap fitxa que permeti saber-ne la procedència, l'edat o la filiació. Se li va atribuir la identitat d'un asilat difunt per error i no va poder recuperar-la fina al matrimoni.³⁰⁶

Mai he sabut qui m'havia deixat a l'hospici, ni d'on venia. Com a certesa, només tinc la d'entrar abans de l'any 1936 perquè recordo perfectament el dia del saqueig de l'església de l'hospici. Els Rojos ho van tirar tot a terra, els sants van acabar a dintre del pou del pati de les noies. No sé si mai es van recuperar.

De la meva vida abans de l'hospici, gairebé no en sé res. Diria que vaig estar a Figueres però no n'estic segur. Recordo vagament un carrer de la Rambla, prop de la carretera de la Jonquera. Tinc imatges fixes de gent disfressada de carnaval, sortint vestits de dimonis d'un portal. A vegades, ho he comentat amb un de Figueres i em va confirmar que aquest portal existia. Només recordo que a la casa on estava, hi havia un gramòfon com el que tinc jo aquí, però molt més gros i bonic. D'aquí ve la meva afició a la música.

No sé ni la meva edat. Aparentava més jove que en Fita però no molt, llavors dec ser nascut entre el 1930 i el 1932. M'ho va confirmar un metge en una visita rutinària. Em va dir aleshores que devia tenir-ne uns 28 anys, però ves a saber si tenia 30. Voldria saber qui sóc, però no sé on mirar. Semblava que de petit tenia accent lleidatà. Hagués volgut buscar on estava la meva família però no tinc ni tan sols el nom de la mare. Però juraria que la tinc vista.

Quan entro, vaig a Pàrvuls. Era petit però recordo bé el pati amb el pou al mig, tot era enjardinat. Allà jugàvem. Entrant a baix a l'esquerra hi havia la classe dels nens i aquest pati era el nostre. En l'època de la República, els mestres eren bons, treballàvem amb el

³⁰⁶ Entrevista a Francisco Camarassa realitzada el 20 de juny de 2017.

sistema Montessori. Per aprendre les lletres, ens donaven un full paper de vidre i apreníem a dibuixar-les rasant el dit a sobre el paper per resseguir les formes. Ja ho crec que ben aviat sabíem tots escriure. Els mestres eren bons i venien de fora. Recordo perfectament a Jaume Minestrà Castanyer i a Cosme Casas. Fins a ben començada la guerra, jo era el noi que estava millor de la casa. No em faltava res, em portaven uns paquets tan grans cada setmana que en menjaven tots, perquè jo no donava l'abast. Rebia xocolata, galetes i caramels, sense saber mai qui m'ho duia.

Aleshores va venir la guerra. Estava a la Casa quan va passar. Van arribar el Rojos per saquejar, cremar-ho tot i arrancar la còfia de les monges. Quan hi havia un bombardeig, tots anàvem al refugi a sota l'actual biblioteca de la Casa de Cultura. Hi havia un soterrani amb una petita entrada. Quan venien els avions, baixàvem unes escales per refugiar-nos en una mena de nau amb un parell de voltes.

Un dia va haver una alerta i tots vam baixar de pressa, a les fosques, empenyent-nos. Allà el refugi hi teníem una aixeta grossa, per beure si mai teníem set. Algú l'havia deixada oberta i tot estava inundat. T'enfonsaves a l'aigua si no vigilaves. Llavors teníem que passar per sobre dels bancs per no quedar molls. Com que jo era petit pels meus 8 anys i no hi havia lloc, em van tirar exprés a fora del banc. Vaig quedar ben xop! Per eixugar-me vaig decidir anar al pati, perquè sabia que allà hi havia un forat que podia servir de refugi. Estava assegut a terra, intentant assecar-me al sol. Feia un fred terrible, era el mes de febrer. Mentre estava allà tremolant de fred, vaig sentir xiular una bomba, baixava cap a mi. Va caure just davant meu, a tan sols unes passes. Sobre un munt de runa. I no va explotar. Es va quedar allà fins que va ser desactivada amb molta cura, però l'espant em va durar molt. El bombardeig va malmetre un dipòsit d'aigua que estava al taulat, es va buidar tot. No teníem aigua a la casa, només la de l'aigüera, on estaven els plats bruts. M'hi vaig amorrar a beure, de tanta set que tenia. Un altre dia, anàvem al refugi però no hi vam arribar. Recordo que la bomba va caure a la cuina al costat de la fogaina. La força de l'explosió va apilonar a totes les criatures a la paret. Vam sentir el soroll i de cop, molt de fum. Era quasi l'hora de dinar i la cassola estava al foc. La runa va entrar a l'olla. Aquest dia ens van donar cigrons amb rocs i trossos de rajoles. Passaven tanta gana. A vegades portaven algun nen refugiat, algun estranger, algun jueu. Recordo que no volien anar a missa perquè no eren catòlics i no els podien obligar. Hi estaven poc i se'ls enduien no sé on. Fugien, tenien por, arribaven separats de les seves mares.

Perquè vegis com va acabar. El dia que es va acabar la guerra , va venir un soldat d'en Franco . Ens van reunir a tots en una sala on hi havia un banc clavat a la paret, un banc de fusta de pi de melis molt maco. El soldat, veu alta i clara, va dir *“Franco os dara de todo. Lentejas, garbanzos, judias, leche... no os faltara de nada.”* I mira per on, vam passar més gana que un gat en una ferreteria. Aquí sí que va comença la fam de veritat. Ens donaven mongets, llenties, cigrons, tot farçit de bestioles. Corcades. Per no veure-ho agafàvem una revista Patufet, i ho tapàvem. Però igualment notaves com cruixien a la boca. A l'arròs, hi havia cucs. En Carlos Ripoll va trobar-ne un gros com el meu dit petit, d'aquests que s'arrastren. Fins i tot a la germana li va fer fàstic. Això va arribar a les orelles de l'administrador, el Senyor Sot, un home que no ens estimava gens. Va cridar el seu ajudant i li va dir *“Sin verguenzas, us penseu que comprem un duro de cucs per tirar-los a l'arròs? Si no esteu bé, foteu el camp.”* Va crear un enrenou, Sor Carme va haver de jurar pel Sant Crist que ella no havia dit res del cuc. El farro venia en sac, ple de bitxos que acabaven al plat. És difícil imaginar com criatures poden passar tanta gana. Fins i tot esperàvem el carro de les escombraries. El menú de cada dia era patates i moniato barrejats i bullits. Menjaves una de dolça i una de salada. I clar, sense oli. Si demanaves oli, et donaven el de fregir el peix. El peix dels *aïos* i de les monges, perquè el nostre era al forn, unes plates grosses plenes de sorells. Quan arribaven a taula, la monja tenia feina en arrancar-los del plat. I nosaltres suplicàvem que ens deixes la cassola buida per escurar-la. La carn era xai, igual de dur que soles de sabates. Tan vella que no la podies ni mastegar. En quan als ous del galliner, se'ls venien al mercat de la plaça de l'Hospital. Nosaltres només hi teníem dret comptades vegades. No m'estranya la reacció de la gent de fora quan sortíem a passeig a la Font del Ferro o a la Font dels Lleons. Tan punt arribaven, els pagesos cridaven *“Tanqueu les portes que venen els de l'hospici”*. Els hi robàvem les panotxes, arrancàvem els naps del camp per menjar-los crus i ple de terra. Pujàvem a les figueres per collir figues tan verdes que ens deixaven els morros botits.

Com que jo era escolà a l'hospital podia sortir. Llavors em cuidava de la compra dels nois, sobre tot a una botiga de la Plaça Catalunya, en el carreró que va fins a la Mercè. Es deia *Ca la Lola*. La Lola venia garrofes, exclusivament pels nanos de l'hospici.

“ *Lola, una pesseta de garrofes...* ” . Quina desesperació quan la Lola no en tenia i tornava amb les mans buides. Per una pesseta et donava un metre de xoriç, hi trobaves cucs, pèls de rata, de tot menys carn.

Vam estar millor va ser quan els Americans enviaven llaunes de 5 quilos de mantega o de formatge. Jo ja era grandet, però encara vivia a la Casa i recordo tots els nens afamats fent una rotllana al voltant de la monja, uns ulls com plats, salivant a davant del formatge. Llavors, donaven un tall bastant gros. Quina sort dels Americans. Perquè abans les monges feien la mantega. Feien bullir la llet, la deixaven al terra en una habitació. L'endemà quedava presa i recollien la grassa. Nosaltres com que teníem claus, saltàvem la tàpia a la nit i hi entràvem. Amb una palla punxaves arran de la grassa i xuclaves per poder-te atipar. Tenir una clau era fàcil. Si un dia la monja te'n deixava una, t'espavilaves en emmotllar-la en cera tova i feies una copia. Recordo vegada van caure dues rates a dintre de l'oli. Era un bidó obert per la part de dalt amb una aixeta a baix. Les rates s'hi varen negar. Les monges ens van donar compte que quan rajava l'aixeta, sortien pèls , i al mirar van veure les rates. Però el van aprofitar igual, fins i tot llavors teníem els plats negats d'oli... però hi trobaves pèls de rata! El millor del cas és que la minuta que portaven a la Diputació, feia pensar que era un hotel de 5 estrelles. Posava : “*Al desayuno café con leche y churros. A la primera comida, arroz con carne o pescado frito*” . Un amic nostre ens la va ensenyar abans d'entregar-la a la Diputació. Per això quan venia alguna autoritat de visita, ja anaven ràpid a fregit unes botifarres. Teníem un tros ben petit, dels porcs criats a l'Hospici mateix amb les poques sobres que els hi deixàvem. A més, ens robaven el poc que teníem. Només et diré que una monja tenia dues germanes comadrones que vivien al carrer Nou i tenien la clau de la porta de la cuina. S'enduien cabassos plens d'oli i sucre. Eren temps difícils per tothom, però amb la gana que patíem ho vivíem com un terrible sentiment d'injustícia.

Jo me'n sortia prou bé perquè a l'hospital on era escolà m'hi donaven un plat al migdia. Podria explicar tantes coses de l'Hospital. Els que no tenien família només tenien dret a mig bagul de dos metres, sense tapa. Allà els encabíem tots, tapats amb una manta. Un cop al cementiri, els tiràvem al clot i tornàvem el bagul a l'hospital. No sempre eren cossos sencers. En el bagul podien posar un mort, un braç, una cama, perquè els metges feien experiments amb la resta dels cossos i els tallaven a trossos. No et pensis, només ho feien amb els que no tenien família. Posaves la mà en una banyera de formol i

treies qui un cap, qui una cama. Érem atrevits i ho fèiem. Cada dia en veies tres o quatre d'estirats amb un paper a sobre que deia l'hora que s'havia mort. Una vegada en van deixar un obert en canal i no se'n va recordar durant tres o quatre dies. La gent del carrer sentia la pudor! A partir d'aquest dia els vàrem enterrar tots amb caixa. Però sense folrar, de fusta blanca. Posaven una manta amb unes corretges perquè no es veies la fusta. Els nens malalts no hi anaven a l'hospital, excepte si era molt greu. Es quedaven a la infermeria. Sor Carmen els portava un vas de Rubinat³⁰⁷ i res més.

Hi ha una cosa que necessito explicar per sobre de tot. Va ocórrer l'any 1943. Un matí, ens van fer formar al pati per passar llista. Ens van cridar a tots, un per un. No era una cosa habitual, que jo recordi potser la primera vegada que ho feien. El fet és que van cridar a tots els nens, tots menys jo. Quan van acabar, en veure que jo no havia dit res, em van preguntar el nom. "*Camarassa Fuster*", vaig dir. No em tenien a la llista. Per molt que miressin, la meva fitxa no sortia. "*Tu, d'ara endavant, et diràs Francesc Pons Riera. I res de Camarassa*". "*I perquè això?*" vaig preguntar. En Sot, l'administrador va respondre ben enfadat "*Perquè t'ho diem nosaltres. Pobre de tu que et nombris Camarassa. I no et queixis que t'hem posat Pons Riera, que es ben català*". I ara! M'haguessin pogut posar Jiménez o Gutiérrez, tan era! Jo, amb els meus 12 anys i escaig, només volia l'única cosa que realment era meva en aquest món, el meu nom! Però espera ... Francesc Pons Riera, no era un nom qualsevol, sortit de la seva imaginació. Era un noi que havia estat a una temporada a l'Hospici i havia mort. Però res els va fer canviar, i vaig esdevenir d'un dia per l'altre, Pons Riera.

Quan li va tocar en Pons Riera anar fer la el servei militar em van venir a buscar. Però jo era més jove que en Pons, encara ni havia acabat l'aprenentatge. En aquesta època portava un parell d'anys treballant a un taller de fundació que es deia Alberch. Passàvem molt calor, era dur. Cobrava 29,30 pessetes cada setmana. Com que fonien ferro de bombes defectuoses, sovint sentíem explosions. Però els de les quintes no van voler saber res del canvi i me'n vaig anar a la mili amb uns 16 anys. Al tornar, a tot arreu on anava a treballar, firmava Camarassa, Camarassa, Camarassa... No volia dir-me Pons Riera.

Després et vas fent gran, comences a festejar i et vols casar. Però el canvi de nom no havia deixat de turmentar-me. Calia arreglar-ho abans del matrimoni perquè no

³⁰⁷ Les Aigües Rubinat-Llorach van ser comercialitzades a partir de finals del segle XIX.

esdevingués nul algun dia. Vaig a anar a buscar la partida de defunció de Pons Riera. L'havien enterrat el dia 2 de gener del 1940.³⁰⁸

Amb una fotocopia del registre, ho vaig portar els diaris, i va sortir per tota Espanya.

A partir d'aquí vaig poder recuperar el nom i casar-me. Però aquests errors mai t'abandonen del tot. Fa poc vaig renovar el carnet des de Madrid, ja és el definitiu, i encara van dir que aquest numero de DNI el tenien dos persones : en Pons Riera i en Camarassa Fuster. No em veia en cor de tornar a explicar-ho ...

La identitat és la única cosa que es posseeix. No podia permetre'm perdre-la. A més, imagina que un dia els meus pares em busquen ! Un dia, una gent de Barcelona em van telefonar dient que era el seu fill. Tenien dues fotografies: una meva i una del seu fill que també es deia Francisco. Em van explicar que a l'any 1938, una escola va ser bombardejada, matant a més de 20 nens. Ells van anar a mirar tots els cadàvers i cap era el seu fill. Pensaven que era jo. La mare sempre n'ha estat sempre convençuda. Deia a tothom *“encara que no ens vingui a veure, sé que ara és un bon músic i es guanya bé la vida”*. Volien que fos jo, a tota costa. Però no podia ser, perquè jo estava a l'Hospici feia molt aquell any. Encara hi ha amiatat amb la família, però d'això no n'hem parlat mai més. Pobre dona.

A l'Hospici no venia gaire gent per adoptar. Un dia, a la porteria va venir un matrimoni gran per afiliar algun nen i la monja va dir *“Aquí no damos ningún niño a nadie “* I mira que haguéssim estat millor a qualsevol lloc que allà. Te'n diré una bona. Un dia tornant de treballar amb un company, a quarts d'onze del vespre, vam veure com dues monges posaven un nen al torn des de fora el carrer. El torn sempre era tancat a la nit, però casualment, aquest dia era obert. Hi havia poca claror a la plaça, només uns pàmpols fent una llum fluixa. Per això vam decidir esperar un mica per veure què passaria. Un cop el paquet deixat al torn, vam arribar a la porteria. Allà estaven 6 o 7 monges amb la criatura, l'estaven esperant, sabien que aquella nit li portarien. Un dia em vaig assabentar que era filla de monja, entre elles s'ho amagaven. Ara el que et diré no ho he dit mai a ningú : després de la guerra, algú em va dir que el meu pare era un capellà de Lleida, que l'Hospici m'havia acollit per amagar-ho i que l'havien afusellat.

Seguiré buscant fins al final, no vull acabar la vida sent fill de ningú.

³⁰⁸ Francesc Pons Riera va ser un dels nens que va protagonitzar la fugida masiva del dia 10 de febrero de 1939. Tenia aleshores 10 anys.

Il·lustració 11 – d'esquerra a dreta Francisco Camarassa, Rabós, Tomàs Jorba, Jaume Reverter i Anton Trovat Devesa. Foto propietat de Domènec Fita Molas.

RETALLS DE VIDA

Conjunt d'entrevistes realitzades durant els anys 2017 i 2018.

“En mi época había seis o siete madres solteras. A veces lactaban a otros niños. Recuerdo la chica que dio el pecho a Fina. Una mujer andaluza de buena voluntad. Las madres solteras lavaban cada una la ropa de sus críos a mano. Es verdad que había lavadoras, pero considerábamos que tenían tiempo para hacerlo. Vivían internas en una habitación grande. Cuando Sor Carmen cumplió los 90 años, quisieron poner a mí con los chicos. Me negué, había ido un par de meses y eran terribles. Le dije al administrador “No acepto ir con los chicos. Antes me voy a la India. Prefiero ir a la cocina” y así fue. Y me quedé ahí 20 años.”

Sor Leonor, nascuda a Pamplona a l'any 1921, va entrar a l'hogar a l'any 1950.

“A la Dolores todos la llamaban hospiciana, no querían saber nada de ella. “

Sor Teresa, nascuda Barcelona a l'any 1931.

“La meva mare va morir al cap de poc de néixer jo. Era l'última de molts germans. El meu pare no se'n podia fer càrrec, era un pobre home. Jo vaig anar a l'hospici, tres germanes en convents de la ciutat. Al final, el meu pare les va vendre les tres a Olot. Si, vendre.”

“ Vaig anar a treballar de telefonista a la Diputació. Tenia just 14 anys. El primer dia va ser per substituir a una altra noia de l'Hogar. M'hi vaig quedar fins al 65 anys ! Sovint sentia com em mirava la gent, com si fos inferior, com si el meu pas per l'hospici m'hagués marcat per sempre”

Juanita Serrallonga

“La meva mare no va venir mai a cap esdeveniment important. Vaig fer la comunió sola, els diumenges sola. A vegades venia els dilluns, era el seu de festa perquè

treballava de minyona a Figueres. L'amo la va deixar embarassada. De fet, em van posar de nom el de la dona de l'amo.”

“Mai em va presentar ningú de la família. Em va tenir amagada tota la vida, com una cosa vergonyosa. Després de la seva mort, es van teixir els lligams amb els cosins, i vaig descobrir tot de fotografies familiars de Reis, casament, comunions... Les festes que jo passava sola, ells tenia família”

Remei Garcia.

“ Em van dir que m'havien trobat en un maleta a l'estació de Girona d'un tren que venia de Barcelona. Aquest història me la veig creu gran part de la meva vida. Al final vaig acabar acceptant sense fer masses històries.”

“Sempre m'hi considerat un privilegiat a la Casa d'Assistència. Clar que hi vaig patir fam com tots i una dura post-guerra, però de forma general rebia bon tracte. Crec que una de les raons arranca d'un vista que va fer el President de la Generalitat Francesc Macià. Vaig fer-li uns ninots de plastilina i en canvi, vaig rebre un petó.”

Domènec Fita.

ARXIUS

A.G.D.G. : Arxiu General de la Diputació de Girona.

A.H.G. : Arxiu Històric de Girona

A.M.Gi. : Arxiu Municipal de Girona

A.C.A.E : Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà.

BIBLIOGRAFIA

ANZANO, T. *Elementos preliminares para poder formar un systema de gobierno de hospicio general*. en la Oficina de D. Manuel Martin, 1778.

AGUA DE LA ROZA, J. & al. “La diferencia salarial entre hombres y mujeres en los oficios cualificados: el caso de las maestras y maestros de talleres textiles en Madrid (1775-1808)”, *Tiempos Modernos* nº 36, 2018.

ALFARO, F. J.; SALAS, J. A. “Inserción social de los expósitos del Hospital de Gracia de Zaragoza en el siglo XVIII.” *Obradorio de Historia Moderna*, nº10, 2001, p. 11-27.

ALONSO, A., RODRÍGUEZ, L. “Dones i formació ocupacional en la segona meitat del set-cents: de la Casa de la Misericòrdia a l'Hospici General. Utopia i realitat.” *Barcelona quaderns d'història*, 2002, no 7, p. 235-248.

BACH, E. *Por amor a mi familia. La fuerza emocional del vínculo con nuestros padres*. Barcelona, Plataforma, 2013

BADINTER, E. *Existe el amor maternal?* Barcelona, Paidós, 1981.

BARCIELA, C.; CARRERAS, A.; TAFUNELL, X.. *Estadísticas históricas de España: siglos XIX-XX*. Fundacion BBVA, 2005.

BARNOSELL, G. El govern de Girona durant la guerra del francès (1808-1814) Un estat de la qüestió.

BELTRAN, F. & GALLEGO-MARTINEZ, D., ‘Where are the missing girls? Gender discrimination in 19th-century Spain’, *Explorations in Economic History*, 66 (2017), pp. 117–126.

BENÍTEZ, S.. *Voces de mujeres de la plebe en el Hospicio de Quito, 1785-1816*. Universidad Andina Simón Bolívar, Sede Ecuador;, Corporación Editora Nacional, 2015. p. 51 .

BERTRANA, P. *Violeta*, Girona, Ela Geminada,2013.

BOCK, G. “Pobreza femenina, derechos de las madres y estados del bienestar (1890-1950)” a Duby, G. & Perrot, M., *Historia de las Mujeres*, vol V, Madrid, Taurus, 1993, pp.399-437.

BORDERÍAS, C. “Salarios y subsistencia de las trabajadoras y trabajadores de" La España Industrial", 1849-1868”. *Barcelona Quaderns d'Historia*, 2004, no 11, p. 223-237.

BORDERIAS, C., PEREZ-FUENTES, P., AND SARASUA, C., “Gender inequalities in family consumption: Spain 1850– 1930” en T. ADDABBO, M.-P. ARRIZABALAGA, & A. OWENS, eds., *Gender inequalities, households and the production of well-being in modern Europe* (Farnham, Md., 2010)

BORRAS, M. *Refugiats/des (1936/1939)*, Girona, Quaderns de la Revista de Girona, 2000.

BOLUFER, M. “Entre historia social e historia cultural: la historiografía sobre pobreza y caridad en la época moderna.” *Historia social*, 2002, p. 105-127.

BOLÚFER, M. i MORANT, I. “Identidades vividas. Identidades atribuidas” a Pérez Fuentes, Pilar (ed). *Entre dos orillas. Las mujeres en la historia de España y América Latina*. Barcelona, Icaria, 2012.

BOLÚFER, M. “Las multitudes del yo. Biografía e historia de las mujeres” *Ayer*, 93, 2014, pp.85-116.

BORRELL, M. *Pobresa i marginació a la Catalunya Il·lustrada. Dides, expòsits i hospicians*. Santa Coloma de Farners. Centre d'estudis Selvatans, 2002.

BOSCH, M. “La formació d’una classe dirigent: els hisendats de la regió de Girona. L’exemple del patrimoni Carles (1750-1850) “, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1999 p.365- 408 a *Homes. Masos, història: la Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*.

BOURDIEU, P. “Sobre el poder simbólico”, en *Intelectuales, política y poder*. Buenos Aires, UBA/ Eudeba, 2000, pp. 65-73.

BRIDENTHAL, R. i KOONZ, C. *Becoming visible. Women in European History*. Boston, Houghton Mifflin, 1987.

BRODMAN, J. *Charity and Welfare. Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1998.

BUTLER, J. “Repensar la vulnerabilidad y la resistencia”, XV Simposio de la Asociación Internacional de Filósofos (IAPH), Alcalá de Henares, España, 24-27 de junio 2014.

CALVET, J. “Des de l'Alt Empordà a la llibertat. El pas de refugiats estrangers durant els anys de la segona guerra mundial.” *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 2004, vol. 37, p. 151-185.

CALVO, O. “¡Bienvenido, Mister Marshall! La ayuda económica americana y la economía española en la década de 1950.”. *Revista de Historia Económica*, 2001, p.253-275.

CAMPS, E. *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*. Madrid :Ministerio de Trabajo y Seguridad Social,1995

CARBONELL, M. *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*, Vic,Eumo Editorial, 1997, p.143-146.

CARRASCO, C. “El cuidado como eje vertebrador de una nueva economía” a *Cuadernos de Relaciones Laborales*, vol. 31, n. 1, 2013, pp.39-56.

CARREÑO, M." Pobres vagabundas en el Proyecto de recogimiento de pobres y reforma social de Cristóbal Pérez de Herrera". *Revista Complutense de Educación*, (1997), vol. 8, no 1, p. 19.

CATALA, V. *Un film (3.000 metres)*, Barcelona, Club Editor, 2015.

CAVALLO, S. "Conceptions of poverty and poor relief in Turin in the second half of The eighteenth century" in Stuart Woolf (ed.), *Domestic strategies: work and family in France and Italy 1600-1800* (Cambridge, 1991), pp. 148-99.

CLARA, J.; CONGOST, R. "Girona a l'era del cotó i de les fàbriques ." *Història de Girona / Lluís Costa (editor). 2a ed.*. Girona ,CCG Edicions, 2006.

COLLIN, F. "Les jeunes. La Transmission" a *Cahiers du Grif*, vol 34, 1986. Reeditat "Una herencia sin testamento", a *Lectora*, vol 19, 2013, pp. 93-103.

CORNELLA, P. La segona República a Girona (1931-1936), Conferències a l'Arxiu Municipal, Ajuntament de Girona, 2006.

CORTADA, E. *Ser mestra a la Catalunya del segle XIX*. Lleida, Pagès Editor, 2006.

COSTA, M. "Pauperismo y educación femenina en la Barcelona de la segunda mitad del siglo XVIII: estudio de las cartas de admisión de la Real Casa de Hospicio y Refugio (1787-1789)." *Pedralbes: revista d'història moderna*, 2003, no 23, p. 399.

COSTA, M. *Dones rebels, dones alliberades: el divorci a Catalunya als segles XVIII i XIX*. Madrid, Eumo Editorial, 2016

CRAHAY, R. : « Bienfaisance et répression au XVIe siècle. Deux textes néerlandais (Jan Van Hout, Rapport présenté au magistrat de Leyde·, DV Coornhert, De la correction des coquins), traduits et présentés par Pierre Brachin ». *Revue belge de philologie et d'histoire*, (1988), vol. 66, no 4, p. 855-855.

DE GIGINTA, M. *Tratado de remedios de pobres (1579)*. Edició moderna Barcelona. Ediciones Ariel, 2000.

DE LAS HERAS, J. L. "Casas de Recogidas y Galeras de mujeres en la Edad Moderna: moralidad, asistencia y represión contra las mujeres en los siglos XVII y XVIII." En *Mujeres en riesgo de exclusión social y violencia de género*. Servicio de Publicaciones, 2014. p. 417-426

DE PUIG, L.M. *Catalanisme i afrancesament*. Barcelona, Institut d'Estudis catalans, 1985.

DE SOTO, D.: *Deliberación en la causa de los pobres (1545)* . Edició moderna Salamanca, Editorial San Esteban, 2006.

DIAZ, Y. , MORENO, S. , PIGEM, N. I PLANA. F. Treball de memòria sobre ensenyament a l'Hospici de Girona. Inèdit.

- DICKENS, C. *Oliver Twist*. Barcelona, Almadraba, 2016.
- DÍEZ, T. “Mujeres, marginación y pobreza en Alicante durante el siglo XVIII”. *Revista de Historia Moderna*. 2016, 34, p. 129-149
- DOMENECH, G. i GIL, R.M. *La pia Almoina de Girona*, Girona, Obra social La Caixa, 2011.
- DOS GUIMARAES SA, I.. *The circulation of children in Eighteenth Century Southern Europe: the case of the foundling hospital of Porto*. 1992. Tesis Doctoral.
- FAY-SALLOIS, F. *Les Nourrices à Paris au XIXè siècle*, Paris, Payot, 1980.
- FELIU, G. *Precios y salarios en la Cataluña moderna. Volumen II: Combustibles, productos manufacturados y salarios*, Madrid, Banco de España, 1991.
- FERRANTE, L., PALAZZI, M. i POMATA, G. (ed) *Ragnatela dei rapporti. Patronage e reti di relazione nella storia delle donne*. Torino, Rosenberg & Selier, 1986. I DUBY, G. i PERROT, F. *Historia de las mujeres en Occidente*, 5 vols. Madrid, Taurus, 2000.
- FERRER, L. “Notas sobre la familia y el trabajo de la mujer en la Cataluña central (siglos XVIII-XX).” *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, 1994, vol. 12, no 2, p. 199-232.
- FLECHA, C: *Las mujeres en la legislación educativa española Enseñanza primaria y Normal en los siglos XVIII y XIX* GIHUS, Editorial Kronos, 1997., NEGRIN, O. (coord.). *Historia de la Educación Española*. Madrid, UNED, 2011.
- FILDES, V. “The English wet-nurse and her role in infant care 1538–1800”. *Medical History*, 1988, vol. 32, no 2, p. 142-173
- FONTANALS, R. “Erasmè de Gònima, l’Oberkampf català” *Barcelona quaderns d’història*, 2011, no 17.
- FOUCAULT, M. *Surveiller et punir*. Paris, Gallimard, 1975.
- FOUCAULT, M. *Histoire de la folie à l’âge classique*. Paris, Editions Gallimard, 2014.
- FUENTES, M. *La Gran Guerra a les comarques gironines. L’Impacte cultural i polític*. Girona, Edicions Diputació de Girona, 2015.
- GARCIA, A. *La Fabricació de la fàbrica : treball i política a la Catalunya cotonera : 1784-1874*, Barcelona, Abadía de Montserrat, 2004, p.125.
- GARCIA, F.J. “La vida en la casa de Misericordia de Palma durante el siglo XVIII: cambios y continuidades” . *Cuadernos dieciochistas*, 18, 2017, pp. 243-265.
- GARLAND, D. *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press, 2008

GARRIGA, J. *¿Dónde están las monedas? Las claves del vínculo logrado entre hijos y padres.* Barcelona, Gaia Ediciones, 2006

GEREMEK, B. *La potence ou la pitié: l'Europe et les pauvres du Moyen Age à nos jours,* Paris, Gallimard, 1987.

GOFFMAN, E. *Asylums.* New York, Anchor Books, 1961.

GONZÁLEZ-AGÀPITO, J. et al. *Tradició i renovació pedagògica, 1898-1939: història de l'educació: Catalunya, Illes Balears, País Valencià.* Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.

GROPPI, A. "L'assistenza agli anziani in età moderna: compiti sociali e doveri familiari" en F. Ammannati (ed.), *Assistenza e solidarietà in Europa secc. XIII-XVIII. Atti della 'Quarantaquattresima Settimana di Studi, 22-26 aprile de 2012.* (Florence, 2013), pp. 479-92

HERNÁNDEZ, F. "Las Hijas de la Caridad en la profesionalización de la enfermería." *Cultura de los cuidados, año X, n° 20, 2° semestre 2006; pp. 39-49, 2006.*

HERNANDO, A. . *La niña bien educada.* Publicaciones del Museo del Niño, Castilla-la-Mancha, 2006.

HUFTON, O. *The Poor in Eighteenth-Century France 1750-1789.* Oxford, Clarendon Press, 1974.

JIMENEZ, M : "*Historia de la asistencia social en España en la Edad Moderna*". Instituto Balmes de Sociología, Departamento de Historia Social, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1958, p.127-143.

KEREN,C., "Négocier l'aide humanitaire : les évacuations d'enfants espagnols vers la France pendant la guerre civile (1936-1939)", *Revue d'histoire de l'enfance « irrégulière »* , Presses Universitaires de Rennes, 2013, p. 167-183.

LAMBERT, K. *Itinéraires féminins de la déviance. Provence, 1750-1850,* Aix-en-Provence, Presses universitaires de Provence, 2012.

LARRÚ, J.M. et al. " El "caso España": un repaso a la ayuda norteamericana recibida por España en perspectiva actual y comparada." *Estudios Económicos de Desarrollo Internacional,* 2009, vol. 9, no 1, p. 91-126.

LERNER, G. *The Creation of Patriarchy.* New York, Oxford University Press, 1986

LIS, C. i SOLY, H. *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe, 1350-1850.* Hassocks, Harvester Press, 1979.

LLONA, M. "Los usos de la memoria para el feminismo" *Viento sur: Por una izquierda alternativa,* n.104, pp. 35-42.

LOMBARDI, D. *Povert  maschile, povert  femminile. L'ospedale dei Mendicanti nella Firenze dei Medici*. Bologna, Il Mulino, 1988.

LUJÁN, P. *Colloquios matrimoniales*. 1571, citat en DE LEON, L. *La perfecta casada*, Edició a càrrec de Javier San Jose Lera, Colecció Austral,1992 p.32.

LYNCH, K. A., ‘Why weren’t (many) European women “missing”?’ , *History of the Family*, 16 (2011), pp. 250–66.

MANRIQUE, G. *La enseñanza menag re*. Madrid, Magisterio Español, 1930.

MARQU S, S. “L’Escola a Girona durant la “República dels professors”. *Segona república i guerra civil a Girona*, Ajuntament de Girona. Servei de Gestio Documental, Arxius i Publicacions p. 63-86.

MARTINEZ, P. *La Provincia de Gerona: datos estadisticos*. Imprenta de F. Dorca, 1865

MAYMI, J. *La Girona convulsa (1923-1939)*. Girona. Publicacions Diputació de Girona, 2004.

MILLET, K. *Política Sexual*. Madrid, C tedra, 2010

MORA-SITJA, N.” El primer proletariat català. Mà d’obra i relacions laborals a les fàbriques d’indianes de Barcelona”. *Barcelona quaderns d’història*, 2011, no 17, p. 237.

MOREAU DE JONNES, A. *Elementos de estadística*. Madrid, Imprenta de Francisco Abienzo, 1857, p.190.

NAVA, T. “La mujer en las aulas (siglos XVI-XVIII): una historia en construcción.” *Cuadernos de Historia Moderna*, n 16,1995.

NUSSBAUM, M., *Women and human development: the capabilities approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

OKUNO, Y. “Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l’extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII.” *Recerques: història, economia, cultura*, 1999, no 38, p. 47-76.

PALLAR S MORA O, C. “Una experiencia de encierro en el primer franquismo: Extranjeros aliados y del eje: 1940-1947”. En *La Historia, lost in translation?*. Actas del XIII Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea Universidad de Castilla-La Mancha, 2017. p. 745-758.

PALOMER, J., *El desenvolupament de la indústria del punt a Olot*. Olot, Edicions d’Ajuntament d’Olot, 1983, p.55

PARENT-DUCHATELET, A. *La prostitution dans la ville de Paris*, Paris, JB Bailliere et fils, 1857,

PERDICES, B. “Pablo de Olavide (1725-1803) a través de sus escritos”. *Cuadernos dieciochistas*, 2003, no 4, p. 13-30.

PÉREZ, A. “Crisis multidimensional y ajuste feminizado: retos y oportunidades” en Carrasco Bengoa, Cristina (Ed.), *Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política*, Madrid, La oveja roja, 2014, pp. 171–192

PEREZ, V. “Las circunstancias del abandono” a *Enfance abandonnée et société en Europe, XIVe-XXe siècle*“ *Actes du colloque international de Rome*, Rome : École Française de Rome, 1991. pp. 73-80.

PÉREZ DE HERRERA, C.: *Amparo de pobres (1598)*. Edició moderna Madrid. Clásicos Castellanos, 1975.

PLANAS, S. “Shaya Gertner, o la legitimitat dels records”. *Revista de Girona*, 2011, no 266, p. 30-34.

PICCHIO, A. “El trabajo de reproducción , tema central en el análisis del mercado laboral” en Cristina Borderías et al. *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales*. Barcelona, Icaria, 1994.

PRAT, J. & PERICOT, J., *Bombres sobre Girona*, Girona, Ajuntament de Girona ,2012

PUY, J.: *Pobres, orfes i dements, la beneficència a Girona, 1849-1885*. Girona. Publicacions Ajuntament de Girona, 2002, p.286-288.

RUBIO, J. *La emigración de la Guerra Civil de 1936 -1939*. Madrid, Librería Editorial San Martín, 1977, p.297 i següents.

RUIZ, M.J. i JIMENEZ-LUCENA, I. “Género, mujeres y psiquiatría: una aproximación crítica”, *FRENIA*, vol III-1-2003.

SANCHEZ, A. “Els fabricants d'indianes: orígens de la burgesia industrial barcelonina.” *Barcelona quaderns d'història*, 2011, no 17

SARASÚA, C.. *Criados, nodrizas y amos: el servicio doméstico en la formación del mercado de trabajo madrileño, 1758-1868*. Siglo XXI de España Editores, 1994.

SARASUA, C., “El acceso de niños y niñas a los recursos educativos en la España rural del siglo XIX”, en J. M. MARTINEZ-CARRION, ed., *El nivel de vida en la España rural, siglos XVIII–XX (Salamanca, 2002)*, pp. 549–612.

SARASÚA, C. “Aprendiendo a ser mujeres: las escuelas de niñas en la España del siglo XIX.” *Cuadernos de historia contemporánea*, 2002, vol. 24, p. 281-297.

SARASÚA, C. “Trabajo y trabajadores en la España del siglo XIX.” En *Historia económica de España*, Ariel, 2006. p. 413-434.

SCOTT, J. “Gender: A Useful Category of Historical Analysis” a *The American Historical Review*, vol 91, n 5, 1986, pp.1053-1075

SMITH-ROSENBERG, C. « The Historical Woman: Sex, Roles and Role Conflict in 19th Century » *America, Social Research*, 1972, 39 (4), 652-678; CHESLER, P. *Women and Madness*, New York, Avon Books, 1972

SOLA, P. “Arena para dormir, estrellas por lecho y viento por abrigo en Saint- Cyprien Plage” *Boletín Instituto de estudios Giennenses* enero-junio 2015, nº 211, Págs. 325-338.

SODIGNE-LOUSTAU, J. . L’immigration politique espagnole en region Centre (cher, eure-et-loir, indre, loir-et-cher, loiret) de 1936 a 1946. Université Paris 7 Denis Diderot, 1995. Tesis doctoral en línea.

TEJERO , L.L. *Las Hijas de la Caridad de San Vicente de Paúl en el Hospital de Santa María, la Casa de Maternidad y la Casa de Misericordia de Lleida (1792-1936). Aportaciones a la enfermería*. 2016. Tesi Doctoral. Universitat de Lleida.

HANE, P. *Old Age in English History. Past Experiences, Present Issues*. Oxford, Oxford University Press, 2000.

TORRENT, R. “Dades històriques de la indústria tèxtil a Olot i comarca, i d'Esteve Paluzie”. *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 1978, p. 295-389.

TRAVESSET, M. *La pedagogía sistémica: Fundamentos y prácticas*, Barcelona, Grao, 2007.

TRAVESSET, M. i PARELLADA, C. *Las redes sutiles de la educación*. Barcelona, Octaedro, 2016

SEN, A. *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press, 1999.

SIMON, A. “ La Girona del Antiguo Régimen “. Girona, *Annals de Girona*, 1984.

SIMON, A. *La crisis del Antiguo Régimen en Girona*. Barcelona. Servicio de publicaciones de la UAB, 1985.

SOVIC, S., THANE, P., VIAZZO, P., *The History of Families and Households: Comparative European Dimensions*. Leiden, Brill, 2015.

VIDAL, F.” El impacto de la Ley General de Beneficència de 1822 en Madrid”. *Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, nº1, 1987, p. 41-56.

VIDAL, F. i VIDAL, B. *De princesas, señoras y otras clases de mujeres*. Madrid, Ediciones UNED, 199, p.164.

VIVES, J.L.: *De subventionem pauperum*. Traducción disponible en Biblioteca Digital Valenciana. Libro II. Capitulo II

VINYES, R., *El daño y la memoria. Las prisiones de Maria Salvo*. Barcelona: Plaza i Janés, 2004

WALL, R.. “Work, Welfare and the family: An Illustration of the Adaptative Family Economy.” In *The World We have gain. Histories of Population and Social Structure*, edited by Lloyd Bonfield and Richard L. Smith, 264-286. Oxford, Blakwell, 1986.

WOOLF,S. *Porca miseria. Poveri e assistenza nell' età moderna*. Roma-Bar, Laterza, 1988.

ZAMORA, F. : *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona, Curial, 1973

ZUCCA-MICHELETTO, B. “Family solidarity vs institutional relief? Interaction and complementarity between different survival strategies in 18th-century Turin” en F.Ammannati (ed.), *Assistenza e solidarietà in Europa secc. XIII-XVIII. Atti della ‘Quarantaquattresima Settimana di Studi, 22-26 aprile de 2012* (Florence, 2013), pp. 521-531.

ISBN
978-84-8496-265-6